

Ogromna većina dječijih domova koristila je mjesnu osnovnu školu i njen nastavni kadar tako što su domska djeca grupno odlazila na nastavu prema rasporedu i kućnom redu škole, miješala se i družila sa ostalom djecom, izvršavajući školske obaveze. Istovremeno, nastavnički kadar škole i vaspitački kadar dječijeg doma svestrano su saradivali u mnogim sredinama, od čega su djeca imala najveću korist.

U sva tri navedena tipa dječijih domova sastav djece bio je mješovit po uzrastu, vrstama škole koju pohađaju, zdravstvenom stanju, polu itd., što je stvaralo određene teškoće u organizovanju i vaspitanju djece.

Za djecu sklonu raznim delikvencijama otvarani su posebni dječiji domovi zatvorenog tipa, u koje su iz ostalih domova dovođena djeca koja su bila "nepopravljiva" u njihovim sredinama. U tom domu bi boravili neko vrijeme, pohađali školu u krugu doma, pa nakon posebnog pedagoško-psihološkog tretmana i pokazanih pozitivnih rezultata, ponovo vraćani u svoj ili drugi dječiji dom. Boravak u ovoj vrsti dječijeg doma davao je u najvećem broju slučajeva pozitivne rezultate.

Dosta brojnu skupinu činili su dječiji domovi za specijalnu namjenu, zatvorenog tipa, uglavnom po osnovu zdravstvenog stanja ili uzrasta djece (Ilidža, Banja Luka, Jakeš, Bijeljina, Cavtat, Sarajevo...). U tim domovima djeca su pohađala školu, imala odgovarajuću terapiju, pripremala se i osposobljavala za život u okviru njihovih zdravstvenih mogućnosti. Nakon prestanka potrebe za boravkom u ovim ustanovama, djeca su raspoređivana po drugim domovima, ili im se tražilo zaposlenje prema osposobljenosti.

Dakle, na sve se mislilo a odgovorni ljudi dobrih namjera tražili su najpovoljnija rješenja i mijenjali ih čim bi utvrdili da nisu najbolja. Ono što nisu mogli mijenjati svojom voljom bile su zgrade za stanovanje i drugi objekti dječijih domova. Svugdje su bile u deficitu, ili su tražile značajna ulaganja za opravke i adaptacije.³³⁾ *"U većini slučajeva dječiji domovi su smješteni u zgrade koje su građene za*

---

³³⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NR BiH, 1946., IZVJEŠTAJ O STANJU DRŽAVNIH DJEČIJIH DOMOVA U BOSNI I HERCEGOVINI, K.239, dok. 1177.

privatnu upotrebu a ne za ovu svrhu kojoj danas služe. Samo domovi u gradu Sarajevu, 4 doma u Banjoj Luci, zatim domovi u Brčkom, Jakešu, Gračanici, Reljevu i Kiseljaku u potpunosti odgovaraju zahtjevima vaspitnih ustanova. Veliki broj domova traži adaptacije i proširenja... Takav slučaj imamo u Trebinju, Bijeljini, Žepču, Jajcu, Kostajnici, Dubici, Ilijašu i Turbetu. Domovi na Palama, u Zvorniku, Kaknju, Prnjavoru, Ostrošcu, Kotor-Varoši, Livnu, Ljubuškom, Tešnju, Sanskom Mostu i Prijedoru ne odgovaraju uopšte vaspitnim ustanovama sa većim kapacitetom... To isto bi se odnosilo i na domove u Gradačcu, Bosanskoj Gradišci, Mostaru, Kladnju i Trapistima..”³⁴⁾

Vezano za domske zgrade i druge objekte je vodovod, kanalizacija, klozeti, i kupatilo, problemi koji su morili većinu dječijih domova dugo vremena nakon rata. Samim tim problem lične i kolektivne higijene stalno se nametao kao dominantan, a teško rješiv. Od 40 obrađenih “samo 6 domova ima ispravnu kanalizaciju koja odgovara potrebama doma obzirom na njegov kapacitet (Sarajevo, Banja Luka, Kiseljak, Kakanj)... Ostali domovi bore se sa velikim poteškoćama... Opšta je pojava i da domovi nemaju kupatila. Ili ih nemaju uopšte ili su neupotrebljiva...”³⁵⁾ Ako se ima u vidu da su tada svi dječiji domovi bili pretrpani djecom, u velikoj želji da se sva djeca kako-tako zbrinu, onda se samo može zamisliti kako je bilo teško organizovati takve ustanove i postizati solidne rezultate u vaspitanju i obrazovanju te djece. Bivša domska djeca to znaju, oni su to kasnijom analizom spoznali, ali ne znaju savremeni stručni i naučni kadrovi u toj oblasti, jer je period 1945-1960. godine zapostavljen i ostao neopisan!?

Dodamo li svemu tome da u mnogim dječijim domovima nije bilo ni električne rasvjete (Ljubuški, Žepče, Zovik, Sanski Most, Ostrožac, Jakeš, Kladanj), kao ni minimum stručnog vaspitačkog kadra, onda rezultati koje su ti ljudi u to teško vrijeme postizali zaslužuju našu pažnju i poštovanje. “*Vaspitni rad je povjeren*

---

³⁴⁾ Isto.

³⁵⁾ Isto.

nestručnom osoblju. Vaspitački kadar predstavljaju vaspitačice samouke, sa nepotpunom ili potpunom osnovnom školom, sa 2-3 razreda srednje škole. Većina njih je steklo nešto stručnog znanja na kratkim vaspitačkim kursovima... (pa se) vaspitni rad ne vodi stručno, ali se vodi svojski i sa ljubavi tako da pokazuje dobre rezultate..."³⁶⁾

Zaista, prvih poratnih mjeseci u gotovo svim dječijim domovima bilo je angažovano mnogo osoblja na vaspitačka radna mjesta bez ikakve stručne spreme, sa nepotpunom 4-razrednom osnovnom školom, rjeđe sa ponekim razredom srednje škole i sasvim rijetko sa učiteljskom školom. Treba, međutim, razlikovati posao "paziteljice" od posla "vaspitačice", jer su im nadležnosti bile različite, mada su djeca i jedne i druge oslovljavala sa "vaspitačice". Naime, paziteljice su pod neposrednim nadzorom vaspitača imale zadatak da stalno budu sa djecom, bukvalno u svakom trenutku, da im budu "obezbjeđenje", da im pomažu pri oblačenju, obuvanju, umivanju, kupanju, igri itd., a vaspitačice i to (u manjoj mjeri) i sve ostalo iz domena stručnog pedagoškog rada.

Za obje navedene dužnosti organizovani su kursevi na kojima su polaznici bili informisani, pored ostalog, o njihovim dužnostima i zadacima. Kursevi za pazitelje trajali su 15-30 dana, a za vaspitače 3-4 mjeseca, sa odgovarajućim programima. I jedni i drugi polaznici upućivani su na kraću praksu u neki od dječijih domova,³⁷⁾ da bi nakon položenog ispita bili dekretom postavljeni u neki dječiji dom u Bosni i Hercegovini. Prvi takav kurs za paziteljice održan je od 15. maja do 14. juna 1945. godine u Kasindolu kod Sarajeva sa oko 100 polaznica, od kojih će mnoge kasnije završiti kurseve za vaspitače i postati uspješni upravnici i vaspitači u dječijim domovima.

"Dječiji dom u Kasindolu, gdje smo kao kursisti imali praksu, bio je interesantan po mnogo čemu: po organizaciji, po masivnosti svega, po redu i čistoći, po disciplini, po društvenom životu, po komforu, po

---

³⁶⁾ Isto.

³⁷⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike NRIH, 1945., K.1., dok. 1132/45.

rezultatima... Upravnik tog doma bila je **Delibašić Lujza**, vaspitač učitelj Arif, ekonom Ibrahim, a ljekar neki Talijan.... U takvim uslovima, sa sportskim terenima i sportskim sekcijama, sa kulturno-umjetničkim sekcijama, sa dobrom hranom i primjernim odnosima nije bilo teško raditi. Bio je to ogledni dječiji dom u kome su se uvježbavali kursisti za paziteljice i vaspitače. E, da je tako bilo i u drugim domovima...”, riječi su Hajre Eminagić, jedne od prvih kursistkinja.

Prvi tromjesečni kurs za vaspitače održan je u periodu januar-mart 1946. godine u prostorijama Učiteljske škole u Sarajevu, a na završnom ispitu polagani su sljedeći predmeti: sh. jezik (samo pismeno), pedagogija, historija, higijena i organizovanje dječijih domova (samo usmeno), dok se ocjena kulturno-praktičnog rada dobije sa završne priredbe koju kreiraju polaznici kursa.³⁸⁾ Uspjeh na tom ispitu bio je: 7 odličnih, 19 vrlodobrih, 16 dobrih, 4 dovoljna i 1 nedovoljan, dok su 2 kandidata izostala zbog bolesti.

I drugi kurs za vaspitače održan je u Učiteljskoj školi u Sarajevu, a krenuo je početkom maja 1946. godine, sa znatno većim brojem nastavnih predmeta i časova u sedmici: sh. jezik 4 časa sedmično, pedagogija 3, metodika i praksa 12, psihologija 3, biologija 2, higijena 2, matematika 2, geografija 2, historija 4, pjevanje 2, fiskultura 2, domaćinstvo i poljoprivreda 2, organizacija domova 2, administracija 2 i ruski jezik 2 časa sedmično. Rukovodilac kursa bio je **prof. Aleksandar Bojkovski**, a predavači: Marković Vuka, Dragojlović Stojanka, Bojkovski Aleksandar, dr. Vujičić, Radulović Radojka, Ličen Teodora, Vukomanović Obren, Šiniković Savo, Tolpa Zora, Smailagić Kosovka, Kožemjakin Nina, Batek Jelena, Delibašić Mihajlo i Dimitrijević Alek.³⁹⁾

Kako se vidi, nastavni programi kurseva za vaspitače bili su veoma obimni i vjerovatno naporni za polaznike, ali su uz entuzijazam i ljubav prema djeci kod većine bili dovoljni za dobre rezultate u radu. Takvi ili viši kursevi stalno su se održavali dok nisu pristigli kvalifikovani kadrovi sa redovnog školovanja.

---

³⁸⁾ Isto, 1946., K.7, dok. 4177/46, 5635/46, 6256/46.

³⁹⁾ Isto, K10, dok. 8649/46.

2.3.3. Nadležnost nad dječijim domovima

Prema arhivskim dokumentima nadležnost nad ovim ustanovama imala su tri ministarstva Vlade NRBiH: za socijalnu politiku, za prosvjetu, i za narodno zdravlje.⁴⁰⁾ Od aprila 1945. do januara 1947. godine većina dječijih domova bila je u nadležnosti Ministarstva socijalne politike NRBiH, dok je u isto vrijeme nešto manji broj ovih ustanova bio na brizi Ministarstva prosvjete NRBiH i znatno manji broj u nadležnosti Ministarstva narodnog zdravlja NRBiH. Spajanjem ministarstava narodnog zdravlja i socijalne politike, koncem 1946. i početkom 1947. godine, u novo Ministarstvo narodnog zdravlja i socijalnog staranja, većina dječijih domova prešla je na brigu Ministarstva prosvjete.⁴¹⁾ Tako je to Ministarstvo opterećeno sa novih 40 dječijih domova i 4.306 štíćenika, što pokazuje Tabela 6.

Tabela 6: Dječiji domovi prešli u nadležnost drugog ministarstva

Grad – Okrug	Red. broj d. domova	Naziv i sjedište dječijeg doma (DD)	Broj d. domova	Broj djece u d. domovima
1	2	3	4	5
Sarajevo (grad)	1.	II dd Sarajevo		38
	2.	III dd Sarajevo		38
	3.	IV dd Sarajevo		130
	4.	VII dd Sarajevo		38
	5.	X dd Sarajevo		152
	6.	Dd Ilidža Sarajevo		47
Ukupno grad Sarajevo			6	443
Sarajevski	7.	Dd Pale		78
	8.	Dd Kiseljak		130
	9.	Dd Zovik		55
	10.	Dd Ilijaš		105
	11.	Dd Reljevo		127
	12.	Dd Žepče		119
	13.	Dd Kakanj		87
	14.	Dd Turbe		381
Ukupno Okrug sarajevski			8	1082

⁴⁰⁾ Arhiv BiH, VODIČ ABH, str. 77.

⁴¹⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NRBiH, K.239, dok. 1177/46. (IZVJEŠTAJ O STANJU DRŽAVNIH DJEČIJIH DOMOVA U BOSNI I HERCEGOVINI).

1	2	3	4	5
Tuzlanski	15.	Dd Bijeljina		41
	16.	Dd Brčko		214
	17.	Dd Gračanica		143
	18.	Dd Gradačac		68
	19.	Dd Tešanj		116
	20.	Dd Kladanj		58
	21.	Dd Jakeš		57
	22.	Dd Lukavac		247
Ukupno Okrug tuzlanski			8	944
Mostarski	23.	Dd Mostar		63
	24.	Dd Trebinje		39
	25.	Dd Ljubuški		61
	26.	Dd Livno		50
Ukupno Okrug mostarski			4	213
Banjalučki	27.	Dd "K. Hadžić" B. Luka		183
	28.	Dd "D. Mitrov" B. Luka		216
	29.	Dd "Š. Mažar" B. Luka		316
	30.	Dd Petričevac B. Luka		83
	31.	Dd "R. Vranješević" B. Luka		111
	32.	Dd Jajce		60
	33.	Dd Prnjavor		58
	34.	Dd Kotor-Varoš		72
	35.	Dd Bos. Gradiška		74
	36.	Dd Bos. Dubica		84
	37.	Dd Bos. Kostajnica		114
	38.	Dd Prijedor		89
	39.	Dd Sanski Most		61
	40.	Dd Ostrožac		103
Ukupno Okrug banjalučki			14	1.624

Iz navedenog arhivskog dokumenta čitamo i druge zanimljive podatke o djeci i dječijim domovima iz Tabele 6. Tako smo došli i do sljedećih tabelarnih pregleda, koji doprinose raspravi o heterogenosti po više osnova u domskim dječijim kolektivima:

Tabela 7: Broj i starosna struktura štićenika

Broj dj. domova	Broj štićenika			Starosna struktura štićenika			
	M	Ž	Svega	3-7 g.	7-14 g.	14-18 g.	18 i više
40	3.053	1.253	4.306	382	3.178	604	142

Tabela 8: Socijalna struktura štićenika

Broj dječijih domova	Ima – nema roditelje			Ukupno štićenika
	Bez oba rod.	Bez 1 rod.	Ima oba rod.	
40	3.139	979	188	4.306

Tabela 9: Školske obaveze štićenika

Broj dječijih domova	Pohada škole					Ne pohađa školu
	Osn. šk.	Gimn.	Sred. š.	Zanat. š.	Ukupno	
40	3.325	288	63	73	3.749	557

Dakle, nadležnosti u brizi za djecu su se mijenjale u potrazi za boljim rješenjima, a pritom su stručne komisije pohodile dječije domove, sagledavale stanje i probleme u njima, te na taj način vršile usputnu kontrolu, od čega su djeca imala najveću korist. Zbog toga i koristimo ovaj povod da na ovome mjestu pokažemo neke od nalaza komisije, jer su to karakteristike većine dječijih domova koncem 1946. i početkom 1947. godine. Ujedno dajemo spisak tadašnjih dječijih domova, sa njihovim sjedištem i brojnim stanjem štićenika, a u narednom poglavlju daćemo tabelarne preglede upravnickog i vaspitačkog kadra. Time ćemo zatvoriti krug prikaza stanja i potreba ovih ustanova u označenom vremenu, sa jednim od ciljeva: da se afirmativno spomenu dobre namjere spram djece.

Iz izvještaja komisije izdvajamo neke karakteristične opaske. Dobar broj dječijih domova iz Tabele 6 bili su prebukirani djecom, jer se nastojalo da sva djeca budu zbrinuta, pa makar i na uštrb komoditeta. Takođe, mnogi domovi u isto vrijeme imali su štićenike raznog uzrasta (Banja Luka, Sarajevo, Zovik, Livno, Ljubuški, Jakeš, Bijeljina itd.); samo 3 doma bili su ženski a 12 muški, dok su svi ostali bili mješoviti; u većini domova djeca su pohađala razne škole, a njih 557 nisu pohađali školu (završili OŠ a nisu raspoređeni 53, dorasli a ne pohađaju OŠ 31, defektnih 103, nedoraslo za OŠ 370). *“Ima slučajeva da su u istom domu smještena djeca predškolskog uzrasta, osnovne škole, gimnazije, drugih srednjih škola i zanata. To otežava, često onemogućava pravilno vaspitanje, održavanje reda i discipline u domu, pogotovo kada se uzme u obzir prenatrpanost domova, oskudica u stručnom personalu i prostorijama”*, piše u izvještaju.

Među krupne slabosti tadašnjih dječijih domova svakako treba dodati tolerisanje smještaja u njima 103 umno, slušno i govorno defektne djece, kada su već postojali za to specijalni dječiji domovi. Isto tako dešavalo se da u nekom od tih specijalnih domova budu smještena potpuno zdrava djeca! U dječijem domu Petričevac kod Banje Luke “nađena su 43 pitomca potpuno normalna, među njima i takvih koji su završili po 2 ili 3 razreda osnovne škole sa vrlodobrim uspjehom”, stoji u izvještaju komisije. To su već propusti subjektivne prirode, kakvih je, takođe, bilo u mnogim dječijim domovima.

Ostali dječiji domovi iz tog perioda, njih 17, bili su odranije u nadležnosti Ministarstva prosvjete, ili su “specijalni” po raznim osnovama u nadležnosti drugih ministarstava i Republike.

U nadležnosti Ministarstva prosvjete bili su i srednjoškolski đачki domovi u kojima su bila smještena brojna ratna siročad,⁴²⁾ o čemu govori Tabela 10. Sticanjem srednjoškolskog statusa, djeca iz dječijeg doma u većini slučajeva gubila su dalju brigu dječijeg doma i potpadala brizi srednjoškolskog đачkog doma do zapošljavanja ili upisa na fakultet.

Tabela 10: Ratna siročad u srednjoškolskim đачkim domovima

Redni broj	Područje	Broj đачkih domova	Ukupno učenika	Od toga ratne siročadi
1.	ONO Bihać	5	415	249
2.	ONO Banja Luka	9	1.269	762
3.	ONO Tuzla	5	399	240
4.	ONO Doboј	3	287	172
5.	ONO Travnik	3	368	220
6.	ONO Sarajevo	5	392	235
7.	ONO Mostar	7	844	506
8.	GNO Sarajevo	3	850	510
Ukupno:		39	4.824	2.894

Značajnu ulogu i nadležnost spram dječijih domova, pa i đачkih domova imale su opštine. Za većinu dječijih domova one su osnivači, one su imale i mnoge druge obaveze osim finansiranja i stručne

⁴²⁾ Isto, dok 1183/46.

kontrole. U narednom periodu uloga opština u nadležnosti nad domovima bivaće sve značajnija. Međutim, za mnoge dječije domove to će značiti i niži životni standard, manje brige i slično...

Kasnije će biti i drugih reorganizacija i promjena u kojima će dječiji domovi prelaziti iz nadležnosti jednih u nadležnosti drugih, ali to djeca neće trpjeti izuzev češćeg premještanja iz doma u dom, a sve u cilju daljeg poboljšavanja stanja u tim ustanovama. Ipak, ostaje pitanje zašto su neki dječiji domovi sa istim opisom poslova i zadataka, sa sličnim sastavom djece i ostalim kriterijima bili u nadležnosti različitih ministarstava? Kakav god povod i razlog bio, sigurni smo da je bila dobra namjera i plemenita želja da se sva neobezbijeđena djeca i ratna siročad što prije i što kvalitetnije zbrinu. U toj trci s vremenom bili su mogući i neracionalni potezi, pa i dupli kolosijeci. Bitno je za ono vrijeme bilo da su djeca u suhom, toplom i za solidnom trpezom, kao i da se stanje stalno poboljšava.

3. Život u dječijim domovima

Ponavljamo već rečeno: ekspresno masovno otvaranje dječijih domova širom Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 1945. i cijeloj 1946. godini vođeno je fanatičnom željom nove vlasti da sva ugrožena djeca budu zbrinuta na jedan od načina zbrinjavanja, od kojih je domsko zbrinjavanje imalo prioritet. O neophodnim prostorijama, namještaju, raznim priborima, odjeći i obući, komforu itd. nije se mnogo razmišljalo. Bitno je bilo da se ima krov nad glavom, hrana, posteljina i ogrjev za zagrijavanje prostorija u hladnijim danima. Sve drugo rješavalo se usput, uz aktivno učešće djece i osoblja. Tako su svi emotivno doživljavali svako poboljšanje stanja. A ono se stalno dešavalo. Autor ovog teksta se i sada živo sjeća radosti svih žitelja dječijeg doma kada smo dobili prve metalne vojničke krevete sa madracima iz tri dijela. Pošto ih nije bilo za sve nas, napravili smo raspored da naizmjenično spavamo na tim krevetima, pa su tako svi mogli doživjeti zadovoljstvo da one na podu gledaju sa te visine! Mnogi zbog uzbuđenja nisu dugo mogli zaspati!

Slično je bilo sa obućom. Po dvoje-troje djece koristilo je jedan par cipela! Taj problem čak ni srez nije mogao da riješi, jer međunarodna pomoć nije počela da pristiže. "Nas dvije sestre imale smo jedne cipele, pa je uvijek jedna čekala na te cipele dok druga ne dođe iz škole ili s kakvog drugog posla. Uh, kako sam tada željela da imam svoje cipele!", kaže **Andželka Kovačević**. Nedostatak obuće često je bio razlogom da domska djeca, planski, ne pohađaju školu, gube školsku godinu zbog toga itd. Među odraslijom djecom cipele su bile i sredstvo "plaćanja" dugova, usluga, ucjena i sličnog kršenja domskih pravila ponašanja (Kiseljak, Tuzla, Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tešanj, Gračanica...).

3.1. Ograničavajući faktori

U mnogim dječijim domovima nisu samo cipele zaustavljale redovno pohađanje škole, već i prostorni i kadrovski kapaciteti škola. “Učitelj i za domsku i za gradsku djecu bio je **Dogladović Mustafa**, a djece mnogo, pa je on sa starijom izvodio nastavu ubrzano, a mi mlađi smo samo ponekad išli u školu da vidimo šta oni rade. Tako smo izgubili to vrijeme za školovanje, neki i po dvije godine, mada smo imali po osam, devet ili deset godina starosti i željeli smo da idemo u školu”, sjeća se **Tankosava Mikić**. To je znatno otežavalo vaspitačima, paziteljicama i ostalom osoblju doma da racionalno organizuju i programiraju dnevnu satnicu života u domu. To i zbog toga što je sastav djece po godinama starosti u gotovo svim dječijim domovima bio prilično heterogen. Ilustracije radi, navodimo primjer nekoliko dječijih domova u Tabeli 11. Približno tako bilo je i u drugim dječijim domovima u proljeće i ljeto 1946. godine.

Još veća heterogenost po raznim kriterijima bila je tokom 1945. i početkom 1946. godine. To je i razumljivo s obzirom na strateški cilj nove vlasti da na svim prostorima zbrine svu djecu u najkraćem vremenu. Tek u drugoj polovini 1946. godine, kada se počinju vraćati kolonizirana bosanska djeca iz Slovenije, Hrvatske, Vojvodine, Srbije i Bugarske, počinje i postepena klasifikacija djece po starosti i drugim kriterijima u dječijim domovima. A to je neminovno donosilo nove traume kod djece, jer su razdvajani braća i sestre, ili otpušteni iz domova i upućivani pronađenim roditeljima. Dakle, sve su to tzv. objektivne okolnosti koje su otežavale bolju organizaciju rada na obrazovnom i vaspitnom polju u ionako teškim kadrovskim i prostornim uslovima.

Tabela 11: Starosna struktura djece u nekim dječijim domovima polovinom 1946. godine⁴³⁾

Godina rođenja	Starost djeteta	Broj djece u dječijem domu po godinama rođenja					
		Žepče	Mostar	Trebinje	Cavtat	Cajniče	Gračanica
1929.	17	1	5	-	2	-	-
1930.	16	1	4	-	4	-	1
1931.	15	-	7	2	5	-	7
1932.	14	5	14	5	29	-	9
1933.	13	2	10	6	47	1	16
1934.	12	8	14	6	40	8	26
1935.	11	12	24	6	29	19	19
1936.	10	11	18	9	1	14	27
1937.	9	19	10	8	-	22	9
1938.	8	9	8	4	2	11	8
1939.	7	6	-	3	-	11	15
1940.	6	4	-	-	-	3	2
1941.	5	-	1	1	-	-	1
1942.	4	-	-	1	-	-	-
Ukupno:		78	115	51	159	89	140

Uzorak dječijih domova iz Tabele 11 iskoristićemo i za još jednu zanimljivu opservaciju, kada je raspršenje djece sa raznih područja po dječijim domovima u pitanju (Tabela 12). I ta činjenica na svoj način potvrđuje stratešku želju vlasti o zbrinjavanju sve ugrožene djece po hitnom postupku i skraćenoj proceduri. A to znači da je postojala dobra volja i poštena namjera, što smo mi tadašnja djeca veoma dobro osjetili i razumjeli, u pozitivnom smislu.

Tabela 12: Područja sa kojih su djeca u dječijim domovima

Područje zavičaja djece	Broj djece u dječijim domovima iz uzorka					
	Gračanica	Žepče	Mostar I	Cajniče	Trebinje	Cavtat
1	2	3	4	5	6	7
Zvornik	8	-	-	-	-	-
Vlasenica	11	-	-	-	-	-
Višegrad	1	1	3	21	-	-
Rogatica	-	1	7	23	-	2
Foča	2	1	13	12	-	-
Goražde	-	-	1	24	-	2

⁴³⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike NR BiH, 1946., K.11, dok. 10312, K.155, dok. 21298 i K.152, dok. bb.; Ministarstvo prosvjete NR BiH, 1946., K.239, dok. 1177 i 1197; Arhiv Hercegovine Mostar, K.HONO, Socijalno, dok. 90 i 237.

1	2	3	4	5	6	7
Sarajevo	2	2	1	-	-	15
Zavidovići	18	18	-	-	-	-
Gračanica	35	14	-	-	-	-
Derвента	18	13	-	-	-	-
Doboj	11	7	-	-	-	-
Bihać	-	1	-	-	-	-
Mostar	-	-	18	-	3	2
Trebinje	-	-	-	-	12	8
Konjic	-	-	3	-	-	-
Gacko	-	-	24	-	3	-
Tuzla	1	-	-	-	-	-
Bijeljina	1	-	-	-	-	-
Bos. Šamac	-	1	-	-	-	-
Banja Luka	-	-	-	-	-	16
Jajce	-	-	-	-	-	23
Livno	-	-	1	-	-	-
Žepče	4	4	-	-	-	-
Maglaj	8	7	-	-	-	-
Drvar	-	1	-	-	-	-
Odžak	2	6	-	-	-	-
Modriča	1	1	-	-	-	-
Bos. Kostajnica	-	-	-	-	-	10
Tešanj	1	-	-	-	-	17
Kiseljak	-	-	-	-	-	10
Bos. Gradiška	1	-	-	-	-	19
Kakanj	-	-	-	-	-	4
?ajniče	1	-	1	7	-	6
Reljevo	-	-	-	-	-	5
Ljubuški	-	-	-	-	-	3
Kotor-Varoš	-	-	-	-	-	2
Lukavac	-	-	-	-	-	9
Stolac	-	-	12	-	4	-
Prozor	-	-	13	-	-	-
Nevesinje	-	-	15	-	3	-
?apljina	-	-	3	-	-	-
Travnik	-	-	-	1	-	-
Zenica	-	-	-	1	-	-
Bileća	-	-	-	-	21	-
Bos. Petrovac	1	-	-	-	-	-
Kladanj	2	-	-	-	-	-
Srebrenica	2	-	-	-	-	-
Lopare	2	-	-	-	-	-
Ugljevik	1	-	-	-	-	-
Bos. Brod	1	-	-	-	-	-
Orašje	1	-	-	-	-	-
Han Pijesak	1	-	-	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7
Imotski	-	-	1	-	-	-
Vinkovci	-	-	-	-	1	-
Dubrovnik	-	-	-	-	3	-
Pljevlja	-	-	-	-	1	-
Jasenovac	1	-	-	-	-	-
Ukupno područja:	27	15	15	7	9	17

Takvo raspršenje djece u većini dječijih domova odraz je stanja na terenu u vrijeme otvaranja dječijih domova, osim dječijeg doma u Cavtatu koji je formiran na drugačiji način. Naime, pokretanje postupka za otvaranje dječijeg doma u svakom mjestu bazirano je na zatečenom stanju broja nezbrinute djece neposredno nakon rata i kasnije, a to znači i izbjegličke i tokom rata kolonizirane djece sa drugih područja. Kada su tako popunjeni prvobitni kapaciteti domova, nova neobezbijedena djeca, pretežno povratnička, slata su tamo gdje je bilo mjesta u dječijem domu. Ovu distribuciju djece vršila su dječija prihvatilišta, uglavnom Dječije prihvatilište u Sarajevu. Tako je i ovaj autor, i mnoga tadašnja djeca, dospio daleko od svog zavičaja, u sredinu sa drugačijim običajima, mentalitetom, govorom, načinom komuniciranja, bez obzira što i u njihovom zavičaju postoji dječiji dom...

To je stvaralo brojne probleme kako domovima tako i djeci. Domovi su trpili organizacione, financijske, pravne, vaspitne i obrazovne poteškoće, a djeca psihičke i s tim u vezi obrazovne i vaspitne. Privikavanje na novu sredinu mnogi nisu uspjeli ostvariti, pa su se zatvarali usebe, naglo postajali slabi đaci, problematični u ponašanju ili bjegunci iz doma. A krivica nije bila do njih, već do tzv. objektivnih i subjektivnih okolnosti koje je rat stvorio. Tako su djeca i dalje stradala, na drugi način. O tome svjedoči dio pripovijetke ovog autora "MAJČIN AMANET":

"Početkom juna treće poratne godine s grupom nezbrinute ratne siročadi iz okolice Mostara pristiže u naš dom i smeđokosa dvanaestogodišnja Vedija. Odmah je skrenula na sebe pažnju domaca zbog cvrkutavog glasa kojim je, kao da pjevuši, ublažavala oštri hercegovački izgovor. Pojedini šereti su je pokušavali oponašati, na što su im Mostarci uzvraćali ismijavanjem, pa su prenemaganja ubrzo prestala.

Da li zbog neuobičajene dobrodošlice ili nečega drugog poznatog samo njoj, Vedija se sporo uklapala u novu sredinu. Stalno se izdvajala iz društva i bježala u osamu. Često je bila upadno tužna, s tragovima suza na licu. Činilo se da poput prestrašenog laneta, zaostalog iza košute, zazire od vlastite sjenke. To je uočio i otresiti trinaestogodišnji pitomac Ramko, poučen za druženje s novopridošlom djecom dok se ne priviknu...

- Zdravo Vedo! Što si se osamila tako rano? - prišao joj je na obali Vrbasa u blizini doma dok je sjedeći zamišljena nehajno udarala prutom po površini vode, često podižući pogled na zidine tvrđave s druge strane rijeke. Tamo je gledala ruine drevnih zdanja slične onima u njenom zavičaju. Nedostaje samo visoka kula, ali ona ju je maštom dočaravala...

- Ništa, tako - tiho je odgovorila dok je lijeno okretala glavu prema Ramki nastavljajući usporeno lupkanje prutom po vodi.

- Jesi li primijetila koju žabicu ili ribicu?

- Nisam.

- Ja se ne bojim žabe. Bojiš li se ti?

- Bojim.

- Što se bojiš, ona ne može ujesti.

- Ne znam, ali bojim se...

Slobodno vrijeme Vedija je najčešće provodila pod velikom vrbom na obali rijeke. Posmatrala je Vrbas poistovjećujući ga s plahovitom Neretvom, a srednjevjekovna tvrđava upotpunjavala joj je zamišljeni okoliš zavičaja. Tu se opuštalala i mislima plovila rodnim krajem. Vrat joj je ukrašavao zlatni lančić na kojem je podrhtavao mali medaljon. Često se poigravajući s njim, stavljala ga je među blijedolike usne. To joj je bio jedini amanet, uspomena, sjećanje na majku. Nije imala ni punu godinu dana kad ju je izgubila. Oprala kosu, prilegla, zaspala na promahi, razboljela se i naprečac umrla. Tako ona majku nije ni zapamtila. Pričali su joj da je bila prelijepa, visoka i tankovijasta...

(...)

Dok se rukama ili usnama igra s medaljonom, slušajući žubor rijeke, često pomisli na majku i rastuži se. U tim trenucima kroz zavjesu vlažnih trepavica ugleda njen lik kako se nasred rijeke polahko pomalja iz vode, nasmijana, sa istim lančićem na vratu, pruža joj ruke

i nešto govori, ali ona to ne čuje od ujednačenog gibanja i romorenja Vrbasa. I čim se njeno tijelo iz ukočenosti pokrene prema rijeci, lik majke nestaje... Kada se zaklinje, zaklinje se samo majkom. Drugu zakletvu Veda ne poznaje.

- Opet si sama, mala Hercegovko! - iznenadi je Ramko jednoga jutra poslije doručka, prilazeći joj.

- Nisam sama! Tu je rijeka, vidiš kako je brza i moćna. Tamo je tvrđava. Okolo su vrbe, topole i žbunje. Sve je kao u mome Poljicu. Zar stvarno misliš da sam sama? - ushićeno, sa blagim osmijehom, odgovori djevojčica ispustivši medaljon iz usta. "Znači, nije tužna", pomisli Ramko iskreno obradovan, pa je sjedajući upita.

- Ti kao da puno voliš svoj zvičaj, zar ne?

- Volim, majke mi.

- Ja svoj i volim i ne volim... ne znam. Sav je u ratu spaljen, a mnogo naroda stradalo... Više ga ne volim nego volim, bar mi se tako čini - mršteći se reče dječak. Oboje zašutješe prateći svako svoju misao...

(...)

Teško se mirila s gubitkom pupčane vrpce.

Narednih dana i mjeseci Veda je često dolazila pod veliku vrbu, doživljavala privid zavičaja, tiho razgovarala s nevidljivom majkom i bila presretna. Kada bi se vraćala u dom, gledala je preda se, ozarenog lica, osjećajući u grudima treperenje, toplinu i zadovoljstvo kakvo do tada nije poznavala. Navečer bi se u snovima vraćala na rijeku iz koje je, iz noći u noć, izranjao sve jasniji lik majke s ispruženom rukom na čijem se dlanu presijavao izgubljeni lančić...⁴⁴⁾

Heterogenost je, eto, bila prisutna i po kriteriju zavičajnosti u odnosu na sjedište dječijeg doma, što se kod mnogih dječaka i naročito djevojčica odražavalo na njihovo psihičko stanje, a to onda dalje uticalo na njihove školske obaveze i sve ostalo. I mada je banjalučki

---

⁴⁴⁾ Ramo Arnautović, BJELINA BOLA, str. 63-68.

dječiji dom tada bio primjeran u svakom pogledu na nivou Bosne i Hercegovine, djevojčica Vedija iz naše priče nikada se nije prilagodila novoj sredini, ostala je u svom svijetu čežnje za zavičajem i njegovim zapamćenim i nezapamćenim sadržajima...

Brojni su i drugačiji primjeri stradanja djece u miru. U Čajniče na krajnjem jugoistoku premještena su djeca iz centralne Bosne, kada se rasformirao Dječiji dom u Ilijašu. Premještena djeca nikada se nisu mogla adaptirati novom podneblju. Za to su postojala najmanje dva razloga: prvi, zavičajni ambijent i drugi, domska organizacija života. Udruženo, ova dva razloga činila su pravi bedem adaptaciji.

Naime, Dječiji dom u Ilijašu sa 72 muške i 37 ženske djece bio je svojim ustrojstvom blizak seoskom ili prigradskom domaćinstvu, sa masivnom okućnicom, vrtom, voćnjakom, šumom i domaćim životinjama, sa nenametljivom disciplinom, fleksibilnim kućnim redom, slobodom kretanja u širokom krugu doma, dobrom hranom i odnosom osoblja kao u domaćinstvu... Upravnik doma bila je **Crnalić Munira**, jedna tiha fina gospođa, svima kao dobra majka, koja je svojim držanjem smirivala svaku situaciju, a da nikada ni zbog čega nije podizala ton govora. To je imponovalo cijelom kolektivu, pa su se tako i svi drugi ponašali: vaspitači Sreten Marjanović i Vera Mocan, učiteljica Kornelija Đoković i drugi. I postizali dobre rezultate na svim poljima aktivnosti. S druge strane, Dječiji dom u Čajniču preferirao je formalnu disciplinu, strogoću, krutost, vojnički odnos, puno vike, kritike, boravka u zatvorenom prostoru, ali i čistoće, urednosti, reda, brige i učenja. Ovdje je upravnik bila **Vukica Jovanović**, na sceni ozbiljna i stroga, pedantna i metodična, u očima djece "opasna", a iza scene brižna i nježna kao svaka odgovorna osoba koja zna šta hoće. A htjela je djeci samo dobro, kao i učitelj Fahrudin, te paziteljice Hajra i Dušanka. Međutim, djeca to nisu znala, samo rijetki su spoznali i tu drugu stranu naše upravnice.

Dakle, djeci je bilo veoma teško prilagoditi se, adaptirati na nove sredine i uslove u njima, pogotovo ako su nepovoljnije od prethodnih, o čemu tadašnji organi odlučivanja u vlasti i u mnogim dječijim domovima nisu vodili računa. Ne da nisu htjeli, nego nisu znali, nisu posjedovali znanje o tim problemima. A djeca su reagovala otporom,

neki tihim u vidu svakodnevnog plača i tugovanja u osami, povlačenja usebe, slabog učenja, gubljenja apetita, nezainteresovanošću i fizičkim slabljenjem organizma. Drugi su postajali agresivni, namjerno kršili kućni red i disciplinu, provocirali, tukli se i bježali iz doma. Svi su, manje-više, prije toga bili solidni đaci i primjernog vladanja.

Nužno je ovdje, zbog prethodne crte ponašanja, skrenuti pažnju na jednu karakteristiku ratne siročadi, onih koji su u ratu preživjeli ratne torture. Njihov odnos prema zavičajju nije isti kao kod druge djece. "Mlađa ratna siročad mahom ne znaju odakle su i kako im se zavičaj zove, u njemu su kratko živjela i nisu o njemu stekla nikakva iskustva osim posljednjeg - stradanje. Zato su prema zavičajju indiferentna. Ne osjećaju da ga imaju, da ga vole i da mu teže. Čak ga mnogi i ne prihvataju. Kasnije to osjećaju kao hendikep, što nadomještaju ljubavlju prema mjestu boravka i okoliša u kome im je bilo lijepo, prema zgradi eventualnog dječijeg doma, domskom dvorištu... To je za mnoge njihov zavičaj, onaj pravi kojem se često vraćaju".⁴⁵⁾

Opisanim slikama djevojčice Vedije, te relacije Ilijaš-Čajniče i odnosa prema zavičajju dodajemo još jednu, iz Dječijeg doma Žepče, pa onda zaključimo o složenosti duše ratnog siročeta i njenom košmarnom stanju kao posljedici rata i daljeg stradanja djece, stanju koje se spolja ne vidi a koje se trajno održava kroz cijeli život:

"... Prelaskom u dječiji dom za ratnu siročad odmah nakon rata, svega toga je nestalo i ja sam bio tužan. Djevojčice u domu nisu umjele da se igraju kao one u mome komšiluku. Sve su bile tužne, plakale su u svako doba dana, a pred ručak najviše. Skupe se iza zida male zgrade, ili se nakite po prozorima spavaonica i plaču. U početku mi je to bilo čudno dok nisam saznao razlog. Komšinicica **Rabija** lijepo je pjevala i svirala harmoniku. Metući avliju pred podne ili radeći štošta ispred kuće, pjevala je prodornim čistim glasom narodnu pjesmu "**Zelen lišće goru kiti**". Gotovo svakoga dana djevojčice su slušale tu pjesmu. Na riječi: "a u lugu sirotašce tiho s gorom razgovara" njima

---

⁴⁵⁾ Ramo Arnautović, DJECA U VIHORU RATA, navedeno djelo, str. 175.

suze grohnu kao kišni pljusak i ne zaustavljaju se dugo iza toga, da bi se opet pojačale na riječi: “a uzdahnu gora čarna, oj siročče, oj siročče”. Pri tom niko ništa ne govori. Vjerovatno svako prati svoje misli o stradanju i o svojim najdražim. Do tada nisam zapazio da komšinica pjeva tu pjesmu, detalji me nisu ni interesovali. Oskora ni meni nije bilo svejedno kada čujem Rabijin glas i vidim djevojčice kako plaču.

- Došla sam da vas nešto zamolim - tih dana obratila se upravnica doma komšinici Rabiji. - Vi divno pjevate i naša djeca vas rado slušaju, ali i plaču zbog pjesme o siročetu. Ona ih potresa, pa sam mislila da bi bilo dobro da je izbjegavate...

- Ništa lakše, neću je pjevati i gotovo!

- Hvala vam, komšinice, puno vam hvala!

Sutradan i narednih dana djevojčice su, po navici, slušale Rabijino pjevanje, ali svoju pjesmu nisu čule. I nisu plakale.

A onda su opet proplakale. Bilo je dovoljno da jedna od njih pusti suze, pa da joj se ostale pridruže.

- Izvinite, komšinice, što vam ponovo dolazim, morala sam. Djeca mi opet plaču u vrijeme kad vi pjevate. Dok očekuju da čuju dragu pjesmu, misli ih, valjda, odvedu ko zna kuda i zato plaču... Pa kad je već tako, onda im otpjevajte i njihovu, bar će biti zadovoljni - molila je brižna upravnica **Bisera Begović**.

(...)

Tih mjeseci u domu je boravio trinaestogodišnji dječak Smajo koji se isticao potištenošću, bježanjem u osamu i čestim plačem, što se po podbuhlim očnim kopcima dalo naslutiti. O svojim tegobama nikome nije govorio i sva nastojanja upravnice da dokuči razloge bila su uzaludna. Dječakovo neobično ponašanje zapazila je i plavokosa odgajateljica. Krišom je pratila njegovo kretanje i rijetko druženje s ostalom djecom.

- Oho, vidi, vidi Smaje, junačine našeg! Šta tu radiš? Zašto nisi na učenju? - obrati mu se jednoga dana pod šumovitim brijegom iznad doma. Ovaj ne odgovori, samo iznenađeno pogleda u nju, a donja usna mu primjetno zadrhta. Vidjevši ga uplakanog, odgajateljica podvi haljinu, sjede pored njega, uze mu ruku u svoju, a drugom njegovu pomilova. Nakon kraće šutnje dječak se otkravi i otpoče gledajući niz padinu:

- U onim mezarlucima, odmah ispod ograde, zakopana je moja sestra Senada... umrla je u domu... a tamo preko brda, u daljini, zakopani su mi majka, otac i dva brata... Odavde gledam te daljine i kao da vidim njihove mezare.... koji se primiču Senadinom...

Iznenadena, odgajateljica mahinalno stegnu jače dječakovu ruku, a nešto joj teško iz grudi krenu i zaigra u grlu izazivajući povišenu toplotu u očima i njihovo rošenje. Glavom joj munjevito prostruja sjećanje na njeno tugovanje za ocem tokom sazrijevanja i stasanja...

- Mnogo je djece i roditelja u ratu pomrlo, veoma mnogo, moj Smajo... I našoj Seni su umrle dvije sestrice. Bile su malehne kao tvoja Senada... Ali, ti bar znaš gdje leži tvoja sestra, a ona ne zna... nikakva traga nema... - zastajkujući reče mu odgajateljica **Fahra**.

Dječak je pogleda širom otvorenih očiju želeći i sam da kaže nešto utješno, ali kad opazi suze na njenom licu, zaniyemi. Zašutjeli su, a svako je slijedio svoje misli na ratna sjećanja...⁴⁶⁾

Dakle, složenost duše ratnog siročeta veća je nego kod ostale djece, čak veća i od ostale siročadi. Opisane slike samo su odabrani primjeri takvih stanja, koja savremena nauka nije do kraja rasvijetlila!? Utoliko je veći značaj rezultata rada naših upravnika i vaspitača dječijih domova u periodu o kome ovdje govorimo, a time i njihove pogreške u radu srazmjerno lakše za branjenje, s obzirom na njihovu školsku spremu i prethodno iskustvo.

Heterogenost dječijeg kolektiva ogledala se i kada je nacionalna struktura u pitanju, o čemu govori Tabela 13 za naš uzorak dječijih domova. Treba, međutim, naglasiti da u to vrijeme ovaj aspekt, sudeći po arhivskoj građi, nije imao nikakav značaj kod nadležnih organizatora i rukovodstva dječijih domova, kao ni kod štićenika. Rijedak je arhivski dokument, spisak djece, upitnik, gdje se spominje nacionalnost djece. Za istraživače to je, danas, manjkavost tih dokumenata. Zato je naša tabela sačinjena više na osnovu imena djece i ličnih podataka njihovih

---

⁴⁶⁾ Ramo Arnautović, BJELINA BOLA, navedeno djelo, str. 49-53.

roditelja, nego na osnovu popunjene rubrike o nacionalnoj pripadnosti u spiskovima djece. Ovdje je ona data samo kao prilog raspravi o heterogenosti dječijih kolektiva po raznim osnovama.

Tabela 13: Struktura djece po nacionalnom sastavu

Naziv i sjedište dječijeg doma (DD)	Bošnjaci		Hrvati		Srbi		Ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
DD Cavtat	42	26,4	9	5,7	108	67,9	159	100,00
DD Cajniče	65	73,0	-	-	24	27,0	89	100,00
DD Gračanica	23	16,4	15	10,8	102	72,8	140	100,00
DD Mostar I	90	84,0	6	5,8	10	9,4	106	100,00
DD Trebinje	28	54,8	5	10,0	18	35,2	51	100,00
DD Žepče	10	12,8	11	14,1	57	73,1	78	100,00
Ukupno:	258	41,5	46	7,4	319	51,1	623	100,00

A život u dječijem domu je dalje tekao i bivao sve sadržajnije i bolji u većini domova. Djeca mlađeg uzrasta i ona koja su, zbog navedenih objektivnih teškoća, privremeno izostavljena od škole, slobodno lijepo vrijeme koristila su za igru i izlet u domski voćnjak, ako je postojao, kojom prilikom bi odrasliji štićenici ponešto i pomogli na parceli sa mladim povrćem. Tu na rijeci ili potoku svi bi se kupali i sunčali. Kako su domovi često imali jednu ili dvije krave, i njih bi vodili u voćnjak na ispašu, pa bi i mlijeka bilo više kada bi se oko ručka vratili. Sve je to bilo i zabavno i korisno.

Osoblje
Dječijeg doma
Žepče, sa
upravnicom
Biserom
Begović u
sredini, jula
1946. godine

Kada su šljive dozrele, drugi berači nisu bili potrebni, jer su ih djeca, kao usput, brzo prikupila, sladeći se. Onda se pristupalo pečenju pekmeza od najzrelijih i najzdravijih plodova, u čemu su učešće uzele sve djevojčice, jer oko toga ima dosta posla. Glavnu riječ je imala kuharica Munevera, koju će djevojčice ubrzo nazvati “**mamica Munevera**”. Ona se ozbiljno trudila i da djevojčice pouči tajnama ukuhavanja šljivne mase, jačine vatre, dužine kuhanja, značaju stalnog miješanja mase u kazanu itd. Tako se i tu odvijala svojevrsna nastava, uz praktični rad i zabavu.

Naime, u ovom periodu mnogi dječiji domovi imali su i svoju **ekonomiju** (Reljevo, Ilijaš, Žepče, Banja Luka, Kotor Varoš i drugi), koja se uglavnom sastojala od oranice i voćnjaka. Prvobitna namjena ovih nekretnina bila je za radno vaspitanje djece po receptu A. S. Makarenka, ali se od toga ubrzo odustalo, pa je taj posjed služio za pribavljanje svježih namirnica i za rekreaciju djece. U sjećanju djece te domske ekonomije ostale su lijepe uspomene, jer su uz njih imala koliko-toliko prirodni ambijent življenja i mentalnog razvoja. Ta okolnost olakšavala je rad vaspitačkog osoblja i umanjivala teškoće prilagođavanja djece.

Tako je i u našem domu dolaskom novog upravnika i povratkom Abdurahmana za ekonomu, domski zemljišni posjed počeo bolje da se obrađuje, uređuje i koristi. Osim za ubiranje ljetine, korišten je za povremene organizovane izlaske djece u prirodu, a obavezno za prvomajske praznike kojom prilikom je okretan ražanj i teferičilo se čitav dan.

I narednih godina domska ekonomija, oko 53 duluma zemlje, korištena je po zamisli upravnika na najracionalniji način. Djeca iz doma rado su išla da pomognu u radu ili na izlet. Nedjeljom ili za praznik, ako je vrijeme dozvoljavalo, ostajali su po cijeli dan, sunčali se, kupali u rijeci i pomagali u radu. Ponekad bi folklorna sekcija probala svoja kola, neko bi nešto odrecitovao, ili bi se odigrala utakmica na male golove... I sve je to bilo nekako spontano, zabavno. Naravno, pažnja vaspitača i upravnika, a i ostalog osoblja, neprekidno je lebdila nad tim prostorom, uvijek, zbog čega se nikada nije dogodila ni najmanja nezgoda. Vremenom su djeca tu ekonomiju poistovjećivala sa domskim krugom, pa su neke djevojčice bježale iz Doma i tu se zadržavale tražeći osamu, da se isplaču ili da uče.

Ali, većina dječijih domova, ipak, nisu imali svoju ekonomiju....

Dječiji dom u Cavtatu formiran je septembra 1946. godine od dotadašnjeg dječijeg odmarališta, a namjena mu je za smještaj prerasle bosanske djece za redovno školovanje, gdje su po skraćenom programu za školsku godinu završavali dva razreda. U uzorak je uvršten zbog svoje specifičnosti i kao jedna od mjera za ublažavanje heterogenosti djece po starosti u dječijim domovima. Iz Tabele 12 vidi se da su djeca došla iz 17 drugih dječijih domova (po rođenju su sa područja 56 opština), a iz Tabele 11 da su gotovo svi bili u dobi od 11-15 godina starosti. Ta relativna homogenost po starosnoj dobi imala je odraza na uspješnost organizovanja, rukovođenja, obrazovanja i vaspitanja, jer su u svim tim a i drugim aktivnostima postizani zavidni rezultati. Upravnik toga doma bila je **Desa Tubić**, učitelji **Hakija Kulenović** i **Milan Janjić**, a vaspitačice **Mara Golub** i **Sena Pašić**. Ono što bi se moglo izdvojiti kao karakteristika ovog doma je svjesnost i ozbiljnost u svakom radu, nenametljivost, neusiljenost, čak i kada je u pitanju kućni red i disciplina! Upravnica, vaspitačice i učitelji stalno su bili među nama; mi ih nismo doživljavali kao takve, a ni oni se nisu nametali kao takvi. A sve je funkcionisalo kao po udžbeniku moderne evropske pedagogije.

Dječiji dom
Cavtat

Predsjednik BiH Đuro Pucar u posjeti dječijem domu Cavtat 1946.

Kako je to bilo moguće u ondašnjim uslovima i sa tadašnjim stručnim kadrovima? Kako to da oni rade sa živim ljudima, djecom, bez odgovarajuće stručne spreme, obrazuju i vaspitavaju tu djecu, a da na kraju među tom djecom nemaju “škarta”, već 27 posto sa višom i visokom školskom spremom? I to je fenomen “bosanskog modela” iz vremena nakon Drugog svjetskog rata. A kakav je taj stručni kadar bio u 25 dječijih domova našeg uzorka koncem 1946. i početkom 1947. godine, pokazuju Tabele 14. i 15. Pažljivo ih pogledajte, poštovani čitaoci, možda će vam ti pregledi pomoći da sagledate stvarnost i težinu tadašnjeg vremena u kojem su, ipak, ostvareni izvanredni rezultati.

Tabela 14: Spisak upravnika dječijih domova⁴⁷⁾

Red. broj	Naziv i sjedište dječijeg doma (DD)	Prezime i ime upravnika doma	Školska sprema upravnika				
			4 raz. osn. šk.	Učit. škola	Nep. sr. šk.	Nep. zanat	Kurs za upr.
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	DD Ljubuški	Milinović Franko		+			
2.	DD Zovik	Saknić Ljubica			+		+
3.	DD Kakanj	Musić Tonka		+			
4.	DD "K. Hadžić" Banja Luka	Masleša Nadežda			+		
5.	DD Gračanica	Petrović Miloje	+				+
6.	DD Lukavac	Duhrović Hamdija			+		
7.	DD "Š. Mažar" Banja Luka	Dardić Savo				+	
8.	DD "R. Vranješević" Banja Luka	Vogrin Rada			+		+
9.	DD "D. Mitrov" Banja Luka	Komin Živana			+		
10.	DD Petričevac Banja Luka	Vogrin Rada			+		+
11.	DD Bos.Dubica	Nema					
12.	DD Sanski Most	Arambašić Mileva			+		
13.	DD Kotor Varoš	Knežević Olga	+				
14.	DD Bos. Kostajnica	Bjelajac Cvjeta	+				
15.	DD Prijedor	Adamović Milka				+	
16.	DD Bos. Gradiška	Radić Jovanka	+				+
17.	DD Tešanj	Legin Vjekoslav			+		
18.	DD Bijeljina	Mitrinović Koviljka			+		
19.	DD Žepče	Begović Bisera			+		
20.	DD Ilijaš	Crnalić Munira			+		+
21.	DD Pale	Tanović Ziba			+		
22.	DD Reljevo	Petrović Milivoj		+			
23.	DD Trebinje	Hadžović Bajro			+		
24.	DD Livno	Tadić Anka	+				
25.	DD Mostar	Hasanefendić Alija		+			
Ukupno:			5	4	13	2	6

Tabela 15: Spisak vaspitača u dječijim domovima⁴⁸⁾

Naziv i sjedište dječijeg doma (DD)	Prezime i ime vaspitača	Školska sprema vaspitača					
		Osn. škola	Učit. škola	Gimnazija	Nep. zanat	Zan. škola	Vasp. kurs
1	2	3	4	5	6	7	8
DD Ljubuški	Zubčević Enisa Džaferović Dika	+				+	+
DD Zovik	Barkić Slavica Đaja Ljiljana	+			+		+

⁴⁷⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NR BiH, K.239, dok.1197 (OPŠTI UPITNIK O USTANOVAMA DJEČIJE ZAŠTITE). Za preostala 32 dječija doma iz tog vremena takvi upitnici nisu pronađeni, a sigurno su postojali.

⁴⁸⁾ Isto.

1	2	3	4	5	6	7	8
DD Kakanj	Maričić Dobrila Ostojić Vilma	+			+		
DD "K. Hadžić" Banja Luka	Stojanović Milan Stojanović Mirjana Katić Ankica		+	+	+		+
DD Gračanica	Tuševljaković Ljuba Purkić Vljaka Maksić Ljubica Petrović Fata	+		+	+		+
DD Lukavac	Fehimović Zekija Mešinović Bahra Đurić Mira Zamboni Marija Bradarić Lucija	+			+		+
DD "Š. Mažar" Banja Luka	Šanlak Hasan Velagić Fatima Ključo Fatima Radić Neda	+	+		+		+
DD "R. Vranješ" Banja Luka	Bilobrč Dragica Kakrin Antonija Čatović Marica Vuković Zorica	+			+		+
DD "D. Mitrov" Banja Luka	Martak Marija Bokan Vera Mičić Gina Halilović Ismeta Novaković Milka Dobrijević Kaja	+	+		+		+
DD Petričevac Banja Luka	Lukijan Jelena Holik Jelena	+	+				
DD Bos. Dubica	Mehmedović Senija Babić Ksenija		+		+		
DD Sanski Most	Tubić Vera Stegić Mileva		+		+		+
DD Kotor Varoš	Gujatović Marija Zelić Dušanka Arifagić Nasiha	+		+		+	+
DD Bos. Kostajnica	Sarajkić Anka Toća Razija	+	+				
DD Prijedor	Kraguljević Leposava Čekić Paša Lipovac Ivanka		+		+		
DD Bos. Gradiška	Katana Mileva Miljević Mara Golub Mara Puzić Mehmed		+		+	+	+
DD Tešanj	Predojević Ksenija Premilovac Đulsa Danović Muniba			+	+		+

1	2	3	4	5	6	7	8
DD Bijeljina	Ramić Salko Ostojić Rada Krtovnica Bisera Vasić Mara		+			+	+
DD Žepče	Marjanović Desa Glušac Danica Bajić Veselinka	+				+	+
DD Ilijaš	Marjanović Sreten Macan Vera Đoković Kornelija			+		+	
DD Pale	Imamović Alema Sjerčić Ilijas Hajne Emilija	+					+
DD Reljevo	Lukić Olga Sobočan Ana					+	+
DD Trebinje	Pašić Samija					+	+
DD Livno	Čadžić Ljubica Duran Tifa						+
DD Mostar	Gološ Munevera					+	+
Ukupno:	72	20	13	6	27	4	43

Dakle, činjenice navedene u tabelarnim pregledima 14 i 15 sve govore, pa komentar gotovo da nije ni potreban. U takvoj kadrovskoj oskudici, teorijski gledano, ni u kakvom sistemu niko ne bi uspio. Utoliko je relativni uspjeh u našem slučaju impozantniji po mnogim kriterijima. Neki površnjak će reći: pa, što su se hvatali u kolo koje ne znaju ili ne mogu da igraju? Odgovor takvima ne treba ni davati, ne vrijedi, mada je on već dat u prethodnom izlaganju i dokumentaciji. Onima dobronamjernim dovoljne su tabele, u njima će naći i pitanja i odgovore, pogotovo kada ih posmatraju u kontekstu ostalih uslova. Međutim, kako vrijeme odmiče i nauka i naučna praksa napreduje, sve su češća pitanja u stilu: Je li moguće da takva kvalifikaciona struktura upravničkog i vaspitačkog kadra postigne dobre vaspitno-obrazovne rezultate u kolektivima dječijih domova? I obavezno dođu do pogrešnog zaključka, ako istog momenta ne uzmu u obzir bar sljedeće činjenice: do konca 1945. godine otvoreno 46 dječijih domova i angažovano 24.000 hraniteljskih porodica, sa ukupno oko 30.000 zbrinute djece; do konca 1946. godine u 57 dječijih domova i 33.000 hraniteljskih porodica zbrinuto 41.000 djece; do sredine 1960. godine u 119 dječijih domova i 58.000 hraniteljskih porodica zbrinuto ukupno

oko 107.000 djece. Domska djeca postigla su višu ili visoku školsku spremu: u Žepču 32,2 %; u Tešnju 32,1 %; u Dječijem domu “Kasim Hadžić” u Banjoj Luci 42,3 % itd., odnosno prosjek od 27 % za svih 119 dječijih domova u Bosni i Hercegovini.

Ako svemu tome dodamo i starosnu strukturu djece u domovima iz našeg uzorka⁴⁹⁾ u tom istom vremenu (Tabela 16), takvim i sličnim pitanjima ne treba se čuditi, ali se treba čuditi zašto naša nauka to do sada nije ni pokušala da objasni.

Tabela 16: Starosna struktura djece u dječijim domovima iz uzorka

Naziv i sjedište dječijeg doma	Stanje	Dobne grupe štićenika								Ukupno
		4-6		7-10		11-14		15-18 g.		
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
DD Ljubuški	Bez oca		1	3			1			5
	Bez majke			1						1
	Bez oba rod.	9	1	18	11	10	6			55
	Sa oba rod.									-
	Ukupno	9	2	21	12	11	6			61
DD Zovik	Bez oca		3	3	3					9
	Bez majke	1	2	2	3					8
	Bez oba rod.	12	4	13	5				1	35
	Sa oba rod.		2	1	1					4
	Ukupno	13	11	19	12				1	56
DD Kakanj	Bez oca			2		5	1			8
	Bez majke							1		1
	Bez oba rod.			9	1	45	2	20		77
	Sa oba rod.					1				1
	Ukupno			11	1	51	3	21		87
DD “K. Hadžić” Banja Luka	Bez oca			4		25		8		37
	Bez majke			1		3		3		7
	Bez oba rod.			7		86		43		136
	Sa oba rod.					4		7		11
	Ukupno			12		118		61		191
DD Gračanica	Bez oca			4		6		4		14
	Bez majke			3		4		1		8
	Bez oba rod.			23		79		7		109
	Sa oba rod.					2				2
	Ukupno			30		91		12		133

⁴⁹⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete, K.239, dok. 1197, OPŠTI UPITNICI.

Naziv i sjedište dječijeg doma	Stanje	Dobne grupe štićenika								Ukupno
		4-6		7-10		11-14		15-18 g.		
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
DD Lukavac	Bez oca			16	7	44	18	8	1	94
	Bez majke			2		16	3	7	1	29
	Bez oba rod.			5	8	58	15	22	3	111
	Sa oba rod.			2		13				15
	Ukupno			25	15	131	36	37	5	249
DD "Š. Mažar", Delibašino Selo Banja Luka	Bez oca			14		38		7		59
	Bez majke			3		14		3		20
	Bez oba rod.			68		138		26		232
	Sa oba rod.					5				5
Ukupno			85		195		36		316	
DD "R. Vranješević" Banja Luka	Bez oca	18	4							22
	Bez majke	2	4							6
	Bez oba rod.	65	16							81
	Sa oba rod.	1	1							2
	Ukupno	86	25							111
DD "D. Mitrov", Budžak Banja Luka	Bez oca					16		17		33
	Bez majke					6		5		11
	Bez oba rod.					83		71		166
	Sa oba rod.							3		3
	Ukupno					105		96		213
DD Petričevac Banja Luka	Bez oca									-
	Bez majke									-
	Bez oba rod.	5	3	41	6	6	10	7	6	84
	Sa oba rod.									-
	Ukupno	5	3	41	6	6	10	7	6	84
DD Bos. Dubica	Bez oca	1		17		56		9		83
	Bez majke			14		59		7		80
	Bez oba rod.	1		3		58		7		69
	Sa oba rod.									-
	Ukupno	2		34		173		23		232
DD Sanski Most	Bez oca			3						3
	Bez majke			1						1
	Bez oba rod.	3		25		29				57
	Sa oba rod.									-
	Ukupno	3		29		29				61
DD Kotor - Varoš	Bez oca			5		13		2		20
	Bez majke					3				3
	Bez oba rod.			14		30		1		45
	Sa oba rod.			1		1				2
	Ukupno			20		47		3		70
DD Bos. Kostajnica	Bez oca			3		9	1		2	15
	Bez majke					1				1
	Bez oba rod.	1		33		47		11		92
DD Prijedor	Bez oca				29		52		6	87
	Bez majke				26		49		6	81
	Bez oba rod.				26		49		6	81
	Sa oba rod.									-
	Ukupno				81		150		18	249

Naziv i sjedište dječijeg doma	Stanje	Dobne grupe štićenika								Ukupno
		4-6		7-10		11-14		15-18 g.		
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
DD Bos. Gradiška	Bez oca			11						11
	Bez majke									-
	Bez oba rod.			73						73
	Sa oba rod.			1						1
	Ukupno			85						85
DD Tešanj	Bez oca			10		8				18
	Bez majke			30		56		11		97
	Bez oba rod.	1		29		55		12		97
	Sa oba rod.			1						1
	Ukupno	1		70		119		23		213
DD Bijeljina	Bez oca	3	3							6
	Bez majke			1						1
	Bez oba rod.	22	11							33
	Sa oba rod.									-
	Ukupno	25	15							40
DD Žepče	Bez oca				3	1	3		2	9
	Bez majke				3		1			4
	Bez oba rod.				32	4	35	1	8	80
	Sa oba rod.									-
	Ukupno				38	5	39	1	10	93
DD Ilijaš	Bez oca			10	1	6	2			19
	Bez majke			3						3
	Bez oba rod.			28		16	6	6	11	67
	Sa oba rod.			3	2					5
	Ukupno			44	3	22	8	6	11	94
DD Pale	Bez oca									-
	Bez majke									-
	Bez oba rod.		1	20	15	26	7	4	3	76
	Sa oba rod.									-
	Ukupno		1	20	15	26	7	4	3	76
DD Reljevo	Bez oca	1	1	16	1	1	1			21
	Bez majke			4		4				8
	Bez oba rod.	1		33	13	24	21		2	94
	Sa oba rod.					4	1			5
	Ukupno	2	1	53	14	33	23		2	128
DD Trebinje	Bez oca			2	3	2	2		1	10
	Bez majke									-
	Bez oba rod.			3	4	14	2	2	1	26
	Sa oba rod.									-
	Ukupno			5	7	16	4	2	2	36
DD Livno	Bez oca	1		4	3					8
	Bez majke									-
	Bez oba rod.	9	3	18	7	1	1			39
DD Mostar	Bez oca					2	1	1		4
	Bez majke					2				2
	Bez oba rod.			10	2	21	9	8	5	55
	Sa oba rod.					1				1
	Ukupno			10	2	26	10	9	5	62

Kako se iz tabelarnog pregleda vidi, u većini tadašnjih dječijih domova u Bosni i Hercegovini vladala je velika šarolikost, pored ostalog, i u pogledu starosne strukture djece, što je usložnjavalo i otežavalo pedagoški i svaki drugi rad, a što je posljedica želje vlasti da sva djeca budu zbrinuta u što kraćem roku. Mnogi će to danas prokomentarisati, čak i oni iz pedagoško-psihološke i socijalne struke, mišljenjem da to onda nije trebalo ni raditi kada uslovi nisu bili zadovoljavajući! Tako obično kažu bezosjećajni ljudi, oni koji ne znaju šta znači stradanje vlastite djece i bliže rodbine. A nakon Drugog svjetskog rata ogromna većina odraslih u Bosni i Hercegovini bila je direktno ili indirektno opterećena takvim stradanjem. Zato su gotovo svi bili zainteresovani da akcija zbrinjavanja uspije. I uspjela je, uz sve dobre i loše strane.

Naravno, Tabela 16 prikazuje stanje u jednom trenutku, u trenutku pisanja i slanja izvještaja, a to je novembar-decembar 1946. i januar 1947. godine, jer se stanje često mijenjalo. Čitaocima skrećemo pažnju na kolone o ženskoj djeci i odnosu prema tom polu. Takođe, rubrika zbrinute djece sa oba roditelja u domovima za ratnu siročad potvrđuje tezu o jednakom tretmanu sve ugrožene djece iz Tabela 4 i 5.

A Tabela 17 sve to prikazuje u zbiru za sve dječije domove iz našeg uzorka:

Tabela 17: Zbirni podaci za 25 dječijih domova iz uzorka

Naziv i sjedište dječijeg doma	Stanje	Dobne grupe štićenika								Ukupno
		4-6		7-10		11-14		15-18 g.		
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Svi zajedno iz uzorka	Bez oca	24	12	127	66	217	98	39	12	595
	Bez majke	3	7	63	39	162	58	33	7	372
	Bez oba rod.	129	39	473	213	747	234	177	58	2070
	Sa oba rod.	2	3	10	3	35	4	7	-	64
	Ukupno	158	61	673	321	1.161	394	256	77	3.101

3.2. Kućni red u dječijim domovima

Veliku pomoć upravničkom i vaspitačkom osoblju u dječijim domovima pružao je njihov **kućni red** koji je sačinjen na osnovu

“Privremenih uputstava o radu u dječijim domovima”⁵⁰⁾ distribuiranih koncem 1945. i početkom 1946. godine. Ovaj domski dokument, kućni red, pisan je detaljno o svakoj vrsti posla i zaduženja, sa pravima i obavezama svih u kolektivu, od upravnika do štíćenika, pa djeluje kao interno uputstvo o radu, što u suštini i jeste. Kućni red svakog doma bio je originalan za dotični dom, sa svim detaljima karakterističnim za taj kolektiv. Kao primjer za ovu priliku uzećemo kućni red **Dječijeg doma Turbe**.⁵¹⁾

“Da bi se odvijao normalan rad u kući, posvećivala veća pažnja domu i veći nadzor nad baštom i cjelokupnom imovinom, kao i radom sa djecom i njihovim odgojem, potrebno je znati i pridržavati se kućnog reda i rada.

1. Ustajanje pitomaca u 6 sati.
2. Od 6 do 7 djeca će se obući, napraviti krevete i umiti se pod nadzorom i u prisutnosti dežurnih vaspitačica.
3. Poslije doručka pitomci će korepetirati do polaska u školu. Za vrijeme korepeticije vaspitačice će pregledati zadatke i dati potrebna obrazloženja i uputstva za zadate lekcije. Kada bude vrijeme odlaska u školu dežurna vaspitačica će djecu odvesti do škole.
4. Djeca se obično vraćaju iz škole poslije 12 sati, zatim treba ručak da bude spremljen da bi pitomci po povratku iz škole mogli odmah jesti. Do 1 sat ručak treba da bude dat svim pitomcima.
5. Od dva do 4 sata pitomci imaju redovna predavanja u školi. Poslije povratka iz škole igraće se do 5 sati, a onda će ići na korepeticiju gdje će izraditi i pripremiti svoje zadatke do 6,30 sati i to pod nadzorom dežurnih vaspitačica. Kada izrade svoje zadatke onda će sa djecom obrađivati pjesme, čitati i objašnjavati laka lektira i davati uputstva u duhu savremenog vaspitanja današnje naše omladine.

---

⁵⁰⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike, 1946., K.13, dok. 21330/46.

⁵¹⁾ Arhiv Srednja Bosna Travnik, DJEČIJI DOM TURBE, dok. 112/46.

6. Od 6,30 do 7 sati pitomci će večerati, a poslije večere provešće do 8 sati u dvorištu u prisutnosti dežurnih vaspitačica gdje će djeca uz pjesmu i igru i veselje provesti to vrijeme do spavanja. U 8 sati na spavanje. Ukoliko bude hladno, kišovito djeca će se zabavljati i veseliti u sali do spavanja. Kada odu na spavanje dežurne vaspitačice stalno će se nalaziti između djece dok se pitomci ne smjeste i ugase svjetlo.
7. Kada djeca odlaze u školu, trebaju vaspitačice da paze da djeca odlaze na vrijeme i da koje usljed nemarnosti ne bi izostalo iza škole ne samo što je dužnost učitelja da mu probudi ljubav za to nego je dužnost i vaspitačice da ga zainteresuje da zavoli školu i da sazna usljed čega pitomac ne želi ići na predavanje, te truditi se i odstraniti razloge.
8. Kada se djeca vraćaju iz škole bilo prije bilo poslije podne dežurne vaspitačice vodiće brigu da li su se sva djeca vratila.
9. Kada su pitomci u domu dežurne vaspitačice vodiće brigu o djeci i biće sa djecom bilo to u dvorištu, trpezariji, sali ili ma gdje se oni nalazili.
10. Kada pitomci ne idu u školu rad će se u domu udesiti kako samo prilike u toku toga dana budu iziskavale, bilo da djeca idu u šetnju, korepetiraju, igraju ili ma šta drugo.
11. Vaspitačice su dužne uvijek svakom prilikom da daju uputstva svojim mlađim drugovima i drugaricama - pitomcima i pitomicama, da ih upućuju i savjetuju za rad u kući, ponašanju na ulici, redu u školi. Treba kod njih probuditi ljubav prema čovjeku, kod djeteta izgraditi i usavršiti da zna udesiti svoj odnos prema starijem, prema mlađem, prema svojim drugovima, prema čovjeku, prema radu, prema društvu, prema sebi samom, da pazi na čistoću tijela i odijela i svoga rada. Kod djeteta probuditi ljubav za svim onim što je lijepo, što je pošteno i vrijedno da se voli. Kod djeteta za sve treba probuditi interesovanje, lijepo, strpljivo, ne slijepom poslušnošću i krutom disciplinom.

12. Kada su djeca u školi, da bi naša kuća bila čista i uredna, pored svojih redovnih dužnosti, treba da obavljamo i sve ostale poslove koji stoje pred nama.
13. Treba posvetiti veću pažnju djeci da bi radili gimnastiku, znali razne ritmičke vježbe, kola i pjesme...
14. Svakog dana dežuraće dvije vaspitačice. Vodiće brigu i nadzor nad djecom. Nadzor nad čistoćom treba da bude jači. Na vrijeme djeca da jedu. Jedna od dvije vaspitačice kada ne budu dežurne pomoći će u kuhinji prilikom diobe hrane.
15. Dvije vaspitačice uz pripomoć ostalih vaspitačica radiće sa djecom i podučavati ih razne pjesme, vježbe, kola, voditi pionirsku organizaciju i paziti nad vaspitnim odgojem djece i na njihovoj urednosti u domu, na ulici i školi.”

Dalje slijede zadaci i radne obaveze kuharica, sobarica, vešarica, ekonomica, bolničarke, pekara, vrtlara, magacinera i upravnika, sa prilično detaljnim opisom poslova u kojima svi učestvuju, bilo kao direktno zaduženi ili na ispomoći drugima.

Kao dodatak kućnom redu, odnosno uz kućni red, otkucana su “**Disciplinska pravila**”, u kojima se propisuje “red u spavaonici”, “red u trpezariji”, “red u učionici”, “red u ambulanti” itd., a na kraju i kazne za one koji se toga ne pridržavaju: **usmena opomena; usmena opomena pred svim pitomcima; ukor pred pitomcima; uskraćivanje izlazaka iz doma u slobodno vrijeme i posjećivanje priredbi u domu i vani; premještaj u drugi dom; premještaj u dom za besprizornu djecu.**

Treba imati u vidu da je Dječiji dom u Turbetu od marta 1946. godine bila ustanova ove vrste sa najtežim uslovima za svoj rad. Zamišljeno kao **dječija kolonija**, sa preko 500 muške i ženske djece predškolskog i školskog uzrasta, sa centralnom upravom, nedovoljnim kadrom i smještena u 23 zgrade, nije se dokazalo kao uspješan projekat. Naprotiv, sudeći po izvještajima kontrolnih komisija, izvještajima upravnika Doma i izjavama bivših štićenika, ova ustanova bila je primjer lošeg rada po mnogim kriterijima. A uzrok svemu bio je kadrovski problem.

Na sličan način i sa sličnim sadržajem **kućni red** su imali i svi ostali dječiji domovi u skladu sa "Privremenim uputstvima". Razlike su bile u nijansama, zbog neke specifičnosti (npr. obavezno spavanje od 14-16 sati). Ono što se u svim domovima ponavljalo u tim dokumentima, kao naredba, bile su **dužnosti**:

a) Dužnosti upravnika doma

- da u sporazumu sa upravom doma propisuje kućni red;
- da nadzire cjelokupni vaspitni rad i red;
- da podnosi izvještaje nadležnim;
- da redovno održava sastanke sa osobljem i štićenicima doma, itd.

b) Dužnosti vaspitača

- da se stara o intelektualnom odgoju štićenika;
- da se stara o moralnom i socijalnom odgoju djece;
- da se stara o fizičkom odgoju;
- da se stara o poštivanju kućnog reda doma;
- da se stara o zdravim međuljudskim odnosima među djecom i osoblja sa djecom;
- da zapaža individualne sposobnosti pitomaca i vodi o tome knjigu zapažanja;
- da organizuje radne grupe djece po raznim pitanjima;
- da prati i pomaže djeci u savladavanju školskog gradiva;
- da vodi nadzor nad domskom bibliotekom;
- da je u vrijeme dežuranja neprekidno prisutan u domu među pitomcima, ne ispuštajući ih iz vida i pazeći na njih kod igre, u vrijeme odmora, u domu i šetnji, u trpezariji, kupatilu i pri odlasku na spavanje. Igrom, pjesmom, knjigom, poslovima koji ne škode zdravlju djece, zabaviti ih da se zbog dosade ne bave besposlicama...

c) Dužnosti zdravstvene sestre

- pazi da svako dijete bude pregledano od ljekara kada dođe u dom;
- brine o ličnoj higijeni djece;

- stara se da u domu rade samo zdrave osobe;
- organizuje i vodi domsku ambulantu i apoteku;
- vodi knjigu bolesnika i zdravstvene listove djece;
- predlaže i nadzire higijenske mjere u domu;
- organizuje i vodi zdravstvenu propagandu u domu;
- vodi svu zdravstvenu administraciju.

d) Dužnosti domaćice

- da rukovodi svim tehničkim poslovima u domu;
- da se stara o redu i čistoći svih odjeljenja u domu;
- da nadzire rad i red u kuhinji, sastavlja jelovnik i brine o dijetalnoj ishrani bolesne djece;
- brine se o kvalitetu i kvantitetu namirnica za ishranu;
- rukovodi spremanjem i čuvanjem zimmice.

e) Dužnosti ekonoma

- brine o nabavci odgovarajuće hrane za djecu;
- brine o pravovremenoj i pravilnoj ishrani djece;
- organizuje i rukovodi ekonomijom doma;
- rukovodi magacinom i dnevnim izdavanjem hrane;
- ako nema knjigovođe, vodi blagajničke i druge knjige;
- vodi dnevno brojno stanje djece;
- vodi knjige inventara i potrošnog materijala.

f) Dužnosi kuhinjskog osoblja

- da hranu propisno priprema i na vrijeme izdaje;
- da brine o ličnoj higijeni i da u tome bude primjer djeci;
- da se brine o uzornoj čistoći u kuhinji i trpezariji;
- da se prema djeci odnose roditeljski, da ih poučavaju ako su im dodijeljeni na ispomoć;
- da vode računa o domskoj imovini kao o vlastitoj...

g) Dužnosti vešerica

- briga o čistoći vlastitog tijela i odijela;

- briga o urednosti uzimanja dječijeg rublja na pranje po brojevima od bolničarke ili vaspitačice i po brojevima ga opranog vratiti istima;
- briga o roditeljskom odnosu sa djecom pridodatom na ispomoć, kao i svom ostalom djecom...

h) Dužnosti sobarica

- da vode brigu o čistoći vlastitog tijela i odijela;
- da brinu o čistoći dječijih spavaonica, kreveta i madraca,
- da sobe jednom sedmično ribaju i krevete brišu odgovarajućim sredstvom kako se ne bi stjenice zakotile, da ćebad uz pomoć djece sedmično istresaju;
- da se prema djeci roditeljski odnosi;
- da se prema domskoj imovini odnosi krajnje odgovorno...

Kako se vidi, među ovdje izdvojenim dužnostima osoblja na pojedinim radnim mjestima dominiraju one koje su posredno ili neposredno vezane za pitomce, naglašavajući vaspitno djelovanje prema njima i odgovornost osoblja. Znači, pretpostavljeni društveni subjekti određivali su i kontrolisali ponašanje osoblja prema djeci u dječijim domovima, čime su iskazivali svoju brigu i pažnju.

I zaista, u gotovo svim dječijim domovima, zaposleni su se trudili da djeluju kao vaspitači. Takvima su ih i djeca doživljavala, što znači da su u tome uspijevali. Otuda danas tolika ljubav bivših domaca prema njihovim dječijim domovima. Naravno, u većini domova bilo je i pojedinaca među osobljem koji su se prema djeci odnosili suprotno dužnostima i kućnom redu, maćehinski, ali oni su bili samo pojedinci u kolektivu i obično u njemu nisu dugo ostajali, bivali su otpušteni iz službe.

Međutim, bilo je i odstupanja od toga, nedosljednosti i neizvršavanja zadatog, ali je postojala i stalna komisijska kontrola stručnjaka koja bi to konstatovala, a vlast ispravljala. U jednom od arhivskih dokumenata⁵²⁾ iz 1946. godine, pored ostalog, napisano je i sljedeće:

---

⁵²⁾ Isto, dok. bb., 1946., IZVJEŠTAJ KOMISIJE O STANJU U DJEČIJIM DOMOVIMA.

“Obilaskom i pregledom većeg broja dječijih domova okruga sarajevskog i hercegovačkog utvrđeni su mnogi nedostaci unutrašnje organizacije domskog života... Ima domova u kojima nisu podijeljene dužnosti. Bolničarka riba pod (Mostar), kuharica bolničarki neće da skuha čaj (Trebinje). Osoblje nije precizno zaduženo konkretnim zadacima...

Problemu zdrave ishrane ni uprava, ni liječnik ne poklanjaju ozbiljnu pažnju. U ovakvim domovima nema dovoljno svježih i raznolike hrane pa zato djeca obolijevaju od skorbuta, anemije itd. (Kiseljak)... pa je ovdje važno povezati problem dječije ishrane s pitanjem dobre domske ekonomije...

Mnogi ekonomisti pogrešno shvataju ekonomiju. Oni misle da se ekonomija sastoji u gomilanju zaliha, a ne u njihovom korišćenju... Zar bi ekonom smio da se hvali uštedama, a da su djeca slabo hranjena? Ima domova u kojima kreveti leže u magacinu, dok u isto vrijeme po troje djece spava u jednom krevetu. To se ne može ničim opravdati... Ima i takvih slučajeva da platno, posteljina, odjevni predmeti, vitamini, hrana kao i neutrošeni krediti leže..., a djeca spavaju bez plahta, nemaju presvlaka i slabo se ishranjuju, bez najnužnijeg su inventara, bez dobrih knjiga, čime se koči njihovo pravilno razvijanje... Ovakvi su slučajevi zločin prema djeci...

U mnogim domovima ljekari ne pokazuju dovoljno inicijative u savlađivanju teškoća kako kod ishrane tako i higijenskog života djece. Važnije su planski predviđene preventivne mjere, nego liječenje. Tamo gdje se tako radi djeca su po pravilu zdravija (Visoko, Trebinje). Ima domova bez izolacione sobe, tako da djeca sa infektivnim bolestima leže sa ostalom bolesnom djecom (Mostar)...” I tako dalje, objektivne okolnosti i subjektivne ljudske slabosti stvarali su probleme po dječijim domovima, koji su “u hodu” popravljani gdje god je to bilo moguće.

3.2.1. Higijena i vaspitanje u domu

Prema drugom dokumentu, od 12. aprila 1947. godine,⁵³⁾ problemi sa objektivno-subjektivnom pozadinom u mnogim sredinama bili su brojni i konkretni, naročito kada su u pitanju prostor, kadar, higijena i vaspitanje.

O domskom prostoru i stručnom kadru naprijed je govoreno, uglavnom kao nepovoljnom stanju zbog malih mogućnosti društva po tim pitanjima i zbog velike širine akcije zbrinjavanja djece na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine odmah nakon Drugog svjetskog rata. A ti faktori veoma su uticali na sve ostale. **“Kada se uzmu u obzir prilike pod kojima se živi i radi u domovima usljed toga što su zgrade tijesne, nepodesne i pretrpane, što je kanalizacija slaba i u većini slučajeva oskudica u vodi velika, zdravstveno stanje relativno zadovoljava. Epidemije se nisu nigdje pojavljivale, djeca su svuda zdrava i vedra, rijetko gdje izgledaju anemična”**, konstatuje se u pomenutom dokumentu, kao generalni zaključak. I mi, djeca, tako smo to vidjeli i doživljavali.

Međutim, kada se izdvojeno posmatraju pojedina pitanja iz domskog života, tada na površinu izlaze brojne negativnosti, kako objektivne tako i subjektivne prirode. Komisija je i to u svom izvještaju konstatovala: **“Higijena, pored teških napora koje osoblje ulaže, ipak ne može da zadovolji. U domovima se još nailazi na svrab (npr. dom u Ljubuškom, dom “Š. Mažar” u B. Luci). U Prnjavoru i Ljubuškom nađena su djeca ušljiva... Sanitarna služba ne zadovoljava... Redovna je pojava da je u magacinima nered i nečistoća, da su klozeti neuredni, upotreba hlora i kreča je skoro nepoznata. Bolničarki nije precizirana dužnost..., bolničarka ne brine za održavanje higijene... Tako u domu u Ostrošcu, pored 158 peškira koji stoje u zalihi, desetero djece briše se jednim peškirom; u dječijem**

---

⁵³⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NR BiH, IZVJEŠTAJ O STANJU DRŽAVNIH DJEČIJIH DOMOVA U BOSNI I HERCEGOVINI, K.239, dok. 1177.

domu u Žepču svako dijete ima svoju četku za zube, ali te četke su izmiješane i nikada se ne zna čija je koja; u dječijem domu u Mostaru jedan pitomac u istoj kesi drži četku za zube i cipele...”

I kada je riječ o vaspitnom radu sa djecom u dječijim domovima, ova četveročlana kontrolna komisija napisala je u izvještaju samo nedostatke i propuste. Konstatovala je lošu kvalifikacionu strukturu vaspitačkog kadra, nedostatak stručne literature i časopisa, kao i odsustvo želje za čitanjem, kako vaspitača tako i djece. **“Ima domova u kojima se vaspitni rad ne osjeća i dom daje prije utisak skloništa a ne vaspitne ustanove!** Kao primjer navodimo dom “Radojke Lakić” u Sarajevu, IV srednjoškolski dom u Sarajevu, dječiji domovi u Prnjavoru, Ostrošcu, Bos. Kostajnici, Jakešu, Kladnju i Ljubuškom”, kaže se u izvještaju. Uz napomenu da je nedostatak dovoljnog broja vaspitača u mnogim domovima i pretrpanost domova djecom glavna smetnja boljem vaspitnom radu, komisija naglašava da **“vaspitačice se ne unose u vaspitni rad i shvataju ga vrlo površno”** i ističe pozitivne primjere gdje se vaspitni rad **“vodi svojski i sa ljubavi tako da pokazuje dobre rezultate”** (Prijedor, Dubica, Mostar, Kotor-Varoš, Trebinje, Kakanj).

Tako je konstatovala komisija stručnjaka i napisala u svom izvještaju od 12. aprila 1947. godine. Slično su pisale i druge komisije i kontrolori, trudeći se da pronađu i istaknu pretežno samo loše strane, a sve sa ciljem neslaganja sa postojećim i želje da stanje u dječijim domovima bude još bolje. Takva je bila direktiva “odozgo”. A pisac ovih redova je od svoje 12-te godine, u tom periodu, živio u desetak dječijih domova i nigdje tako nešto nije doživljavao, djeca to nisu zapažala, mada nakon iščitavanja arhivskih dokumenata i prisjećanja, prihvataju većinu tih konstatacija.

Zaista, ima mjesta pitanju: kako su nas vaspitali? I jesu li dovoljno radili na tome, o čemu govore i nalazi komisija? Naime, u gotovo svim dječijim domovima u tom periodu djeca nisu sistematski i programirano podučavana važnijim životnim pitanjima, kao što su: lična i kolektivna higijena, nastanak i širenje bolesti, načini zaštite, razlozi pranja ruku, povrća i voća; navikavanje na rad i korist od rada;

čitanju knjiga i časopisa; lijepom ponašanju; odijevanju i obuvanju; poteškoće koje ih u životu čekaju itd. Jednom riječju djeca nisu dovoljno pripremana za život. Ona su živjela u ustanovama zatvorenog tipa, gdje su učena da budu dobri đaci, da budu poslušna, iskrena i otvorena, da kritikuju i govore ono što misle, da zapažaju nedostatke kod drugih i kod sebe i da to javno osude, da ne budu sebični, da njeguju solidarnost, patriotizam, poštenje, da se školuju itd. Ukratko, mnogo se idealiziralo, uljepšavalo... I sve to činjeno je onoliko koliko je dotični vaspitač znao, umio i htio saopštiti djeci. Dakle, nije u tome bilo nekog sistema, programa jednakog za sve dječije domove. Zašto? Odgovor je: kvalitet i kvantitet vaspitačkog kadra. Jer, sve je, ipak, do ljudi, njihove dobre volje, poštene namjere i znanja.

The image shows a facsimile of a handwritten document, likely a health record or control sheet for children. It features a grid with columns for names, dates, and medical notes. The handwriting is in Cyrillic script. Some entries include names like 'Alagid', 'Hajrija', and dates like '1935 god.' and '1937 god.'. There are also some larger handwritten notes in the lower part of the page.

Faksimil dokumenata o evidenciji i kontroli stanja zdravlja djece

Kod velike većine vaspitačkog kadra toga vremena bilo je i dobre volje i poštene namjere. To je jedino čega je bilo u izobilju u većini sredina. Vaspitačice su često izvodile djecu u prirodu, čitale im razna

štiva iz knjiga, igrale se s djecom i bdile nad njima; pred ručak lično kontrolisale pranje ruku i svakom djetetu sasipale u usta po jednu kašiku ribljeg ulja; lično kupale manju djecu, a odraslije poučavale kako da se kupaju i pomažu u tome jedno drugom; lično rezale nokte manjoj djeci, češljale ih, oblačile i obuvale; izvodile sa djecom obaveznu jutarnju fiskulturu; učile djevojčice ručnom radu, radu u kuhinji, vešeraju itd. Čak su mnoge i plakale s djecom kada su ona plakala prisjećajući se svojih postradalih. Dakle, nije u redu kriviti samo vaspitače za sve loše pojave u domovima, oni su većinom činili koliko su znali i mogli ... A, eto, nisu u većini domova mogli da shvate važnost i potrebu godišnjeg, mjesečnog i sedmičnog plana i programa vaspitnog rada sa djecom! To znači da je u pitanju znanje i iskustvo, a toga je nedostajalo u svim sredinama. U arhivskoj građi nismo našli uzorak takvog plana i programa poslanog domovima sa više instance, kao primjer, sa varijantama mogućih sadržaja. Ako to zaista nije činjeno, u što sumnjamo, onda je nesnalaženje vaspitačkog kadra u domovima posljedica tog propusta više instance. Jer, ona je redovno na početku i na kraju kalendarske godine slala stručne kontrolne komisije po dječijim domovima, koje su u svojim izvještajima obavezno davale ocjenu vaspitnog rada u dotičnom domu...

Kao okvir, model, vaspitnog rada bio je **kolektiv**. Sve se "guralo" i afirmisalo kroz kolektiv, malo se činilo putem individualnog tretmana djece. U nekim domovima svakog jutra, u drugima povremeno, održavane su konferencije sa djecom, na kojima je obavezno bila prva tačka dnevnog reda **samokritika i kritika** o događajima iz prethodnog dana. Ako dijete samo sebe ne kritikuje, onda ga kritikuju drugi...

Takođe i **zidne novine**, kao način informisanja i kolektivnog uticanja na razvoj djece, korišćene su u svim dječijim domovima. Djeca su pisala svoje sastave, članke, a i vaspitači i uprava doma ako su željeli nešto da saopšte, usmjere, istaknu, podvuku, pohvale, pokude itd. Kako je vrijeme odmicalo, zidne novine postajale su način kreativnog komuniciranja djece, sa naglaskom na umjetničko, estetsko ispoljavanje, sa stalno novim stvaralačkim iskazima kroz inovacije zaglavlja zidnih novina, karikatura, oblika slova, crteža, pjesmica, forme članaka i stila pisanja...

“Tokom narodnog rata, kao poseban oblik masovnog rada nastale su zidne novine. Zidne novine izdaje redakcija koju postavlja zajednica u kojoj rade. One imaju svoju ulogu sređivanja uslova rada, mobilizatora masa, sredstva za zdravu kritiku i pohvalu... U njihovom radu učestvuje što više članova zajednice...”, piše u uputama Ministarstva prosvjete o organizovanju i izdavanju zidnih novina u dječijim domovima.⁵⁴⁾

Zatim domske i javne **priredbe**, sa kulturno-umjetničkim sadržajima, u čiji program je obavezno ulazio “**vrabac**” - humoristička stihovana kritika, koja bi hvalila ili žigosala aktuelne pojave u domu i dotičnoj sredini. Program bi popunjavale razne dječije **sekcije**: dramska, folklorna, recitatorska, literarna, likovna, muzička, sportska, higijenska, poljoprivredna i druge, koje su od sredine 1947. godine agresivnije tražile i dobijale svoje mjesto u programima priredbi, osvajajući tako dječije kolektive, ali i prostor za vaspitno djelovanje na djecu.

Svi ti, a i drugi, načini vaspitnog uticanja na djecu bili su veoma korisni i poželjni, ali su istovremeno pomagali jačanje formalne discipline (zadaci, naredbe, pravila, kazne, karakteristike), jer nisu praćeni širom edukacijom o tome u okviru nekog programa. Kasnije će i to biti uočeno i postepeno ispravljeno, jer su i sve kontrolne komisije sugerisale određene mjere... Pa ipak, vaspitanje djece u dječijim domovima, u periodu do konca 1947. godine, bilo je felerično, nepotpuno u smislu naučnog i za život korisnog, a potpuno u smislu ideološkog i uljepšanog, nerealnog gledanja na život i realne okolnosti u kojima se život odvija, zbog čega su ta bivša djeca, kasnije, imala velikih problema da se uklope u život. Naime, u dječijem domu su naučeni da budu otvoreni, iskreni, poštteni, odani, da govore ono što misle, da nema duplih aršina, da sve dobiju što im pripada, da budu jedinstveni, da ignorišu nacionalne i vjerske razlike, da iskreno njeguju patriotizam itd., a kada su došli u službu, u radni kolektiv, u mjesnu zajednicu, u brak - vidjeli su da to nije onako kako su ih učili, pa su se, naivno, tome suprotstavljali, stvarajući sebi neprijatelje i čineći svoj

---

⁵⁴⁾ Arhiv Hercegovine Mostar, dok. 1187 od 26.6.1945. g.

život nepodnošljivim, nesretnim. I niko ih u tome nije razumio, ni partija, ni vlast, ni uže društvo, ni bračni drug, ni porodica, čak ni naša pedagoško-psihološka nauka!

3.2.2. “Karakteristike” i kazne

Ono što je u vaspitnom radu s djecom bilo često sredstvo prinude u svim dječijim domovima jesu “karakteristike” i kazne. Djeci je govoreno da se o svakom djetetu vodi karton i u njega upisuju sve dobre i loše strane djeteta, na osnovu čega se pišu “karakteristike” koje prate svako dijete kroz život. Naravno, djeci nije bilo jasno kako to izgleda, ali ta prijetnja bila je efikasna, jer su se djeca trudila da im se ništa loše ne zapiše u te “karakteristike”. Kasnije, kada je ovaj autor iščitavao ogromnu arhivsku građu o dječijim domovima, nigdje nije našao takve dokumente, što znači da nisu ni pisani. Doduše, u spiskovima djece po domovima, u rubrici na kraju horizontale za svako dijete, ponegdje je zapisana neka njegova lična osobina. Isto tako u kartonima djece (obrazac 1), osim ličnih podataka i kretanja po domovima,⁵⁵⁾ nema drugih zapisa, pa se može zaključiti da “karakteristike” kao obavezni pisani dokument u dosjeima djece nisu postojale. Postojale su samo kao verbalna prijetnja u vaspitačkoj praksi. Ali, izvještaji o kontrolnim pregledima dječijih domova spominju **knjigu** karakterističnih zabilješki o svakom djetetu: lični podaci, okolnosti stradanja, sklonosti, komunikativnost, ponašanje, inteligencija, teškoće u školi, zdravstveno stanje, sposobnosti, ambicija, napredovanje itd. kao obavezu svakog doma da je ima i stalno ažurira, što velika većina domova nije činila. Svrha postojanja te knjige bila je praćenje razvoja djeteta u svakom pogledu i sigurno bi bila korisna. Ali, eto, ona nije vođena, a i to govori o neznanju, a ne lošoj namjeri.

Međutim, kazne kao disciplinske mjere bile su realnost u svim dječijim domovima, jer su neke od njih bile propisane i kućnim redom

---

⁵⁵⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo narodnog zdravlja i socijalnog staranja, KARTOTEKA DJECE, 1947.

(vidi naprijed). Najteža propisana kazna bila je premještaj djeteta u specijalni dječiji dom za "besprizornu djecu". Djeca u svim domovima najviše su se plašila te kazne i zbog nje sputavala svoje mladalačke dječije "hirove". Pa iako je rijetko koje "nepopravljivo" dijete iz nekog doma upućeno u tu vaspitno-obrazovnu ustanovu, ta potencijalna kazna svima je stalno bila u podsvijesti kao opomena kada bi se na trenutak ponašali mimo pravila i kućnog reda. I pisac ovih redova to je osjetio i sa tim strahom živio dugo nakon napuštanja dječijeg i srednjoškolskog doma za ratnu siročad. Taj strah je pojačavan sviješću o postojanju "karakteristika", pa su "karakteristike" u mislima djece bile svojevrsna kazna. Svako dijete je na svoj način povezivalo te dvije potencijalne kazne, strahovalo od njih i čuvalo ih se. A vaspitači su, bar privremeno, postizali svoj cilj: poslušnost djece i poštivanje kućnog reda. I vješto održavali dječiji strah, ne pomišljajući na moguće štete po razvoj djece...

Druge vrste kazni, kako onih pravilima propisanih tako još više onih koje nigdje nisu propisane, bile su česte u mnogim dječijim domovima toga vremena, utoliko češće ukoliko je kadrovska struktura osoblja i opšteg stanja doma bila lošija. U izvještajima kontrolnih organa ministarstava, zapisnicima i izjavama bivših "domaca" registrovano je mnogo sličnih primjera kažnjavanja djece, od kojih ovdje navodimo samo neke.

1. Na zajedničkom sastanku uprave i djece Dječijeg doma Banja Luka 19. avgusta 1945. godine razmatran je problem ponašanja djece u domu, pa je u zapisniku zabilježeno: "Radi krađe šljiva i bacanja kamenja u bašču: M. Strika, A. Hajdera, Z. Dorocić, A. Dedić i H. Zeljković; radi krađe kukuruza i krušaka B. Čajić i E. Alagić; radi krađe paradajza D. Kujundžić; radi krađe šljiva i skitnju po gradu M. Golić... Krivci jedan po jedan stupaju naprijed, priznaju greške, daju obećanje i mole za oprostaj. Oprašta im se svima, a Golić, Talić, Zeljković i Kujundžić **kažnjavaju se** da po pet dana čiste dvorište".⁵⁶⁾

---

⁵⁶⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike NRBiH, K.13, dok. 21330 i Ministarstvo narodnog zdravlja NRBiH, K.5, dok. 11921.

2. U dopisu Okružnog narodnog odbora Bihać Ministarstvu socijalne politike NRBiH od 8. januara 1946. godine kaže se da je “sa područja Bos. Krupe nedavno upućeno 40 djece ratne siročadi u Dječiji dom Banja Luka, opremivši ih najbolje što su mogli. Oko 10. decembra 1945. godine djeca su otuda počela masovno bježati tvrdeći da su ih tamo mučili glađu, hladnoćom, da su im otimali odjeću i zaušljivili”, pa mole da se to izvidi.⁵⁷⁾

3. Takođe, isto Ministarstvo dopisom od 10. januara 1946. godine piše Ministarstvu socijalne politike Slovenije da u “Dječijem domu Predvoru kod Kranja djeca iz Bosne i Hercegovine ne idu u školu i prema njima se nekorektno ponašaju, zatvaraju ih po kazni u podrum...”, pa traži da se to izvidi i reguliše.⁵⁸⁾

U prvom primjeru upravnik i vaspitači, na zajedničkom sastanku, proveli su, uspješno, pedagoški postupak utvrđivanja masovne sitne delikvencije i kršenja kućnog reda, prikazujući to kao veliki domski problem koji prijete cijelom kolektivu, da bi na kraju zajednički odredili simbolične **kazne** i bili svi zadovoljni. Oni su **znali** šta hoće i **kako** do toga doći.

U drugom i trećem primjeru, a sličnih dokumenata je veoma mnogo u arhivskim spisima, riječ je o brizi organa vlasti na višem i najvišem nivou za uslove života djece u dječijim domovima.

Ta briga dominira i u brojnim izvještajima kontrolnih stručnih komisija o pregledima pojedinih dječijih domova u Bosni i Hercegovini. Konstatovani su slučajevi raznih načina kažnjavanja djece, čak i drastičnih koji graniče sa osionošću i mržnjom, mimo svih pravila i kućnog reda. Navešćemo neke iz oktobra 1947. godine:⁵⁹⁾

- U Dječijem domu Jajce “upravnica Ilinka i vaspitačica Zineta tuku djecu zbog sitnica kao što su trganje voća u domskoj bašči, nepažnja na fiskulturi ili pri čitanju u kružoku...”

---

57) Arhiv BiH, Ministarstvo socijalne politike NRBiH, K.6, dok. 907/46.

58) Isto, dok. 404/46.

59) Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NRBiH, 1947., K.240, dok. 1209.

- U Dječijem domu Bos. Gradiška “utvrđeno je da su se pomoćne vaspitačice grubo odnosile prema djeci, ponekad ih tukle i psovale...”

- U Dječijem domu “Šoša Mažar” Trapisti kod Banje Luke “vaspitačice djecu tegle za uši i kosu, i kažnjavaju ih hranom tako što im uskrate kolač i voće...”

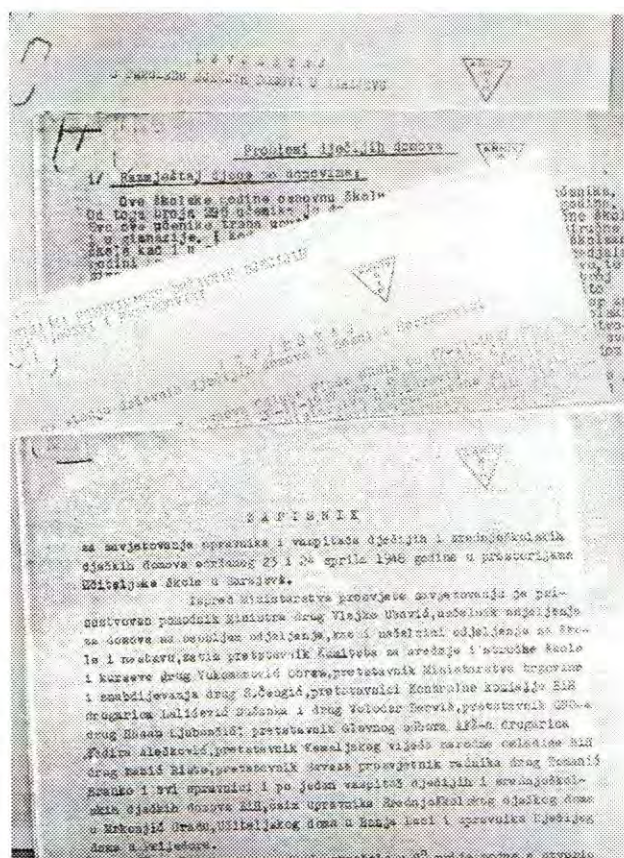
- U Dječijem domu Petričevac kod Banje Luke upravnica Rada se “netaktilno i grubo odnosi prema djeci, često je tukla djecu i vikala na njih”, a dječaka Iliju “gurnula niz stepenice” od čega je zadobio povredu i trajno oštećenje noge...

Naravno, pomenuta upravnica ostala je bez posla, a tako se u to vrijeme činilo sa svakim službenikom u dječijem domu kada se grubo ogriješi o lični integritet djeteta.

A bivši štíćenici dječijih domova nose svoje sjećanje na život u dječijem domu, kao što nose svoju kožu, i ona su uvijek vjerna slika događanja, pa i kada je o kažnjavanju riječ. Pogotovo ako je kažnjavanje bilo nezasluzeno, jer djeca u domu mrzila su nepravdu. “Bilo je u svakom domu lijepih ali i ružnih trenutaka i doživljaja. U Žepču najteže su mi padala kažnjavanja... Za malu pogrešku kažnjavani smo da klečimo na pijesku podignutih ruku i pogleda uprtog u sunce! U tome se isticala vaspitačica Ana. Drugi vid kažnjavanja bilo je šišanje na nulu. Nemilice su nas šišali, za sitnicu, a mi smo ipak bile djevojčice. I treći vid kažnjavanja bio je drastičan. Naprimjer, ukoliko bi neko uzeo - ukrao nešto od nekoga, a to je mogla da bude samo olovka, gumica ili sveska, pošto mi drugo ništa nismo ni imali, i kada bi se ta djevojčica otkrila, morala je par dana da nosi na leđima napisano “Ja sam lopov”! Ili, ako je neko malo više bio nedisciplinovan, nosio je napis “Ja sam najgora”! Sa tim oznakama išle su i u školu, kroz grad! Kasnije sam i u drugim domovima, u Turbetu i na Palama, gledala tuču i druga ponižavanja pitomaca od strane vaspitača. Nikada neću moći da shvatim zašto se sa nama, i to za svaku sitnicu, tako postupalo...”, napisala je i potpisala **Anđa Miličić**.

“... Naime, primjenjivane su fizičke mjere kažnjavanja: klečanje na pijesku, gledanje u sunce sa podignutim rukama, šibanje po dlanovima. Mislim da to nije trebalo činiti, jer ta djeca su ionako

životom bila kažnjena”, riječi su **Dule Hadžić**, bivše štićenice doma u Žepču. I **Jelena Vidović** je sličnog mišljenja: “Vaspitačica Veselinka, starija žena, maltretirala nas je, tukla i kažnjavala da gledamo u sunce, klečeći. Jednu djevojčicu, Vuka se zvala, udarila je i njoj je krv na uho pocurila. Mi smo je žalili i zbog toga nismo ni doručkovali, a vaspitačica je bila bijesna. Drugi vaspitači to nisu radili. Ma, ne volim da se podsjećam na dječiji dom, zbog Veselinke”.

Faksimil dokumenata o stalnoj brizi i čestoj kontroli koje su rezultirale odgovarajućim analizama i mjerama

“Nakon rata vlast me uputila u Prihvatilište u Sarajevo, a odatle u Dječiji dom Turbe. Tu nam je bilo teško, glad, ušljivost, takoreći bez odjeće i obuće, u barakama. Još su nas i tukli i kažnjavali na razne načine. Tek 1949. godine iz Turbeta sam upućena u Žepče i tada sam

prvi put osjetila svu ljepotu života, jer nakon Sunje gdje su me tukli i Turbeta gdje su tukli i kažnjavali, ovdje je bilo kao u raj”, sjeća se **Milena Bojanić**, štićenik.

“U Dječijem domu u Kiseljaku bio sam od 1945. do 1950. godine. Bio sam isprepadan, kao izgubljen u početku, jer je tu vladao zakon jačeg. Stariji pitomci kažnjavali su mlađe i slabije, tukli ih za sitnicu, prisiljavali da rade za njih itd. Kazne su bile hranom (meso, kolač, voće) i radom za njih. Tu ništa ni vaspitači nisu mogli. I vaspitači su nas često tukli” (**Mujo Brkanović**, štićenik).

“Posebno u sjećanju iz dječijih domova ostalo mi je grubo ponašanje pojedine djece jednih prema drugima, naročito u Suhom Polju i Kiseljaku. Tamo je postojalo “**zaduživanje**” jedne od strane druge djece, naprimjer za malo hljeba, jabuku, kolač, praćku itd. Bilo je djece koja su vječito morala da daju svoj ručak, večeru, kolač, meso, voće onima koji su ih “zaduživali” i da tako gladuju, dok su se ovi drugi prežderavali. Takođe, morali su da rade šta im “povjerioci” nalažu, čak i da za njih krađu, da se za njih tuku itd.” (**Jovo Šarović**, štićenik).

“U dječijem domu na Palama malu djecu su kažnjavali da spavaju na golom podu zbog noćnog mokrenja podase, a u Turbetu i tako i šibanjem...” (**Sajma Kljaho**, štićenik).

“... Na taj dom, u Gračanici, nisam se mogla naviknuti: stroga disciplina, stroj za svašta kao u vojsci, kažnjavanje djece. Kažnjavanim su prišivali traku, a ostali su ih morali bojkotovati, da niko ne smije pričati s njima. Bolničarka Kristina često je djecu vukla za uši..., bila je okrutna, pa je djeca nisu voljela” (**Vukosava Tripić**, štićenik).

“Kad bi mi išli u stroju pjevajući, vidjeli smo i osjećali poštovanje mještana koji su nas posmatrali, mi smo bili svjesni toga poštovanja...

Ako je ta naša disciplina bila vrsta kažnjavanja, onda je toga u našem Domu bilo dosta. Ali, ja to tako ne mislim. One koji remete red znali smo kazniti da stoje u ćošku, ili neizlaskom, ali tuče nije bilo, niti kažnjavanja hranom...” (**Šućrija-Cica Abidović**, štićenik).

“... Zakasnili smo na učenje, pa je trebalo da budemo kažnjeni... Mi smo sami predložili da nas kazne tako što će nam biti uskraćeno da

preko zimskog ferija posjetimo rodbinu. To je prihvaćeno, ali ta kazna me i danas boli..." (**Miloš Nikić**, štićenik).

"Upravnik Mujkić bio je vrlo strog, kažnjavao je uglavnom šišanjem, a ponekad i šamarom. Vaspitačica Zora Subotić, da bi nas zaštitila, nastrada od kamiona i ja sam to doživjela kao brigu o nama..." (**Šećira Cefo**, štićenik).

"Moje uspomene na dječije domove za ratnu siročad su uglavnom sumorne, loše. Bio sam najprije u Domu u Mataruškoj banji i tamo doživio svakojake torture, batinjanja i ponižavanja. Otuda sam dospio u Turbe pa i tamo doživio nešto slično, mada u blažoj formi... Nemam lijepih uspomena, ali znam preko drugih da je u većini domova bilo svima uglavnom lijepo i dobro. Nisam bio takve sreće..." (**Lazar Matković**, štićenik).

"Nas sestre su razdvojili, pa mi je bilo teško, i od majke su nas odvojili. Bila sam jako tužna, zato sam 1948. bježala iz doma, ali ne daleko. A možda i zbog toga što smo po kazni vrlo često klečali..." (**Ivanka Kovačević**, štićenik).

"Ratna siročad su nas vaspitače doživljavala kao svoje najbliže, pa su nam kao takvima znala otkazati poslušnost, reći da neće i slično, što često djeca kažu ocu ili majci, pa onaj ko to ne shvati može da pogriješi. Mnogi nestručni vaspitači su tako grijehili, zbog neznanja..." (**Jerko Soldo**, vaspitač).

"Bilo je uobičajeno da djeca dobiju odjeću i obuću kad dođeru ono što imaju, pa je jedan mališan, inače dobar učenik, došao sa očito isječenom kožom da traži nove cipele. Nisam dao, a on se začudio, pitajući: "Pa, šta ću, vire mi noge?" Ekonomu sam naredio da mu dadne nove cipele, ali da ne zna da sam odobrio. Kasnije se izvinio i priznao grešku... To je bilo moje "kažnjavanje" domske djece. Doduše, kaznio sam i još nekoliko bundžija iz Mostara i Dervente koji su se vječito bunili govoreći da ne valja hrana, da je loša odjeća i obuća, da je stroga disciplina, da oni moraju dobiti što žele itd. Odveo sam ih u njihove srezove Mostar i Derventu, a oni su ih rasporedili po selima da čuvaju stoku. Otuda su pisali pisma svojim prijateljima u Domu da čuvaju to što imaju, da nije nigdje kao u domu itd..." (**Milivoje Perković**, upravnik).

“U naše vrijeme nikada nije bilo kažnjavanja djece, bilo kakvog. Pa, mi smo se prosto tukli za tu djecu na svim stranama! Briga za njih bila je apsolutna!”, kategorični su bivši upravnici **Avdo Mujkić** i **Ljubica Vrceľj** na Prvom susretu bivših domaca u Žepču 15.4.1988. godine.

“U Dječijem domu Breza upravnik “Divković je jedino kažnjavao dužim stajanjem na jednom mjestu, druge vrste kazni nije koristio, a ni mi” (**Kommen Bajić**, vaspitač).

I tako talje, mnogo je primjera sličnog sadržaja koje bismo mogli navesti. Od 4.955 zabilježenih iskaza bivših štićenika i osoblja dječijih domova, njih 164 ili 3,3 posto potvrdili su praksu kažnjavanja djece u 26 od 119 ili 21,8 posto dječijih domova u kojima su boravili u periodu 1945-1960. godine. Ako se imaju u vidu tadašnji prostorni, materijalni i kadrovski uslovi u dječijim domovima, te brojnost ugrožene djece koju je trebalo zbrinjavati, onda ti procenti i nisu bili loši, mada su prema shvatanju nekih današnjih kabinetskih stručnih kadrova “katastrofalni”.⁶⁰⁾ Ti kadrovi, da ponovimo, lakonski kažu da nije trebalo ni otvarati domove ako nisu postojali uslovi za njih, a kada im se predoči cifra od 281.000 ratne siročadi i socijalno nezbrinute djece u Bosni i Hercegovini, oni samo slegnu ramenima...

U takvim uslovima moralo je biti i neznanja, i nakaradnih shvatanja, i neposlušnoti, i nezakonitosti, i samovolje, ali je vlast činila sve da toga bude što manje. To se jasno vidi iz arhivske dokumentacije. Ono što ovdje zasluđuje osudu jeste prakticiranje kažnjavanja koje je moglo imati štetne posljedice po zdravlje i razvoj djece (gledanje u sunce, spavanje sitne djece na golom podu, kazne hranom, šamaranje). Takvom osoblju zaista nije bilo mjesto u dječijim ustanovama ovoga tipa. I oni su odstranjivani čim bi se utvrdilo njihovo zastranjivanje. Brojni dokumenti govore i o tome.

Dakle, neznanje, mladost i neiskustvo osoblja glavni su razlog pedagoškog zastranjivanja u vaspitnom radu sa djecom u pojedinim

---

⁶⁰⁾ Ramo Arnautović, DJECA U VIHORU RATA, navedeno djelo, str. 340.

dječijim domovima. Međutim, obrazovanijeg kadra u to vrijeme nije bilo, ili ga nije bilo dovoljno za dječije domove. Takođe, mora se priznati da je ogromna većina tog osoblja krajnje korektno i odgovorno obavljala poslove iz svoje nadležnosti.

3.2.3. Bježanje iz dječijeg doma

Zanimljivo je da zbog bježanja iz doma, kada se samo vrati ili bude vraćeno, dijete u većini domova nije kažnjavano! O tome u arhivskim dokumentima nema tragova, mada rijetke izjave bivših štićenika govore i suprotno. A djeca su, u manjem broju, bježala iz 55 ili 46,2 posto dječijih domova, pretežno od juna 1946. do septembra 1949. godine.

Lepeza razloga za bježanje iz doma, prema našem istraživanju, veoma je široka, od naivnih nestašluka i nostalgije za zavičajem do fizičkog kažnjavanja i maltretiranja u domu. Mahom su bježali dječaci (71,4 posto), ali i djevojčice (28,6 posto). Kao razloge bježanja dječaci su navodili: slaba hrana, loši smještajni uslovi, slab uspjeh u školi, solidarnost sa drugovima, kažnjavanja u domu, stroga disciplina, teror jačih dječaka..., a djevojčice: strah od kazne, želja za zavičajem, ljubav prema rodbini, slab uspjeh u školi, kažnjavanje u domu, solidarnost sa društvom itd.

Tako, u blizini gračaničkog dječijeg doma 1946. godine, na rijeci Spreči, desetogodišnje domske djevojčice Vukosava T. i Mara M. čuvale su pačice njihove stroge upravnice doma. Kada se jedno pače, ko zna zašto, nekako utopilo, a bojeći se kazne, one su pobjegle svaka svojoj rodbini “preko brda i dolina”, pitajući seljake za put. Znači, neprimjerene kazne su postojale, pa otuda toliki strah kod djece.

U žepčanskom dječijem domu često se prijetilo djeci za neposlušnost i “nemir”. Jedna od prijetnji bila je da će “nemirnim” sašiti haljinu od krpica raznih boja i šara kako bi izgledale što ružnije. To je bilo dovoljno 12-godišnjoj Zori J. da bježi iz doma, jer je bila svjesna da je i ona “nemirna”!

U ilijaškom i čajničkom dječijem domu 1947. godine djeca su imala izvanredne uslove za život i rad, sa dobrom organizacijom i odnosima u domu, zavidnim životnim standardom "kao u hotelu", pa ipak je Hasan B. pobjegao iz Ilijaša, a Franjo S. iz Čajniča...

"Zbog terora odraslih pitomaca u Kiseljaku djeca su često bježala iz doma, i to uglavnom mlađa djeca, jer su bila između dvije vatre: dječaka-siledžija i vaspitača koji su na toj djeci iskaljivali svoj bijes zbog nemoći..." (**Mujo Brkanović**, štićenik).

"Vaspitačko osoblje, a posebno Veselinka, Desa, Zekija i Jelica bili su vrlo pažljivi i fini prema nama. Ipak izdvajam "mamicu" **Muneveru Čičeklić** koja je prema svima bila kao majka. Svakog petka nam je sa kuharicama kuhala pitu i time nas obradovala. Pitu za nas stotinu, valja to nakuhati! Pa i pored toga ja sam sa Narančom J., Zoricom J. i još nekima bježala iz doma, a da nismo znale ni zašto, ni kuda! Dječija posla!" (**Cveta Milošević**, štićenik).

Dakle, djeca su bježala iz skoro 50 posto dječijih domova u Bosni i Hercegovini u periodu 1945. do 1960. godine, a slično se događalo i u ostalim republikama zajedničke države Jugoslavije. Čak su bježala i iz ljetovališta, zbog raznih razloga (Biograd na moru, Ozren, Kozara, Romanija, Ostrožac), mada su u njima boravila najviše 20 dana...

Analiziranjem fenomena bježanja djece iz dječijih domova u označenom periodu, kako onih nesređenih tako i onih sređenih ustanova, kako vaspitno zapuštenih tako i primjernih štićenika, niko se nije bavio! Da se analiziralo, sigurno bi se došlo do pitanja zašto djeca bježe, ima li u tome kakve pravilnosti, koja djeca najčešće bježe itd. Tačno je da je kod bjegunaca bilo i avanturizma i bezazlene dječije "igre", ali to nisu bile glavne ili najčešće pobude. Zato su bile nužne stručne analize kompetentnih ljudi. A one su izostale, i to je veliki dug tadašnje vlasti. I nauke.

Iz našeg doma, naprimjer, djeca su bježala zbog stroge discipline i rodbinskih motiva; iz Gračanice i Turbeta zbog batinanja i slabe hrane, odjeće i obuće; iz Kiseljaka zbog batinanja, terora starije djece i "želje da vide majku i braću"; iz Prače zbog fizičkog kažnjavanja; iz Žepča zbog kažnjavanja i maltretiranja; iz Čajniča zbog kućnog reda; iz Banje Luke

zbog slabe hrane; iz Ilijaša zbog želje za zavičajem; iz Reljeva zbog odraslije djece-siledžija itd. U suštini svih tih razloga je neadekvatna organizacija i funkcionisanje društveno-pedagoško-psihološkog djelovanja vaspitačkih i upravničkih kadrova u dječijim domovima.

Naime, organizacija života i rada u većini ovih domova bila je slična onoj iz partizanskih dječijih domova, imala je dosta poluvojničkog u sebi. Djeca su svrstavana u desetine, vodove i čete, disciplina stroga, ponašanje djece poluvojničko. Kada bi kolektivno napuštali krug doma, ili išli u školu, činili bi to u stroju dvoje po dvoje, a nekad i u četveroredu pjevajući koračnice. Kada bi kretali na objed ili pranje ruku prije objeda, primali riblje ulje i slično, činili bi to, takođe, iz stroja dvoje po dvoje ili jedno po jedno. I sve ostale aktivnosti, kao kružoci, sekcije, grupna zaduženja za neku akciju, sport, kulturni rad i slično, odvijali su se na sličan način i uz sličnu organizaciju kao u vojsci. Znalo se za šta je ko zadužen i odgovoran i kome se referiše. Takva organizacija i domski režim odgovarala je djeci koja su prošla partizanske dječije domove, ali ne i djeci koja su ranije bila "na ulici" ili po domaćinstvima. Za neke od njih je to, nakon kraćeg boravka, postajalo nepodnošljivo, pa su se otimali ignorišući kućni red, stvarajući neprilike domskom rukovodstvu, ili bježeći iz doma. Bježala su često i ne znajući kuda, za njih je tada svijet izvan doma bila sloboda! Međutim, mnogi su se nakon toga i sami vraćali u dom i tek tada postajali njegovi lojalni članovi. U međuvremenu su, vjerovatno, ponešto saznali i naučili...⁶¹⁾ Ostaje pitanje: da li je morao istrajavati baš takav sistem i organizacija dječijih domova?

Često premještanje djece iz doma u dom i pritom razdvajanje braće i sestara proizvodilo je kod djece odbrambene mehanizme u vidu jogunstva, otpora i agresivnosti, čega do tog trenutka kod te djece nije bilo. Mnoga od te djece kao način odbrane koristila su bojkot u učenju i poslušnosti, jer su premještanjem u drugi dom bez neophodnog i razložnog obrazloženja kidana stečena prijateljstva, naviknutost na

---

⁶¹⁾ Isto, str. 277-278.

dotadašnje vaspitače, učitelje, kuharice i drugo osoblje, na objekat doma, pa i mjesnu okolinu. Zbog toga su nezadovoljna djeca često bježala iz doma, čak i pod cijenu velike neizvjesnosti. U novoj sredini takva djeca su domskom osoblju djelovala kao nepopravljiva, neposlušna, drska, podmukla, slabi đaci, nepovjerljiva, nedruštvena iako takva do premještaja nikada nisu bila, naprotiv. Ako ih je uprava doma i vaspitači sa ostalim osobljem prihvatila ne unoseći se u njihov osnovni problem, onda eto razloga za krivo zaključivanje o takvoj djeci. Toga je bilo veoma mnogo u periodu o kome ovdje govorimo. A to znači da je tadašnja nauka podbacila, jer su od dobrih učenika i primjernih vaspitanika vrlo često pravljeni problematični slučajevi, za šta su djeca najmanje bila kriva. Oni koji zaključuju na takvim primjerima, bez ulaženja u suštinu, ne doprinose nauci.

Da se na bilo koji način, pa makar i nestručno, analizirao problem bježanja djece iz dječijih domova, došlo bi se do kakvih-takvih zaključaka i stavova, naprimjer:

a) Bježanjem iz doma djeca su protestovala zbog nečega, ili su htjela skrenuti pažnju na sebe i potragom iznuditi pažnju uprave doma i osoblja, a ako bi to izostalo, ona bi se ili skrušeno sama vraćala u dom ili bi (češće) nastavljala pravcem kojim su krenula, pa makar i u propast. Ti bjegunci su, najčešće, željeli onu pažnju i brigu kakva se u takvim prilikama pokazuje u vlastitoj porodici: uzbunu zbog nestanka, potragu, zabrinutost svih u domu... Sva domska djeca čeznula su za takvim odnosom, ali mnogi to nikada, ni kasnije, nisu doživljavali... Zato im i u poznim godinama teško pada kada u svom okruženju ili na televiziji vide takvu pažnju prema nekom siročetu. Odmah se sjete svoje prošlosti i teško im je;

b) Otkazivanje poslušnosti, jogunstvo i slično su normalne reakcije djece na nešto i zbog nečega, što se događa u svakoj porodici, ali se ne suzbija drastičnim mjerama kako se to činilo u nekim dječijim domovima. Jogunstvo i neposlušnost zbog slanja na neželjeni zanat ili u neželjenu srednju školu, bez jakog obrazloženja i pripreme, proizvodilo je kod djece mnogo suza i duševne patnje, a o čemu uprava doma i vaspitači nisu pojma imali niti su se u to unosili;

c) Kada bi dječak ili djevojčica iz doma počeli svoje prvo zabavljanje sa odabranicom ili odabranikom izvan doma (nikada iz doma), bili su meta kritike, pritiska i kažnjavanja, umjesto razgovora, savjeta, pomoći i razumijevanja.

Sve to je izostalo, jer nije bilo pedagoško-psihološke analize, pa je i postupanje vaspitačkog osoblja bilo neadekvatno zbog neznanja i nedovoljne stručnosti, i pored najboljih namjera. A djeca su trpila, jer ratna siročad bez oba roditelja, pogotovo ako su duže boravila u dječijem domu, svoje vaspitače su poistovjećivala sa svojim roditeljima, pa kao što bi njima ponekad otkazala poslušnost, bila drska, jogunasta ili nježna, tako su činila i svojim vaspitačima. To je prirodan odnos i reakcija djece u tim uslovima.

I još nešto bilo je karakteristično za taj period u odnosu na djecu u domu. Hladna strana domskog smještaja, u dušama pitomaca najviše se očitovala kada privremeno ili trajno napuste svoj dječiji dom. Briga doma o njima tog trenutka je prestajala, svaka briga i interesovanje, bez obzira na razlog odlaska djeteta iz doma, u svim dječijim domovima tog vremena. To je ono što ovu djecu bitno razlikuje od "svoje" rodbinske ili vlastite djece. Konkretnih primjera takvog odnosa je mnogo:

1) Kada bi djeca bježala iz doma nije bilo uzbune i traženja, samo bi se konstatovalo, obavijestilo nadležne i na to dijete brzo zaboravljalo, kao da ono u tom domu nije ni boravilo, ili kao: bilo je i više ga ovdje nema (naravno, potragu su vršili organi vlasti).

2) Kada su odraslija djeca 1948. godine otišla na izgradnju Autoputa Zagreb-Beograd, niko se dalje nije interesovao za njihovu sudbinu, kao da su otišli u drugu državu. Odatle su samoinicijativno otišli u Mežice u Sloveniju na više dana, a da niko iz doma za njih nije pitao šta je s njima kada se nisu vratili s radne akcije.

3) Kada je dom u Ilijašu bio rasformiran 1947. godine i djeca bila razmještena po drugim domovima, jedan dječak je umjesto s grupom na Koran otišao u Čajniče a da se niko u domu na Koranu nije zabrinuo što taj dječak iz spiska nije stigao i gdje je!

4) Kada je djevojčica Tankosava Mikić zbog teške bolesti poslata na liječenje u Sarajevo, niko se iz doma u Žepču za nju nije interesovao, čak ni kada je izliječena i trebala biti otpuštena iz bolnice... "Tu sam doživjela nešto neobično, o čemu sam i kasnije često razmišljala. Ležala sam dva mjeseca a da me niko iz doma nije posjećivao! Jednog dana prilazi doktor mom krevetu i veli:

- E moje dijete, šta ćemo mi s tobom, ti si ozdravila. Poslao sam u dom već dva telegrama, ali niko ne dolazi po tebe.

Istog dana u sobu ulaze posjete i mome krevetu prilazi žena s mužem, koja je tu ležala do prije nekoliko dana.

- Tankosava, kćeri, bi li pošla s nama, našoj kući, da budeš kod nas koliko hoćeš - pitala me je žena, a muž se smješio i klimao glavom dobroćudno.

- Hoću - odgovorila sam bez razmišljanja, a kroza me je prostrujala neka radost što ponovo idem u toplu porodičnu sredinu. Zvali su se **Bogoslav Slavko** i **Ankica**, a stanovali u ulici Vojvode Stepe obala 31 u Sarajevu.⁶²⁾ Nakupovali su mi igračaka i sve što je potrebno za školu. Već smo se bili navikli ja na njih i oni na me, kad iznenada dođe ekonom Abdurahman iz doma da me vodi, rekavši da je Srez Bos. Šamac poslao potragu za mnom. Odgovorila sam da mi je tu lijepo, kao kod svojih roditelja i da neću da idem, a on je dodao da moram jer da se on bez mene ne smije vratiti. Moji novi staratelji su adresirali deset koverata da im mogu pisati i dali ekonomu tri novčanice po 50 dinara da mi on pomalo daje kad mi treba. Rastanak je bio tužan, ali ih nikada neću zaboraviti."

Kako racionalno objasniti navedene primjere i praksu nelogičnog ponašanja uprava i vaspitačkog osoblja dječijih domova spram "svoje" djece kada napuste dom, one iste djece o kojoj su se tako požrtvovano brinuli? Otkud tako nagle promjene? Vjerovatno je tako bilo uređeno na nivou organizacije dječijih domova u Republici? Potvrda tome je

---

⁶²⁾ Svi pokušaji ovog autora da putem SUP-a Sarajevo sazna za sudbinu Bogoslav Slavka i Ankice ostali su bezuspješni, jer nigdje nisu evidentirani, a ni sadašnji stanari u zgradi na navedenoj adresi o njima ništa ne znaju. Moguće je da je redosljed brojeva u pomenutoj ulici kasnije mijenjan.

postojanje trajne naredbe domovima i nižim vlastima da se ugrožena i nezbrinuta djeca **odmah** zbrinjavaju, bilo u dom ili u neku porodicu. Drugi mogući razlog takvom ponašanju doma i osoblja je činjenica da je dječiji dom bio privremeno boravište djece, nešto kao prolazna stanica, pa samim tim nije bio “matičan” za to dijete. Treći razlog mogao bi biti u opisu poslova doma i osoblja kao posljedica propusta u pravilima o radu dječijeg doma.

Sve to djeca nisu znala. Svako dijete je svoj dom u kome je duže boravilo smatralo svojim, “matičnim” i do kraja života emotivno vezano za taj dom. “Često sam sama išla u Žepče, obilazila grad i našu domsku zgradu, oživljavala uspomene i - plakala”, kaže bivša štićenica **Šućrija Cica Abidović**. A to isto kaže stihom i bivša štićenica **Janja Jurčević**:

*Život juri, život bježi
godina deset prođe.
Naiđoh kraj voljenog Doma,
Dom star, još stariji...*

*Prohuja još godina devet
i šta vidim, ej tugo moja!
Oborena lipa preko trnja leži,
moja kuća ruševina tužna.*

*Dome moj, uspomeno moja
lipo zadnja skršena
živote odbjegli
sijeda koso, starosti ružna
sudbino naša teška i tužna...*

Tu “hladnoću” djeca su osjećala i pamtila, ali kada bi se ponovo vraćala u dom, primana su bez ikakvih problema i s radošću, što je kod djece vraćalo povjerenje u njihov dom. Dakle, djeca su lahko gubila trag za osoblje doma, ali su isto tako lahko ponovo ulazila u taj ili drugi dom i ponovo tamo uživala pažnju, brigu i požrtvovanje onog istog osoblja koje ih je tako “nemilosrdno” zaboravljalo dok su bili odsutni.

A kako je viša instanca vlasti gledala na slične pojave pokazuje sljedeći primjer izjave u zapisnik Ministarstvu socijalne politike Jugoslavije Beograd izvjesnog **Tarbuk Ljubomira** od 1. oktobra 1945. godine:

“Deca moje sestre Branislav i Borislav Šuškalo su bili u Dečjem domu Nakovu, odakle su poslani sa grupom dece u Kasindo, jer su se pojavile izvesne promene na plućima iste.

U Kasindolu su bili neko vreme, odakle su ih premestili u dečji dom u Banja Luci. Iz Banje Luke su ih, pošto su samo prenoćili, uputili u Bos. Novi i predali ih Gradskom odboru. Gradski odbor ih je uputio kod Fajtović Ibrahima, koji je bio logornik za vreme NDH, a sada se nalazi u zatvoru. Njegova žena ih je uputila nekom daljnjem rodu, pok. oca ove dece, gde sam ih ja zatekao da čuvaju svinje. Majka dece se nalazi u Beogradu, samo ih ona ne može da izdržava, jer je bolesna.

Žalim se na ovakav postupak i molim da se ispita ko može ovako da postupa sa decom palog borca.”

Dan kasnije, 2. oktobra 1945. godine, Ministarstvo socijalne politike Jugoslavije Beograd piše Ministarstvu socijalne politike BiH Sarajevo: “U prilogu se dostavlja izjava Tarbuk Ljubomira, s tim da nas izvestite zašto su deca upućena iz Kasindola u Banju Luku a odatle u Bos. Novi”.

Ministarstvo socijalne politike BiH 13. oktobra 1945. g. piše Upravi dječijeg doma (oporavilišta) Kasindo dopis sljedeće sadržine: “Uz povratak akta, hitno izvestite zašto su djeca Branislav i Borislav Šuškalo poslata iz Kasindola u Banju Luku i po čijem naređenju.”

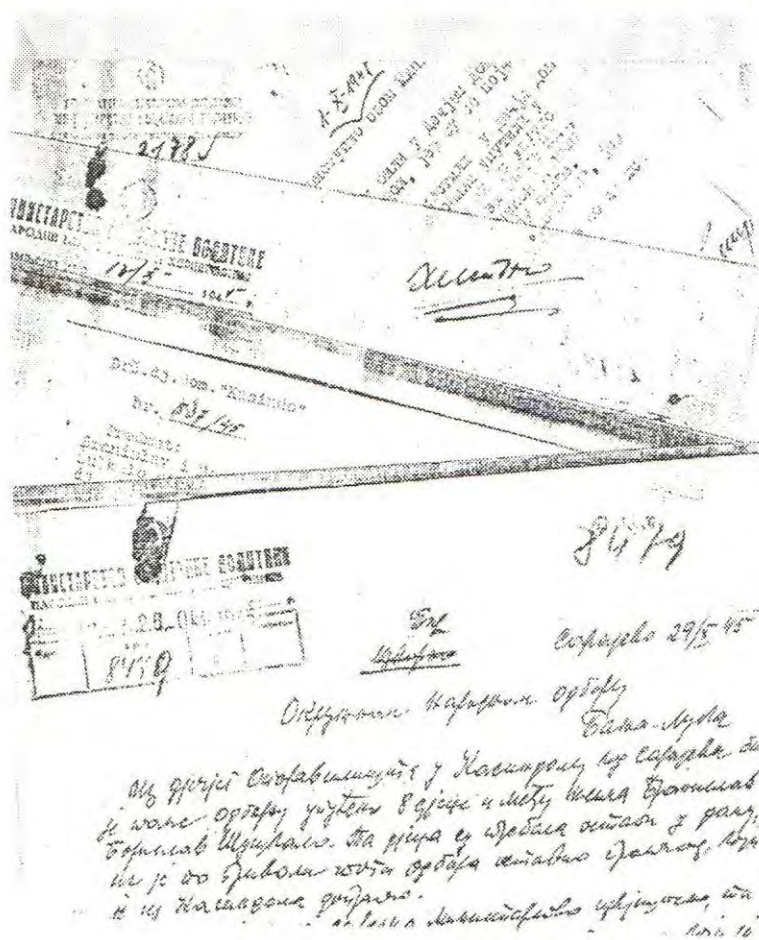
Odgovor Državnog dječijeg doma Kasindo broj 537/45. od 23. oktobra 1945. godine glasilo je:

“Dana 24/VII o.g. u ovaj dom stigla su djeca iz Banata, među kojima su se nalazili Branislav i Borislav Šuškalo. Djeca su bila smještena u ovo oporavilište, dok se ne oporave, a zatim kad se je liječnički ustanovilo da su zdrava i oporavljena djeca su bila upućena okružnim odborima kojima ista djeca pripadaju. U Banjalučki okrug upućeno je osmero djece sa kojima su bili i braća Šuškalo. Pratilac vaspitač ovoga oporavilišta doveo je djecu u Banju Luku i smjestio u Drž. dj. dom preko Vrbasa u Banjoj Luci stim da tamo djeca i ostanu.

Sa time se je bio složio i Okružni odbor u Banjoj Luci kao i uprava pomenutog doma. Što se je iza toga dogodilo nije nam poznato..."

Nakon toga naredba Ministarstva socijalne politike BiH broj 8479 od 26. oktobra 1945. godine glasila je: "Hitno nas izvijestite zašto i po čijem su naređenju djeca paloga borca predata... Djecu pronađite i smjestite u jedan dom...", čime je ovaj slučaj bio završen.

Time je sve kazano o odnosu tadašnje vlasti spram ratne siročadi, a taj odnos je trasiran još na Prvom zasjedanju AVNOJ-a 1942. godine.

Faksimili dokumenata o potrazi za ratnom siročadi
Branislavu i Borislavu Šuškalu 1945. godine

3.2.4. Školske obaveze djece

Kako je naprijed rečeno, prvi cilj nove vlasti nakon rata bio je sklanjanje ugrožene djece s ulice, pod siguran krov i u tople prostorije. Drugi cilj bio je školovanje te djece do osposobljenosti za samostalan život. Dakle, socijalni i obrazovni istovremeno. Oba su bila teško dostižna, prvi zbog masovnosti ratne siročadi i druge nezbrinute djece (Tabele 4 i 5), a drugi zbog velikog broja prerasle djece za osnovnu školu (Tabela 3). Kako je to teklo vidjeli smo naprijed. Ispostavilo se da je drugi cilj bio teže ostvariv, ako se željela izbjeći improvizacija, jer se radilo o mnogo složenijoj materiji nego što se organizatorima u prvi mah činilo.

U Ministarstvu prosvjete NR BiH rješenje su našli u organizovanju paralelne nastave po redovnom i skraćenom nastavnom programu sa nešto uvećanim fondom časova u svim osnovnim školama gdje je to bilo moguće, a da se ne ugrozi kvantitet i kvalitet nastavnog procesa i stečenih znanja. Mnoga tek pristigla djeca za školu, kako domska tako i ostala, namjerno su pauzirala po jednu godinu kako bi se omogućilo domskoj i ostaloj prerasloj djeci da pohađaju nastavu po skraćenom programu i uvećanom fondu časova. A u Cavtatu je formiran i poseban dom za te svrhe, u koji su smještena djeca iz 17 dječijih domova BiH i drugih sredina u kojima nije bilo moguće formirati odjeljenja sa skraćenim programom. Na taj način je u relativno kratkom roku neutraliziran ovaj školski problem. U gradovima i selima to se nije zapažalo, ali u dječijim domovima jeste, i to su zapažala i zapamtila čak i djeca-prvačići. “Te jeseni u školu su išle samo starije djevojčice da bi za godinu završile dva razreda, a mi mlađe smo izostavljene, pa smo imale puno vremena za igru”, sjeća se jedna od njih.

Složenost se ogledala i u tome što su dječiji domovi otvarani tokom cijele školske godine i u njih mahom primana djeca koja su pohađala školu, a to je ometalo ili onemogućavalo uklapanje novopridošle djece u nastavni proces u inače pretrpanim mjesnim školama. Zato su u mnogim domovima djeca školskog uzrasta čekala

sa polaskom u školu narednu školsku godinu, ili su uključivana tek u drugom polugodištu tekuće školske godine, što je opet remetilo normalan rad sve djece i učitelja. Treći izlaz bio je u otvaranju vlastitih škola u okviru dječijeg doma, o čemu je naprijed bilo riječi.

U takvoj situaciji i u klimatski nepovoljnim uslovima, kada je u mnogim sredinama bio snijeg i jako hladno, a djeca oskudno obučena i odjevena, sve se više isticao problem organizacije sadržaja rada djece u zatvorenom prostoru. Vaspitačice su se dovijale kako su znale i umjele da zimski dan djeci popune bilo kakvim kulturno-zabavnim sadržajem. Čitale su im priče i pjesme iz čitanki i drugih knjiga, prepričavale pročitane pripovijetke ili dijelove romana, često i izmišljale priče da bi djecu zabavile. Zatim su se s njima igrale kaiša, prstena i raznih drugih igara koje su znale. Pričale su im o pranju zuba, ruku i nogu, o higijeni uopšte, o kućnom redu, o daljnim planovima budućeg života u Domu. Jednom riječju, bilo je to teško vrijeme za vaspitače. Poteškoće su najviše proizilazile iz šarenila uzrasta djece, jer su bila između 5 i 15 godina starosti, pa ono što bi zanimalo jedne ne zanima druge i obratno. Osim toga oskudica je bila u svemu, od odjeće i obuće do hrane, namještaja i raznog inventara, pa je i to doprinosilo da bude teže.

Kako je vrijeme odmicalo, a mraz povremeno popuštao, život u Domu sve je više poprimao izgled uređene i uhodane organizacije. Tokom dana, kad zimsko sunce grane, djeca bi s vaspitačicama izašla na snijeg, zaigrala i zapjevala u kozaračkom kolu koje je uvijek vodila ista djevojčica ili dječak. Pjesma se čula u svim dijelovima naselja, u svim avlijama, a mnogi mještani bi zastali u poslu da malo poslušaju. Nakon kola i pjesme počelo bi grudvanje, cika i vriska, smijeh i "slikanje" u snijegu, a onda ponovo u tople prostorije. Tada bi krenula bujica priča kako je ko prošao na snijegu, ko je koga više grudvama pogodio, ko se bolje "slikao" itd. Larma i pjesma iz pravca Doma bi utihla, a mještani-slušaoći kimnuli glavom ozarena lica nakon kratkog razmišljanja, ko zna o čemu, želeći da se to sve i sutra ponovi. I ponavljalo se ukoliko je vrijeme dozvoljavalo. A mještani su tako sve više ulazili u život Doma i puštali da on ulazi u njihov, putem razgovora i razmišljanja.

Naravno, bilo je i razgovora sa nepovoljnim sadržajima. Nekima je staranje i briga o djeci smetala, ko zna iz kojih razloga. Drugima je domsko zbrinjavanje djece izbilo iz šaka potencijalnu besplatnu radnu snagu, pa su iz tog ugla kritički komentarisali sve u Domu i o domcima. Treći su primjedbe zasnivali na vjerskim pobudama govoreći kako će od djece napraviti bezbožnike. Četvrtim se nije svidjelo njihovo vaspitanje itd.

Na taj način, bilo povoljnim ili nepovoljnim razmišljanjem i razgovorom, Dom i domci ušli su u mnoge avlije i domaćinstva. I gotovo svugdje je taj prijem bio veoma povoljan.

Uz problem kako uključiti u nastavni proces svu preraslu domsku i vandomsku ratnu siročad i polusiročad, polovinom 1946. godine vlastima se nametnuo i problem smještaja djece-povratnika iz Slovenije koja su kolonizirana tokom 1945. godine. U cilju racionalnijeg korišćenja domskih kapaciteta i bolje organizacije, došlo je do reorganizacije mnogih domova tako što su sva muška djeca preseljavana u jedan, a sva ženska djeca u drugi dom. Mnogo je suza zbog toga proliveno, jer su se rastavljali braća od sestara, novostvorena prijateljstva i drugarstva. Mnogo je truda osoblje uložilo, naročito vaspitačice, da umire djecu i umanje razloge za suze, govoreći im da to nije daleko, da će oni jedno drugo posjećivati, da će se brzo naviknuti itd. No, i pored toga neki to nikada nisu preboljeli...

Ratna siročad
ženskog Dječijeg
doma u Višegradu

Nova školska godina, 1946/47., počela je i za domce normalno, jednim po redovnom nastavnom programu, a drugima po skraćenom - dva razreda za godinu. Mnogima od njih bila je to prva školska godina nakon rata, bez obzira na uzrast, jer prethodnu zbog ratnih i drugih okolnosti nisu provela u školskim klupama. Otuda oduševljenje među djecom: odraslijom, da što prije završe i idu na obećane zanate; mlađom, da i ona dožive i osjete tu radost i ljepotu za koju su od starijih čuli; ostali, da nastave silom prekinuto školovanje. Svi su imali neku želju i cilj u odnosu na školu, malo je bilo indiferentnih. Čini se da su jedva čekali novi dan da se postrojavaju i pjevajući krenu put škole. Neki i samo zato da izađu iz domskog kruga, kao vojnici iz kasarne.

Školske obaveze pitomaca, naročito onih odraslijih, od samog početka nastave, bile su tolike da je naglo postalo vidljivo u domskom krugu, u trpezariji i spavaonama. Kao da je odjednom nestalo one živosti, graje i bezbrige, a došla ozbiljnost, utihlost i grčevita borba za nešto što je vremenom ograničeno, kao na kakvom takmičenju. Knjiga, sveska, olovka, pisanje i preslušavanje po dvoje ili pojedinačno, bilo je tih dana najčešće društvo domskih štíćenika. I vaspitačice su imale pune ruke posla, jer su sa mnogima morale školsku zadaću raditi, slušati njihova pitanja i davati odgovore, upućivati ih kako da uče... Ta grozničavost potrajala je oko mjesec dana, a onda je počela jenjavati i postepeno poprimati normalan radno-školski tok, sa uobičajenim zabavnim i društvenim aktivnostima. Slično se ponovilo i u januaru, kada je trebalo pokazati završno znanje za razred koji su pohađali. Sve je to bila novina u domskom i školskom životu, pa su mnogi među osobljem bili zbunjeni.

U međuvremenu, sredjivanje stanja i života u svim domovima dalje se povoljno odvijalo u postojećim uslovima, kod nekih bez električne struje i kanalizacije kao glavnih nedostataka. Oni štíćenici koji su završavali četvrti razred osnovne škole mahom su, dirigovano, usmjeravani na izučavanje zanata kako bi oslobodili domske krevete i školske klupe za nove štíćenike. Tek oko jedne trećine domske djece nisu pristajali na zanat i tražili su da se dalje školuju, pretežno u srednjim stručnim školama i u gimnaziji. Profesionalno usmjeravanje djece od

strane vaspitača i učitelja, u tim prvim mjesecima i godinama nakon rata, bilo je u pravcu zanata i škola koje omogućuju brzo zapošljavanje, a takvih jednogodišnjih ili dvogodišnjih škola u to vrijeme bilo je u gotovo svim strukama. “Onaj ko voli istoriju i dobro uči istoriju treba da nastavi gimnaziju ili učiteljsku školu, jer dobar istoričar je i dobar političar, a ko poznaje politiku lakše se snalazi u životu”, tako nas je 1947. godine u Dječijem domu u Cavtatu, jednostavno i nenametljivo, usmjeravao naš nezaboravni učitelj i vaspitač **Hakija Kulenović**. Mnogima je to bilo jasno i sasvim dovoljno...

Ilustracije radi, zato što su u Cavtat djeca dovedena iz 17 dječijih domova ili direktno od kuće, i sa područja 56 opština Bosne i Hercegovine, zbog čega je taj dom specifičan, dajemo spisak te generacije štićenika od kojih će mnogi postati vrsni stručnjaci u svojim oblastima:

Tabela 18: Spisak štićenika Dječijeg doma Cavtat 1947. godine

Red. broj	Prezime i ime štićenika	Ime oca	Godina rođenja	Odakle je došao
1	2	3	4	5
1.	Ajder Dane	Blažo	1932.	Dj. dom B. Luka
2.	Berić Novak	Vaso	1932.	"
3.	Božić Dragoljub	Mirko	1932.	"
4.	Despot Uroš	Drago	1934.	"
5.	Gustović Ilija	Nikola	1932.	"
6.	Ilijašević Ljuban	Cvijo	1932.	"
7.	Josipović Branko	Pavao	1932.	"
8.	Kačavenda Živko	Vaso	1932.	"
9.	Lazić Ivica	Stanko	1929.	"
11.	Macanović Vlado	Stevo	1933.	"
12.	Malešević Ljubo	Nikola	1932.	"
13.	Mandić Gojko	Nikola	1932.	"
14.	Petković Ostoja	Todo	1932.	"
15.	Radaković Mirko	Milan	1932.	"
16.	Vuruna Rade	Stevan	1932.	"
17.	Živković Miloš	Kosta	1929.	"
18.	Borenović Dragoslav	Jakov	1933.	Dj. dom Bos. Gradiška
19.	Đaković Ostoja	Tomo	1935.	"
20.	Đorđević Ljubo	Radovan	1935.	"
21.	Dukić Živko	Jakov	1933.	"
22.	Golub Stevo	Cvija	1934.	"
23.	Halilović Edhem	Salko	1935.	"

1	2	3	4	5
24.	Halimić Bakir	Alija	1933.	"
25.	Jović Vaso	Milovan	1935.	"
26.	Kalajdžić Milorad	Đoko	1935.	"
27.	Kurkić Nikola	Milan	1934.	"
28.	Ljarić Lazar	Luka	1933.	"
29.	Mandić Dragutin	Stanko	1934.	"
30.	Subotić Gojko	Vid	1934.	"
31.	Subotić Rade	Dušan	1935.	"
32.	Tepić Velimir	Dragutin	1934.	"
33.	Vidović Milan	Ignatija	1932.	"
34.	Zrnić Gojko	Dragoja	1933.	"
35.	Zvonar Rade	Cvijo	1934.	"
36.	Arnaut Rade	Milan	1933.	Dj. dom B. Kostajnica
37.	Bera Marko	Vladimir	1933.	"
38.	Bulić Milorad	Mihajlo	1935.	"
39.	Bulić Žarko	Mihajlo	1933.	"
40.	Džankić Muharem	Ahmet	1931.	"
41.	Đukić Milan	Marko	1933.	"
42.	Jakovljević Lazo	Branko	1932.	"
43.	Kovačević Nikola	Mladen	1931.	"
44.	Pilipović Ilija	Dušan	1932.	"
45.	Žujić Rade	Mladen	1933.	"
46.	Arnautović Ramo	Osman	1933.	Dj. dom Čajniče
47.	Davidović Slavko	Rade	1933.	"
48.	Hadžiahmetović Rasim	?	1935.	"
49.	Korjenić Ibrahim	Čamil	1934.	"
50.	Kukavica Halim	Muhamed	1934.	"
51.	Šatrović Ejub	Mustafa	1932.	"
52.	Babić Božo	Pero	1936.	Dj. dom Ilidža
53.	Bojagić Mićo	Neđo	1934.	"
54.	Fejzagić Fuad	Muharem	1935.	"
55.	Kundačina Tihomir	Gašo	1938.	"
56.	Mandić Ilija	Mile	1935.	"
57.	Mujanović Mustafa	Mujo	1935.	"
58.	Resulović Salko	Salko	1934.	"
59.	Aćimović Ilija	Mihailo	1935.	Dj. dom Jajce
60.	Aćimović Nikola	Mihailo	1933.	"
61.	Baković Rizvo	Dervo	1934.	"
62.	Čolić Špiro	Jovo	1932.	"
63.	Golub Mile	Miloš	1938.	"
64.	Kozomara Branko	Lazo	1934.	"
65.	Krčmar Lazo	Tode	1934.	"
66.	Kustura Josip	Simo	1934.	"
67.	Lujčić Niko	Cvijan	1935.	"
68.	Maglajić Bahrja	?	1934.	"
69.	Malinović Jovo	Sava	1934.	"
70.	Malinović Nikola	Stanko	1932.	"

1	2	3	4	5
71.	Marković Simo	Jovo	1933.	"
72.	Mioč Anto	Anto	1933.	"
73.	Obradović Nedo	Maksim	1934.	"
74.	Panić Boško	Triša	1933.	"
75.	Paripović Vaso	Jovo	1933.	"
76.	Popržen Dane	Vaso	1934.	"
77.	Radan Ile	Sava	1935.	"
78.	Savić Svetko	Marko	1934.	"
79.	Seferović Sakib	Jusuf	1934.	"
80.	Topić Dušan	Simo	1935.	"
81.	Vujić Stojan	Mile	1934.	"
82.	Amović Bjelko	Risto	1935.	Dj. dom Kakanj
83.	Mušanović Ibrahim	Omer	1935.	"
84.	Vuković Milan	Sava	1935.	"
85.	Zelić Vojin	Luka	1933.	"
86.	Čorić Ramiz	Muharem	?	Dj. dom Kiseljak
87.	Gojković Vujadin	Jovo	1934.	"
88.	Jovović Rajko	Jovo	1933.	"
89.	Mahmutović Ahmo	Zejnir	1934.	"
90.	Pajić Milenko	Pero	1933.	"
93.	Smoljo Franjo	Božo	1933.	"
94.	Stojinović Đuro	Branko	1934.	"
95.	Stupar Dušan	Jovo	1934.	"
91.	Šehović Džanko	Halil	1933.	"
92.	Škorić Drago	Mile	1931.	"
96.	Obućina Milenko	Marijan	1935.	Dj. dom Kotor Varoš
97.	Ramić Smajo	Hašim	1935.	"
98.	Aleksić Nenad	Jovan	1933.	Dj. dom Lukavac
99.	Berković Jusuf	Osman	1932.	"
100.	Jovičić Jovo	Matija	1933.	"
101.	Mihajlović Svetozar	Milivoj	1933.	"
102.	Muratović Ethem	Halil	1933.	"
103.	Nikolić Milovan	Radovan	1932.	"
104.	Omerović Hajro	Hilmo	1933.	"
105.	Šarčević Drago	Rade	1932.	"
106.	Škiljević Drago	Marko	1931.	"
107.	Šteder Kazimir	Nikola	1932.	"
108.	Bencun Božo	Rafo	1934.	Dj. dom Ljubuški
109.	Kuno Ibro	Mustafa	1935.	"
110.	Mikić Duško	Milan	1935.	"
111.	Bećirović Meho	Kasim	1935.	Dj. dom Mostar
112.	Štader Kazimir	Nikola	1932.	Dj. dom Mrkonjić Grad
114.	Džaferbegović Ahmet	Džafer	1934.	Dj. dom Prihvatilište
113.	Đuđuk Ramiz	Ahmet	1933.	"
115.	Kovačević Simo	Radovan	1935.	"
116.	Kuzmanović Petar	Mirko	1933.	"
117.	Lazarević Branko	Pero	1933.	"

1	2	3	4	5
118.	Ljubunčić Hajrudin	Ahmet	1934.	"
119.	Peršić Milan	Petar	1933.	"
120.	Prpoš Borislav	Todo	1932.	"
121.	Bistrivoda Hajro	Vejsil	1933.	Dj. dom Reljevo
122.	Divjan Ibro	Sabit	1933.	"
123.	Kuluglija Jakub	Rašid	1933.	"
124.	Sučeska Avdo	Halil	1934.	"
125.	Trebo Mujo	Meho	1933.	"
126.	Avdagić Kadir	Zaim	1934.	Dj. dom Tešanj
127.	Božić Miloš	Ilija	1934.	"
128.	Bradarić Mehmed	Salih	1934.	"
129.	Čevarkapa Branko	Risto	1931.	"
130.	Gojković Nedeljko	Milan	1933.	"
131.	Husičić Mujo	Rešid	1933.	"
132.	Jorgić Jovo	Ljubo	1932.	"
133.	Katanić Stanko	Nedjeljko	1933.	"
134.	Lipa Avdo	Mehmed	1933.	"
135.	Milojević Vlado	Ostoja	1934.	"
136.	Mišurić Dimitrije	Todor	1933.	"
137.	Nikolić Spasoje	Božo	1934.	"
138.	Preradović Vlado	Rade	1934.	"
139.	Ramović Azem	Hasan	1932.	"
140.	Stojisavljević Božo	Jovo	1934.	"
141.	Suharić Abid	Salih	1933.	"
142.	Suvajac Anđelko	Gojko	1932.	"
143.	Vukalić Dedo	Mehmed	1932.	"
144.	ʔevap Branko	Cvijo	1935.	Dj. dom Trebinje
145.	Glušac Boriša	Nikola	1933.	"
146.	Hadžić Salko	Saliha	1933.	"
147.	Herceg Kosta	Nikola	1935.	"
148.	Lozančić Ilija	Mirko	1935.	"
149.	Peričić Vojislav	Mirko	1933.	"
150.	Sadžak Z.	Hasan	1935.	"
151.	Vasiljević Petar	Petar	1935.	"
152.	Cvikić Rajko	Stojan	1930.	Došao od kuće
153.	Gavrić Milorad	Manojlo	1932.	"
154.	Jašić Branko	Miloš	1935.	"
155.	Krakonja Smail	Alija	1932.	"
156.	Kukrika Mirko	Nikola	1932.	"
157.	Kulenović Rešad	Muhamed	1933.	"
158.	Milošević Trivo	Stojan	1930.	"
159.	Prašalo Dušan	Jovo	1930.	"
160.	Ružić Dobroslav	Manojlo	1930.	"
161.	Savić Jovo	Danilo	1934.	"

Kako se iz spiska vidi većina ove ratne siročadi su sa područja Bosanske krajine i gotovo sva su od sredine 1945. godine po dječijim domovima.

Školske obaveze ratne siročadi, nakon završetka četiri razreda osnovne škole u dječijem domu, nastavljene su u srednjoškolskom đaćkom domu. Doduše, bilo je dječijih domova koji su svoju djecu i dalje zadržali u istom statusu i kao srednjoškolce, ali u principu ova djeca su zbrinjavana u srednjoškolske đačke domove. Tako se oslobađao prostor u dječijim domovima za nove male štíćenike. Ujedno, tako je briga društva produžena na još jedan nivo obrazovanja.

Za ratnu siročad uslovi života u srednjoškolskim đaćkim domovima bili su po mnogome slični uslovima u dječijem domu, mada bitno različiti. Imala su sve nužno što im je bilo potrebno: smještaj, hranu, higijenu, knjige i školski pribor, blok umjesto ulaznice za kino, pozorište, utakmicu, šišanje, a ponekad i nešto od garderobe, vjerovatno preko Crvenog križa. Jedino nisu imala džeparac, ali novac im u ono vrijeme nije bio ni potreban! Domska ratna siročad u većini nisu osjećala potrebu za novcem! Nisu na novac navikla i nisu za njim ni imala potrebu u opisanim i sličnim domskim uslovima i odnosima. To danas može nekome da zvuči nevjerovatno, ali tako je. Naprimjer, ovaj autor u šest godina provedenih u srednjoškolskom đaćkom domu u Tuzli i Banjaluci nikada niotkuda nije dobio niti jedan jedini dinar! Niti je za novcem čeznuo! Tako i drugi. Pa ipak, odnos društva prema ratnoj siročadi po ovom pitanju, nije bio korektan, ali to je druga tema.

I raznih sputavanja u srednjoškolskom domu bilo je manje, disciplina znatno blaža, a zabrana vrlo malo, pa su vremenom domska djeca u srednjoškolskom đaćkom domu mahom čeznula za tom "strogoćom", jer im je nedostajala ranija domska atmosfera i neposredna briga vaspitača. Zato su često odlazila u svoj bivši dječiji dom, obilazili ga i sjećali se... A to, samo po sebi, nešto dokazuje.

U želji da čitaocima bar donekle omogućimo uvid u razmjere društvene brige za ratnu siročad, nudimo tabelarni pregled uzorka srednjoškolskih đaćkih domova o socijalnoj strukturi štíćenika u njima u proljeće 1947. godine (Tabela 19).

Tabela 19: Prisustvo ratne siročadi u srednjoškolskim domovima⁶³⁾

Naziv i sjedište doma	Socijalni sastav štićenika				Ukupno	
	Bez oca	Bez majke	Bez oba rod.	Sa oba rod.		
1	2	3	4	5	6	
Banjaluka-MSĐ dom	66	31	18	155	270	
Banjaluka-SĐ dom	38	8	19	133	198	
Bijeljina-SĐ dom	46	14	13	77	150	
Bihać-SĐ dom	49	15	35	47	146	
Bos. Dubica-SĐ dom	92	5	21	42	160	
Bos. Krupa-SĐ dom	35	4	10	49	98	
Bos. Novi-SĐ dom	39	7	6	40	92	
Brčko-SĐ dom	42	7	11	91	151	
Cazin-SĐ dom	17	5	1	33	56	
Derventa-SĐ dom	36	12	7	83	138	
Doboj-Internat	42	10	14	87	153	
Drvar-SĐ dom	19	6	1	54	80	
Foča-Internat	14	9	10	22	55	
Goražde-SĐ dom	34	4	8	45	91	
Gradačac-Đački dom	19	4	5	38	66	
Ilidža-SĐ dom	37	6	12	83	138	
Livno-SĐ dom	18	6	6	64	94	
Ljubuški-SĐ dom	37	9	8	160	214	
Mostar-Đački dom	155	-	33	298	486	
Nevesinje-SĐ dom	33	7	8	62	110	
Prijedor-SĐ dom	44	11	15	62	132	
Sanski Most-SĐ dom	28	16	6	41	91	
Sarajevo-ŽSD "R.Lakić"	26	-	59	38	123	
Sarajevo-SĐ dom, 3 reon	22	16	8	41	87	
Stolac-SĐ dom	28	8	5	48	89	
Široki Brijeg-SĐ dom	29	14	9	147	199	
Travnik-Đački dom	93	19	42	185	339	
Trebinje-SĐ dom	19	11	6	175	211	
Visoko-SĐ dom	15	5	14	32	66	
Vlasenica-Đački dom	22	6	2	34	64	
Zavidovići-SĐ dom	8	3	1	15	27	
Zenica-SĐ dom	9	3	6	23	41	
Zvornik-SĐ dom	6	5	1	19	31	
Ukupno:	Broj	1.217	286	420	2.523	4.446
	%	27,4	6,4	9,5	56,7	100,0

⁶³⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete, K.239, dok. 1197.

Dakle, djeca bez roditeljskog staranja, ratna siročad, i nakon izrastanja iz dječijeg doma, imala su prioritet i u srednjoškolskim đaćkim domovima, internatima, ljetovalištima, oporavilištima, bolnicama, zavodima za zapošljavanje, upisu u srednje škole, zanate i na fakultete. Svugdje. A to znači da je postojalo čvrsto i stabilno **sistemske** rješenje društva za ovu kategoriju građana u našoj zemlji. Zašto uvijek ne bi bilo tako, u svim situacijama?

3.2.5. *Domske dogodovštine*

U kolektivima kakvi su dječiji domovi uvijek ima veselih, a i žalosnih dogodovština. Neke su naprijed spomenute ili detaljno opisane, druge ćemo ovdje evidentirati. Sve one nešto saopštavaju, ali i poručuju...

1) Svaka soba imala je svoju peć bubnjaru. Bubnjare su razlog što se tih dana desio i jedan incident: budući da je te zime bilo veoma hladno, jedne noći je toliko loženo u svim pećima da je crvenkasta svjetlost isijavala kroz prozore zgrade i u mraku noći spolja izgledalo kao požar. Alarmiran od nekoga, zadihan i uplašen, dotrčao je iza ponoći sekretar žepčanskog sreza Terzimehić da vidi šta je to. Žestoka lupa na ulaznim vratima zgrade razbudila je većinu djece i uznemirila komšiluk. Od tada su bubnjare noću radile umjerenije, a djeca češće potezala pokrivače.

2) Kada nam je učitelj odlazio zbog premještaja, svi su plakali posljednji čas u razredu osim jednog ispred mene koji je šutio, a onda ga moj drug zviznu po potiljku, rekavši mu: "Plaći i ti kad svi plaću!"

3) "Jednom naveče bila nam za večeru pura sa kiselim mlijekom od mliječnog praška, pa to djecu protjeralo i noću hodnik uprljali ne mogavši stići do klozeta!..."

4) "Nakon rata kolonizirana sam kao ratno siročić u Sloveniju, u Kamnik, kod porodice Vodopivec, pa poslije u Mladinskom domu, ukupno oko 9 mjeseci, tamo sam išla i u školu. Bilo nam je dobro. Iz Slovenije su nas vratili u Derventu u maju ili junu 1946. godine, a odatle u Dječiji dom Žepče.

Prije odlaska iz Slovenije dolazila mi u Dječiji dom Kamnik strina, pa kad su mi rekli “tražila te majka”, ja sam, iako sam znala da nemam majke, pomislila da je stvarno majka dolazila! Valjda je tog momenta želja nadvladala svijest o stvarnosti. Zato sam plakala.”

5) “U vrijeme kada sam bila upravnik doma kancelarija nije zaključavana, pa ni ladice mog radnog stola. Jednog dana u ladici sam našla komadić čokolade. “Otkud to ovdje, ko li mi je to ostavio?”, razmišljala sam. To se ponovilo nekoliko puta i uvijek se u blizini nečim bavila jedna prelijepa šutljiva djevojčica od sedam godina. Ispostavilo se da je to ona činila i time iskazala ljubav prema svojoj upavnici...”

6) Prema dokumentu broj 12481/45 u Dječijem domu Reljevo komisija je zatekla veći broj djece sa oba roditelja, većinom imućnih. Jedan od njih iz okoline Prače u ovaj dječiji dom smjestio je čak šestero svoje djece, da ih država izdržava i školuje! Snalažljiv neki čovjek, nema šta!

7) “Negdje koncem proljeća 1947. godine kamion iz Zavidovića, sa tovarom konzervi kikirikija i druge hrane prevrnuo se s mosta u rijeku Bosnu, a grupa naših pitomaca je to vadila spašavajući tovar, pa su dosta toga posakrivali iznad doma u šumarku i dijelili onima koji su bili njima bliski. To je bila naša ‘velika tajna’!...”

8) “Početkom 1948. godine odmetnici zaostali iz rata htjeli su nam baciti bombu na dom, pa nas je tih dana straža čuvala. Isto tako jedan je htio zapaliti dom benzinom, ali je spriječen i uhvaćen... Malo im, valjda, bilo ono za vrijeme rata što su nas terorizali, pa su htjeli i u miru...”

9) “U ljeto 1948. godine vaspitači su nas postrojili i počeli da odvajaju grupu po grupu. Prva grupa djevojčica određena je za saobraćajnu školu, druga za tokarski zanat, treća za bolničku školu... Grupa u kojoj sam se ja našla upućena je u Dječiji dom Turbe i nastavila osmogodišnju školu. Tako je ovaj stroj i taj dan bio presudan za našu budućnost...”

10) “U domu sam bila pod imenom Rasema Mušanović. Tek pedesetih godina doznala sam da mi ne pripada to ime i prezime. Tada sam bila u zavidovićkom Domu. Htjela sam po svaku cijenu doznati ko sam. Svoju sam sudbinu povjerala novinama, pa su mnogi dolazili da me prepoznaju, ali nisu. Onda je jednog dana došao čovjek koji je kazao

da bi mogao biti moj... Čim je pročitao moju priču u novinama, došao je. Da sam njihova uvjerio ga je trag od ranjavanja na mojim leđima. Zalutalo tane pogodilo je majku i zaustavilo se u mom tijelu. Nije bilo nikakve dvojbe da sam Fatimina kći. Majka je umrla, a otac poginuo...”

11) “Jednog dana u trpezariju nam je banula neka inspekcija, pa su pitali da li je neko gladan. Ja sam se javila, a oni su me izveli nasred trpezarije i rekli pokazujući prstom na mene: “Pogledajte je, tako mala a gladna!” Bilo mi je krivo što su izigrali moju iskrenost, pa sam odgovorila ljutito: “Vi ste pitali a ja se javila!” Dali su mi okrajak hljeba i malo margarina. Kad sam se vratila na mjesto, svi su mi tražili da im malo otkinem...”

12) “Odrasliji i jači dječaci su nam otimali hranu ili nas zaduživali da im je dajemo, pa smo bili gladni a nismo se smjeli žaliti, jer su nam prijetili batinama. Mi smo, onda, krali po njivama i baščama voće i povrće, ložili vatre i pekli krompir, tikve, žirove, puževe i drugo. Tako smo se odupirali domskim siledžijama u Turbetu, Kiseljaku, Gračanici i Suhom Polju.”

13) “Ljeta 1947. godine prvi put sam išla na more, u Cavtat. Sjećam se toga putovanja, išli smo vozom - ‘ćirom’ do Dubrovnika, a odatle malim brodom do Cavtata. Vijugavo putovanje Popovim poljem najviše mi se urezalo u sjećanje. Bilo je kao vječnost, nikad stići. Isto tako prvi susret s morem i brodom. A onda i prvi susret s maršalom Titom u Cavtatu. Došao je u naš dom da nas obiđe i sa svima se rukuje poželjevši nam sretno djetinjstvo. Onda smo se kupali i naučili plivati... I sve to samo na jednom putovanju i jednom ljetovanju! To su te privilegije koje su uživala ratna siročad!”

14) “U kasno proljeće sa bratom Boškom vratila sam se iz Slovenije u Dječiji dom Gračanicu. Pred povratak sam otišla kod porodice Koljenc da povedem i brata Gostu, ali me je gospođa Marija obavijestila da se Gosto nalazi u bolnici u Celju i da je bolestan. Tako smo se mi vratili bez njega. Kasnije nisam uspjela da uspostavim vezu s Gostom, niti da saznam šta se s njim zbililo. Čak nikoga ni od te porodice nisam mogla da pronađem. Možda je Gosto i umro, ili ga je ta porodica bez djece usvojila i promijenila mjesto življenja...”

15) "U Dječijem domu Suho Polje kod Bijeljine ja sam se silom prilika naučio tući, pa kada sam premješten u Dječiji dom Kiseljak kod Sarajeva odmah sam se morao potući sa jednim koji je bio nadmoćan nad svojom grupom dječaka. Pobijedio sam ga, što mi je donijelo "autoritet" kod onih koji su njega trpili. Tako sam i ja postao "vođa" iako to nisam želio, jer u tom domu je vladao zakon jačeg među dječacima..."

16) "Pišem se tim imenom i prezimenom, navodno godište 1941., ali svi ti i ostali podaci dati su mi u dječijem domu odmah nakon rata. Gdje sam i kod koga do tog momenta bila, ko me je dao u dječiji dom, gdje i kada - ne znam. I nisam bila jedino dijete sa takvom sudbinom..."

17) "Bili smo treći razred osnovne škole. Safet je pred nama govorio da će izvršiti samoubistvo i krenuo iz škole prema polju, a mi za njim, odgovarajući ga od te namjere. U toj trci za njim zakasnili smo na čas, pa me je učiteljica Katica udarila i to neću nikada zaboraviti. A Safet se, srećom, samo šalio s nama..."

18) "U domu su s nama bile i djevojčice njemačke nacionalnosti: Lujza, Edita, Marija Šreder i još jedna čijeg se imena ne sjećam. Vaspitačice su nam zaprijetile da im ništa loše ne smijemo govoriti. Fino su se s nama družile, a onda su negdje odvedene. Ja sam se najviše družila s Anđom Miličić, pa kad je ona bila šugava, nisam s njom htjela spavati da se ne bih i ja zarazila. Tih dana ona je odnekud imala dva kolača, a ja sam veoma voljela kolače, pa sam tražila da mi dade jedan. Ona je odbila rekavši da mi ne da jer neću s njom da spavam. 'Daj, pa ću spavati, makar se i ošugala!' - rekla sam i tako došla do kolača."

19) Upravnik je bio zaista spretan i uspješan rukovodilac, priznavali su mu mnogi. I veoma brižan za tu djecu, mada je njima izgledao krut i strog. Novogodišnji pokloni još nisu bili ni zaboravljeni, a stigli su novi u vidu odjeće. Naime, sredinom proljeća kupovana su ili šivana odijela svim dječacima - mlađim kratka, a starijim duga. Naravno, svi su željeli dugo odijelo, ali su kriteriji određeni i morali su se poštovati. "Stojan i ja nismo spadali ni u jednu grupu, ni u stariju niti u mlađu, a trebalo je da jedan od nas dobije dugo a drugi kratko odijelo. Bili smo isto godište, jednako solidni u svemu, mjerili smo se pa je ispalo da smo iste visine. Onda se neko sjetio da nas upita ima li ko

slabu ocjenu u školi. Ja sam imao i tako sam ostao bez dugog odijela. Bilo mi je strašno krivo zbog toga i zbog otkrivanja da imam jedinicu. Tada sam sebi rekao da više neće biti jedinica, i tako je bilo.”

20) Jedne ljetnje subote, malo iza deset sati naveče, neko je iz mraka bacao kamenčiće kroz otvorene prozore spavaonica, plašeći djevojčice. One su odmah pomislile na groblje u neposrednoj blizini, skupile se dalje od prozora i svaka se prisjetila pokoje priče o strašilima koja noću dolaze iz groblja. Nastala je uzbuna, a upravnica Ljubica lično je obišla zgradu moleći nevidljivog da ne uznemirava djecu. Kada je stigao milicioner Savo, pretražio okoliš i nikog nije našao, strah od groblja se uvećao, pa je ta noć protekla u iščekivanju, budna. I naredni dani proticali su u sjenci tog događaja. Priče, priče... do kasno naveče... A već sljedeće subote isto uznemiravanje se ponovilo oko jednaest sati naveče, ali je ovog puta milicioner Savo bio uspješniji i uhvatio sredovječnog pripitog čovjeka sa crnim zavojem preko jednog oka, koji je priznao da se tako zabavljao. Tako su priče o groblju izgubile na značaju, za sva vremena, pa je ispalo dobro što se nezvani “vampir” pojavio. Jer, zbog blizine groblja, odraslije djevojčice su i ranije pričama o grobljanskim prikazama plašile svoje mlađe drugarice.

21) Potkraj mjeseca desio se neobičan incident. U obilazak doma stigla je nenajavljeno tročlana republička inspekcija predvođena profesorom Lupi Dinkom iz Ministarstva za prosvjetu. Kako su djeca bila u trpezariji na ručku, gosti su banuli tamo, iznenadivši sve.

- Prijatno ručak, djeco! - rekoše.

- Hvala! - odgovori hor.

- Uf, kakvo nam je prijatno na ovome - dobaci glasno jogunasta Vasilija iz okolice Prijedora.

- Kako, zar vam ovaj ručak ne valja? - pita jedan gost. Za ručak je bila supa, rižoto s mesom, hljeb i po jedna narandža.

- Ovako nam je svaki dan - opet će Vasilija uz podršku još par djevojčica.

- E, pa djeco, onda se vi dobro hranite ako je ovako svaki dan - zaključio o tome član inspekcije. Prolazeći između stolova gosti upitahu jednu od djevojčica:

- Je li, mala, što ti je tako poderana odjeća, zar nemaš nešto bolje da obučeš?

- Ne dâ nam upravnik! - brzo će Vasilija umjesto upitane.

- Ove oko tebe imaju lijepu odjeću, nije im poderana, kako to da ti nemaš? - insistiraju gosti kod one djevojčice.

- One čuvaju pa imaju, a ona ne čuva - odgovori njena susjeda za stolom, a svi se nasmijaše.

Kasnije, u kancelariji, upravnik im ispriča i ovo:

- Izgleda da su djeca navikla da dobiju šta god zatraže, pa mi je nekoliko dječaka nedavno došlo da traže nove cipele pokazujući kako im prsti vire iz onih koje nose. Kada sam pažljivije pogledao njihove cipele utvrdio sam da su namjerno isječene da bi došli do novih. Odbio sam ih rekavši da hodaju u tim, napomenuvši da se ne šale da uzmu nečije. Poslije nekoliko dana ponovo su došli, ovog puta skrušeno, priznajući da su pogriješili i da to više neće činiti. Tada sam dozvolio da im se izdaju nove.

- Dobro ste postupili, upravniče - složiše se inspektori.

Nakon detaljnog pregleda svih prostorija i službenih knjiga i izraženog pozitivnog mišljenja o domu, inspektori su krenuli na put i u dvorištu sreli Vasiliju, koja je za njima dobacila:

- Ua inspekcija! Ne valja inspekcija!

- Pozvao sam je na razgovor u kancelariju, iznenađen i ljut, ne bi li došao do uzroka njenog ponašanja. Tokom razgovora odlučio sam da je odstranim iz doma i stavim na raspolaganje njenom srezu, da je oni smjeste u neki drugi dom ili u porodicu. Njenim odlaskom slična ponašanja su utihla, ali su potajno žalbe išle u Sarajevo i u Beograd, pa su inspekcije iz Ministarstva i Maršalata početkom proljeća ponovo bile naši gosti. I ponovo su dali pozitivno mišljenje o našem domu.

22) "U domu se nije smjelo lagati, ali ipak se lagalo! Tankosava nije lagala, ali je bila velika maza upravnice Bisere i vaspitačice Veselinke zbog boležljivosti (boljele je kosti zbog smrzavanja u toku rata). Željela je da je maze, ali maženje nije bilo tako često. Vaspitačica Zora je zapazila da joj to nedostaje, pa bi joj dala neki posao, samo da bi imala razloga da je pomazi."

23) "Bilo je s vremena na vrijeme i drugih događaja koji su svojom neobičnošću skretali pažnju žitelja doma. Jedan od takvih desio se na Dan pobjede 9. maja. Pripremajući se za taj praznik, omladina grada pozvala je predstavnike našeg doma da zajedno pripreme i daju priredbu u jednom selu. Putovalo se na otvorenom kamionu, sa zastavom i pjesmom. Bio je to nezaboravan događaj i za domkinje prvi izlet ove vrste izvan doma. Priredba, druženje, putovanje - sve je bilo treperavo, romantično. Domska djeca su bila željna da i tako nešto dožive, da se bar donekle poravnaju sa ostalom djecom. U tome je neobičnost ovog događaja."

24) Jednom prilikom, nakon gotovo cjelodnevnog boravka na ekonomiji, na izletu, pet djevojčica je nedostajalo, nisu stigle u dom, mada su svi zajedno krenuli. One su se pred zgradom doma krišom odvojile i mostom otišle da prošvrljaju gradom. Ispostavilo se da su te djevojčice odskora počele da se zabavljaju, pa su otišle na viđenje sa svojim mladićima iz čaršije. Klupko se odmotavalo i upravnik saznade da su one često zakašnjavale i pri povratku iz škole, da su neke od njih naveče kradom iskakale kroz prozor itd. Saznao je i imena mladića koji su ih zavodili, pa ih je prijavio komandiru milicije Spasi, zamolivši ga da im priprijeti. Djevojčice je pozvao na razgovor, ljut i iznenađen, a jedna od njih, Milka, drsko mu odgovori:

- Priroda, družu upravniče, priroda...

- E, pa kad je priroda, onda tebi nije mjesto u ovome domu, pa se spremi za put svojim - saopšti joj upravnik namjeru da je uputi opštini odakle je došla kako bi je oni zbrinuli u neku porodicu. O tome je telefonski već razgovarao sa predsjednicima opština ovih djevojčica, a Milka se svojom smjelošću sama odabrala za ovu primjenu kaznu. Lijepo je opremljena i otpraćena u Mrkonjić Grad, a onda su njena pisma otuda kazivala da čuva stoku na selu u jednom domaćinstvu, da joj je teško, da se kaje... i to je pozitivno uticalo na ostale djevojčice. Od tada upravnik kod djevojčica nije više bio omiljen kao ranije, plašile su ga se i tiho negodovala. A to samo govori o još jednom hendikepu ratne siročadi i njihovom specifičnom položaju u razvoju. Otuda i pitanje: da li je odluka bila ispravna? Jer, ratna siročad bez oba roditelja, pogotovo

ako su duže boravila u dječijem domu, svoje vaspitače su poistovjećivala sa svojim roditeljima, pa kao što bi njima ponekad otkazala poslušnost, odgovarala drsko, ili bila nježna, tako su činila i svojim vaspitačima. To je prirodan odnos i reakcija djece u tim uslovima.

- Naravno da mi nije bilo ni malo drago zbog Milkine sudbine, naprotiv žalio sam je, ali morao sam u začetku da prekinem tu veoma opasnu pojavu, jer je na meni bila ogromna odgovornost pred vlastima i narodom za tu djecu..." - pravda se upravnik.

25) "Jednom je u naš dom došla neka žena u crnini iz okolice Bos. Krupe da traži u ratu izgubljenog sina, čula da bi mogao biti u našem domu. Kazali smo joj da imamo trojicu koji ne znaju ko su i odakle su. Dugo ih je zagledala, propitivala štošta, tražila da skinu košulje ne bi li na plećki našla mladež. Našla ga je kod Mladena, baš onakav kakav je ona zapamtila na svom sinu. Bila je presrećna. Međutim, Mladen je i dalje ostao hladan, nešto u njemu govorilo je suprotno. Žena je otišla zadovoljna obećavši da će ga posjećivati i slati mu pakete, što je i činila. Nakon završetka školske godine odvela ga je sebi, kod nje je dovršio školu, odrastao i jednog dana, na pijaci, slučajno saznao da mu ona nije majka, da on ima braću... Eto, i takvih sudbina smo imali."

26) "Kada smo dobile prvi menzes, uplašile smo se ne znajući o čemu se radi, jer nam o tome vaspitačice nisu ništa govorile. Sakrile smo se u klozet i tamo vijećale šta ćemo, drhteći od straha."

27) "Mene je rođak stavio na kamion, pod ceradu, kao da nisam živo biće nego kakav predmet, i odveo me u Bijeljinu! Pod ceradom! A imala sam samo tri godine. Zato sam mu zamjerila i nikad mu neću oprostiti. U Bijeljini, kao novoj, stariji su izvukli učkur iz gaća, pa sam tako bila prinuđena da stalno jednom rukom držim gaće, a oni bi se tome smijali i zbijali šale."

I tako dalje, mnogo je, bezbroj, takvih i sličnih priča, gotovo koliko i same djece u dječijim domovima. A djeca su živjela s njima, često ne primjećujući mnoge od njih, ili ih prepuštajući zaboravu pred novim dogodovštinama...

3.2.6. Ljetovališta i oporavilišta

Domska djeca imala su i svoja ljetovališta i oporavilišta, ili su preko ljeta slata u takve ustanove. Formirana su u mnogim mjestima, na planinama i na Jadranskom moru, odmah nakon oslobođenja zemlje, paralelno sa otvaranjem dječijih domova. Čak i brže i sa manjom procedurom!? **Boračko jezero, Bradina, Nevesinje, Kiseljak kod Žepča, Bistričak kod Zenice, Kakmuž kod Gračanice, Kladanj, Vitez, Boljanići kod Gračanice, Borike, Kasindo, Sjetlina, Kamenica kod Zavidovića, Kozara (Mrakovica), Čajniče, Stambolčić (Prača), Orebić, Korčula, Baošić, Loznica, Gradac, Mokošice, Lopud, Podgora, Biograd na moru, Kaštel, Makarska** - samo su neka od njih u kojima su boravila i domska djeca.⁶⁴⁾

Kriteriji za smještaj djece u ove ustanove bili su: ratna siročad, sirotinjska djeca, bolji đaci, boležljivi đaci, đaci odličnog vladanja, nagrađeni u nekoj disciplini itd. Lepeza tih kriterija u početku bila je zaista široka, pa se kasnije morala sužavati. Isto tako i brojnost tih ustanova, jer želje nisu praćene odgovarajućim mogućnostima, pa je trpio kvalitet, a time i djeca. Zato je nadležno ministarstvo hitno izradilo Uputstvo o uslovima za otvaranje takvih ustanova, zbog čega su ih, zatim, kontrolne komisije često obilazile. Pa ipak, na striktnoj primjeni toga Uputstva sporo se napredovalo, jer su mnoge lokalne vlasti tome poslu neozbiljno prilazile (Kakmuž, Lopud, Nevesinje...).

Iz našeg doma te godine otišao je mali broj djece, nešto u Cavtat, a više u planinska ljetovališta, na osnovu preporuke ljekara. Svi su upućeni u centralno Prihvatilište u Sarajevu, a odatle su raspoređivani gdje ko treba da ide. Nakon povratka s ljetovanja potekle su bujice priča...

Cavtatlijama su svojim lijepim pričama o ljetovanju odgovarali planinci, ukoliko nisu bili na planini Ozren. Tamo je u to vrijeme vladala najezda gusjenica leptira gubara, koje su uništavale list biljaka

---

⁶⁴⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete NRBiH, K.239, dok. 1175/46., 1176/46, 1177/46.

pustošeci prekrasne šume Ozrena. Od njih se u hlad nigdje nije moglo sjesti jer su padale sa grana, niti je moglo da se nađe komadić tla na koji bi se sjelo a da one tu nisu gamizale. Pa i kad bi se sjelo, brzo bi se moralo zbog njih odatle bježati, jer one u svom hodu nisu zaobilazile prepreke pa makar to bila i ljudska tijela. Zato su svima za kratko vrijeme dodijale i svak je jedva čekao da se vrati odakle je došao. Poneko dijete je i prije vremena bježeći odlazilo, mahom dječaci iz drugih domova.

Ratna siročad iz BiH u Cavtatu

Leptir gubar sa svojim dosadnim gusjenicama dospio je i do Kamenice gdje je ljetovao manji broj žepačke djece. Jedino oni koji su boravili na četinarskim planinama, a njih je sticajem okolnosti bilo vrlo malo, nevolje sa gubarom nisu imali, pa su njihovi utisci i priče s ljetovanja bili povoljniji. U svakom slučaju promjene boravka, makar i nakratko, djeci su dobro došle, pa i iskustva koja su na ljetovanju stečena. I sve naredne godine, dok su u domu, bilježiće ljetovanja na

moru i planini, donoseći im nova iskustva i saznanja. Neće zanemarivati, kao ni do sada, izletišta bliže okoline kao što su Kiseljak, Bistrica, Orlovik i druga.

Djeca gračaničkog i tešanjskog doma ljetovala su u Gradcu, sa djelimično vlastitim inventarom i stvarima koje su dopremljene željeznicom i kamionom. Bilo je izvanredno i svi su se vratili zadovoljni i odmorni, čak i vaspitači i kuharice čiji su radni dani bili najdinamičniji. “Meni je to bio prvi boravak na moru i prvi susret s morem. Bio sam oduševljen i začuđen istovremeno. Ne znajući, došao sam u dubokim cipelama i gotovo zimskoj odjeći, ali smo isti dan svi bili uniformisani, jer smo svi imali šarene košulje i kupaće gaćice od crnog glota, po čemu su nas lako prepoznavali” - sjeća se pitomac **Borislav**. “Bili smo smješteni u nekoj školi, a spavali smo na prostrtim madracima po podu učionica. Hrana odlična...” - dodaje **Boro**.

Više dječijih domova iz BiH ljetovalo je u Kaštelima kod Splita, neki sa dopremljenim vlastitim inventarom i opremom, drugi bez toga. Većina djece prvi put je boravila na moru. Mnogi su odmah pohitali da probaju da li je tolika voda zaista slana! I uvjerali su se. Takođe većina su bili neplivači, pa su vaspitačice i odrasliji dječaci imali pune ruke posla kontrolišući djecu u vodi za vrijeme kupanja. Svi bolji plivači trudili su se da nauče plivati nekog od početnika, tako da su uskoro gotovo svi postali plivači. Najteže je bilo učiti plivanju lica iz grupe osoblja, naročito one sa podmaklim godinama.

Bilo je i nestašluka oko plivanja, pretjeranog junačenja plivača, potcjenjivanja neplivača, viceva i šala oko toga, ali ni jedan neplivač ili slab plivač nije se napio morske vode kao samozvani “veliki” plivači! Oni su pretjerali u samouvjerenosti i tako dolazili u situaciju da se podobro nagutaju neprijatne vode, da potom dugo kašlju i to objašnjavaju drugim razlozima. Ipak, na kupanju nezgoda nije bilo, srećom.

“Zaista, hranu smo imali prvorazrednu - kaže upravnik **Mujkić**. “Razno povrće, meso, kolači, voće, čak i pite bosanske pravile su kuharice uz Muneverinu pomoć. Ko god je od djece zatražio repetu, dobio je. I užinu smo redovno davali, čak smo djeci, ko hoće, i crno vino (bevandu) servirali za ručak da i to probaju, a svježe grožđe imali su

svaki dan. Pa ipak su grupe naših dječaka zalazile u okolne vinograde i krale grožđe, nanoseći im štetu. Domaćini su prigovarali, bunili se, a onda počeli djeci i meni prijetiti oružjem. O tome sam vodio bezbroj razgovora s dječacima, objašnjavao, molio, ali uzalud. A onda sam trojicu izdvojio i istukao! Tako su ove opasne avanture prestale. Naravno, nije mi bilo lako preduzeti ovakav korak, ali bilo je bolje i to nego doživjeti da mi neko sačmaricom ubije dijete za koje ja odgovaram. To sam djeci objasnio i oni su podržali, a grupa dječaka u kojoj su bili Bojić, Nikić, Lozančić sami su organizovali sprečavanje ponavljanja takvih izgreda.”

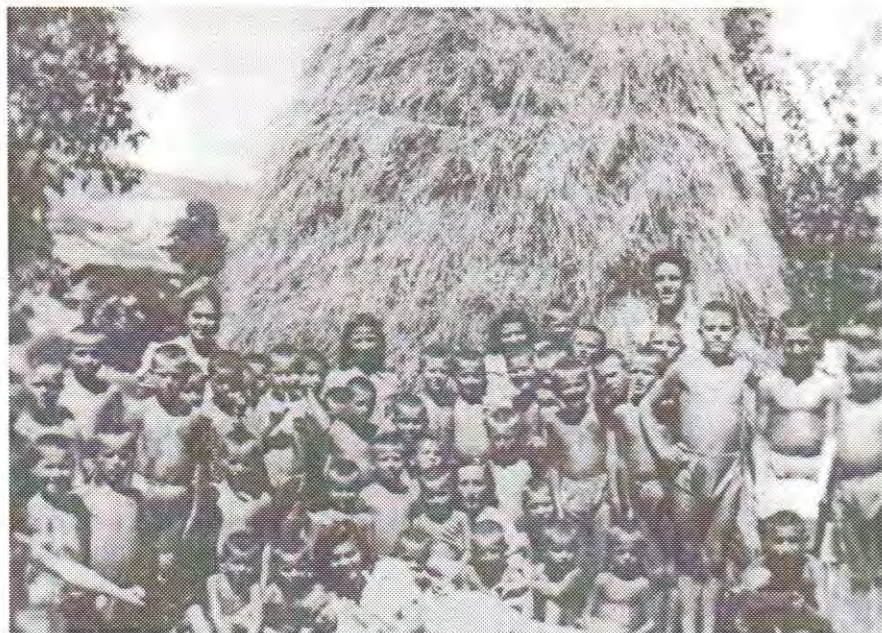
- Pored avantura s krađom grožđa, muškarci su igrali i karata napravljenih od kartona ambalaže. Naime, u Bosni je kartanje bilo zabranjeno, a ovdje nije, pa se i to izživjelo i prestalo biti privlačno - dodaje pitomac **Stojan**.

Većina ljetovališta i oporavilišta za domsku i ostalu djecu u periodu o kojem je ovdje riječ, ipak, mogu dobiti visoku ocjenu, pogotovo kada bi tu ocjenu davala djeca. Jer, u ono vrijeme boravak 10-20 dana na moru, jezeru, rijeci, planini; taj ambijent dječije mladosti, sporta, komunikacija, druženja, upoznavanja novih geografskih prostora, načina ponašanja itd. nije samo rekreacija i odmor, već i obrazovanje i zdravlje u najširem smislu.

Manji broj ovih ustanova imale su takve propuste i manjkavosti da su morale biti zatvorene, ali i one su bile plod ambicija sa dobrim namjerama i željama kao podlogom. Pa čak i u takvim ustanovama hrana je bila dobra i djeca se nigdje nisu žalila.

Dakle, i na ovom polju tražena su bolja rješenja, pa je stanje stalno poboljšavano kako je vrijeme odmicalo.

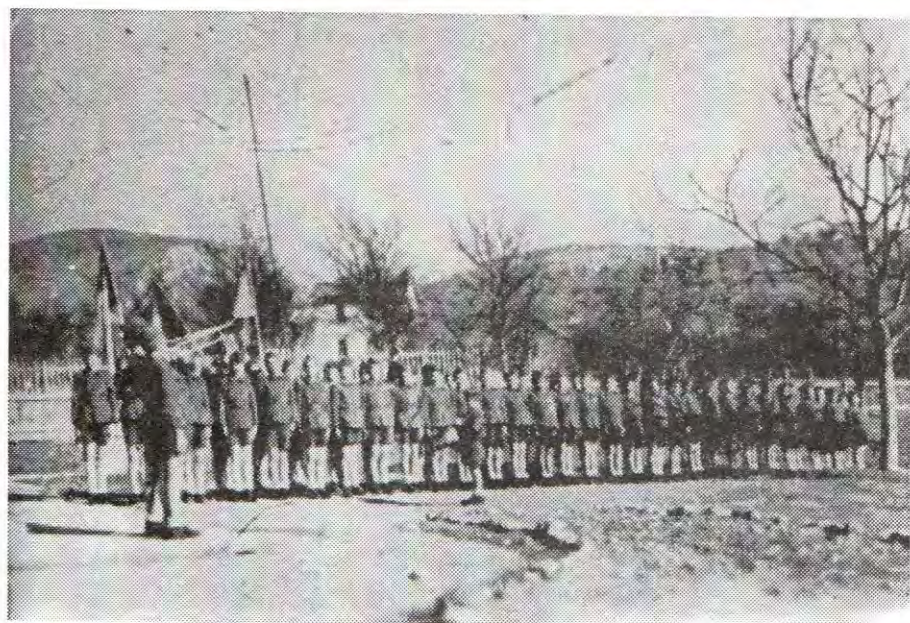

Djeca na izletu u okolini Žepča, juna 1946., sa vaspitačicama Hajrom i Kristinom i ekonomom Smailom

Ratna siročad na ljetovanju u Cavtatu 1947. godine

Djeca Dječijeg doma Ivo Lola Ribar

Ratna siročad iz dječijih domova na izučavanju zanata u Zenici 1946. godine

Dječiji dom Kiseljak Tuzla 1946. godine

Dječiji dom Livno 1946. godine

Dječiji dom Cavtat
1946. godine

Dječiji dom
Cavtat 1946.
- u trpezariji
za ručkom

Bolnička soba u
dječijem domu
Sarajevo
1946. godine

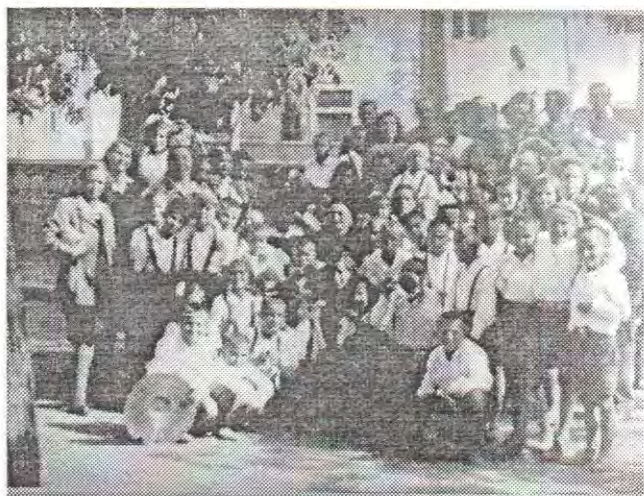

Dječiji dom
"Rada Vranješević"
Banja Luka

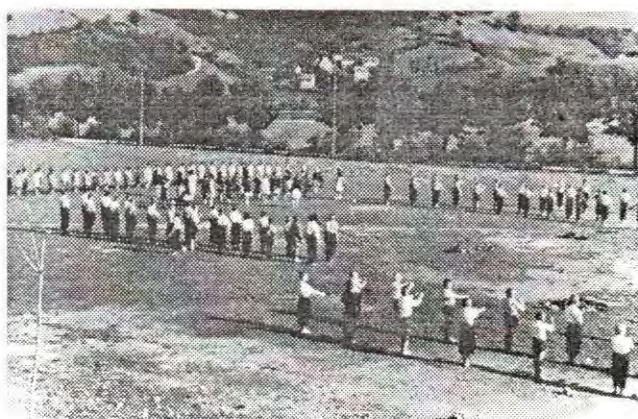
Dječiji dom Brčko

Dječiji dom Trebinje

Dječiji dom Turbe

Dječiji dom
Kreka

Tito među
domskom djecom

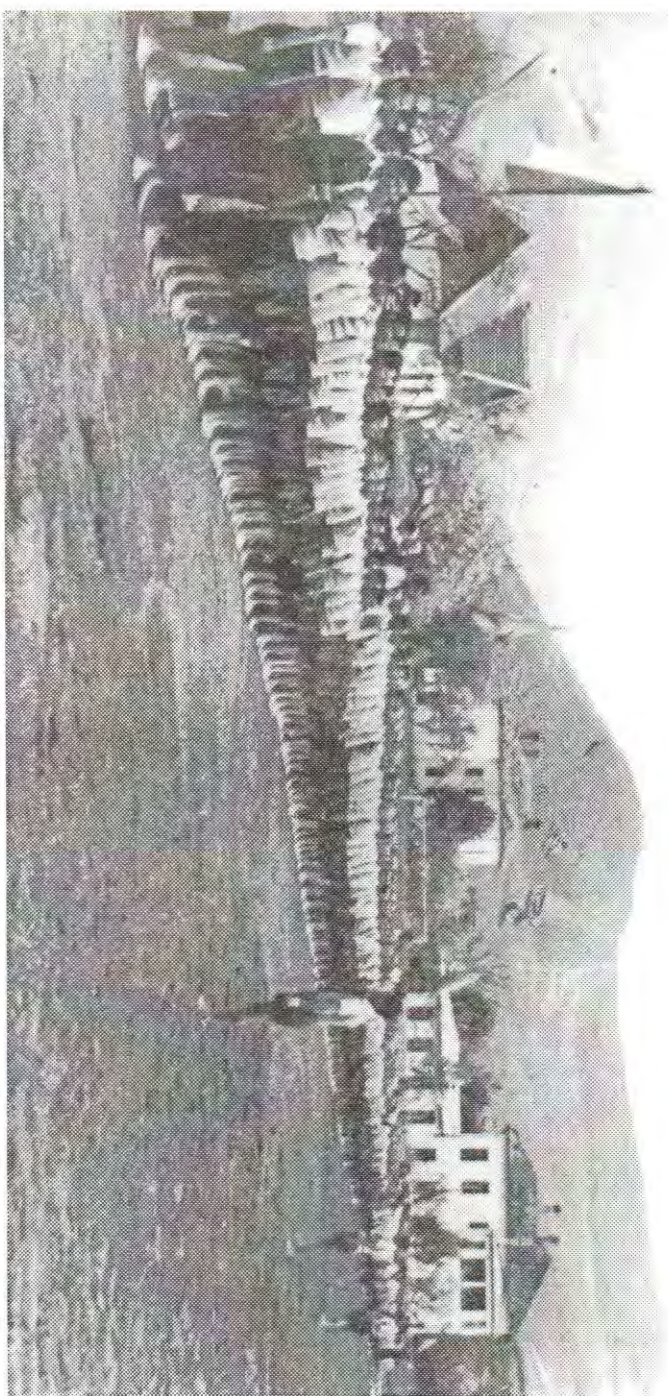

Folklorna sekcija dječijeg
doma na priredbi

Izgled jedne domske
spavaonice

Dječiji dom Turbe - postrojavanje štitenika

III dio

Stabilizacija

(Period 1948-1952.)

4. Savjetovanje u Sarajevu

Sa nastupom 1948. godine završena je prva etapa u životu i razvoju dječijih domova, u kojoj se tragalo za najpovoljnijim rješenjima u okviru strateškog cilja politike: da sva nezbrinuta djeca budu zbrinuta, na bilo koji način. Zato je taj put razvoja u mnogim sredinama bio krivudav. Naravno, i svi drugi uslovi u zemlji poboljšavani su...

U takvom ambijentu održano je **Savjetovanje upravnika i vaspitača dječijih i srednjoškolskih đaćkih domova** 23. i 24. aprila 1948. godine u prostorijama Učiteljske škole u Sarajevu.¹⁾

“Ispred Ministarstva prosvjete savjetovanju je prisustvovao pomoćnik Ministra drug Vlajko Ubavić, načelnik odjeljenja za domove sa osobljem odjeljenja, kao i načelnici odjeljenja za škole i nastavu, zatim predstavnik Komiteta za srednje i stručne škole i kurseve drug Vukomanović Obren, predstavnik Ministarstva trgovine i snabdijevanja drug S. Čengiđ, predstavnici Kontrolne komisije BiH drugarica Lalićević Dušanka i drug Voloder Derviš, predstavnik GNO-a drug Hasan Ljubunčić; pretstavnik Glavnog odbora AFŽ-a drugarica Nadira Alečković, predstavnik Zemaljskog vijeća narodne omladine BiH drug Babić Risto, predstavnik Saveza prosvjetnih radnika drug Tomanić Branko i svi upravnici i po jedan vaspitač dječijih i srednjoškolskih đaćkih domova BiH, osim upravnika Srednjoškolskog dječijeg doma u Mrkonjić Gradu, Učiteljskog doma u Banjoj Luci i upravnika Dječijeg doma u Prijedoru,” zabilježeno je u navedenom dokumentu. Iz ovog citata,

---

¹⁾ Arhiv BiH, Ministarstvo prosvjete, 1948., ZAPISNIK SAVJETOVANJA, K.241, dok. 1240.

pored naprijed citiranih brojnih dokumenata, može se zaključivati o ozbiljnosti namjere i odgovornosti najviših subjekata tadašnje vlasti kada su djeca u pitanju. Pogotovo kada pogledamo i spisak pratećih stručnjaka koji su bili u timovima navedenih funkcionera vlasti: univerzitetski profesori, novinari, ekonomisti, ljekari...

Prvi referent na Savjetovanju bio je pomoćnik Ministra za prosvjetu BiH, koji je naglasio: **“Domovi su imali najvažniji zadatak da u prvo vrijeme osiguraju ratnoj siročadi krov nad glavom, koja su zbog ratnih pustošenja bila u vrlo teškim prilikama. Ukoliko se naš život razvijao, domovi su dobivali novu sadržinu... Rješavajući... vrlo ozbiljne poteškoće kao što su: oskudica u stanovima, domskim prostorijama, inventaru, zdravstvenoj zaštiti i kadrovima... nastala je tendencija da se zbog objektivnih poteškoća pravdaju loše strane. Značaj današnjeg savjetovanja je, između ostalog, i da se raskrinkaju poteškoće koje moramo, trebamo i možemo da uklonimo... Domovi treba da budu prvenstveno briga svijetu... Pitanje doma ne smije ostati na periferiji interesovanja...”** itd.

Nakon pomoćnika ministra prosvjete, referat je podnio i načelnik Odjeljenja za domove, u kojem su naznačena sva organizaciona, prostorna, kadrovska, vaspitna, obrazovna i druga životna pitanja. Nakon toga uslijedila je rasprava u kojoj su aktivno učestvovali gotovo svi učesnici, o svim pitanjima i problemima domskog života, i o brojnim prijedlozima i sugestijama za poboljšavanje stanja. **“Ima slabosti, naročito, od vremena kako su domovi došli na izdržavanje sreskih i gradskih narodnih odbora...”**, konstatovali su mnogi u raspravi. Ipak, dominirala su pitanja oskudice domskog prostora, stručnog kadra, redovnog snabdijevanja, novca, obuće, odjeće, posuđa, kreveta, školskog pribora i knjiga. “Meni vrlo teško pada kad mi djeca kažu: mi smo gladni”, kazao je upravnik dječijeg doma Gračanica.

Drugog dana Savjetovanja dominirala je pedagoško-vaspitna praksa u domovima, na bazi uvodnog referata **prof. Erne Mulahalilović** i usmenog izlaganja **Čede Kisića**, rukovodioca kursa za vanškolsko

vaspitanje. Osuđena je praksa fizičkog kažnjavanja, neprimjerenog kažnjavanja djece, prisiljavanja djece da rade teže fizičke poslove, maltretiranja i ponižavanja djece, a sugerisan strpljiv, elastičan, neprekidan pedagoški rad i ljubav prema djeci...

“Poslije ovog savjetovanja ne možemo očekivati da odmah poteče med i mlijeko...”, sugerišući prava i metode daljeg djelovanja, zaključio je raspravu pomoćnik Ministra za prosvjetu NRBiH, čime je ovo veoma korisno Savjetovanje završeno. Pomoćnik Ministra iskoristio je i ovu priliku da uputi kritiku sreskim i gradskim narodnim odborima zbog slabljenja brige o djeci u dječijim i đaćkim domovima, te rukovodstvima domova zbog slabijih rezultata djece u školama, i vaspitačima zbog pojednostavljenog shvatanja vaspitačke dužnosti u domu. **“Moramo ići naprijed, uz stalno poboljšavanje stanja na svim sektorima, a ne obratno...”**, rekao je na kraju Savjetovanja.

4.1. Stidljivo prisustvo nauke

Ono što bi moglo biti karakteristika sarajevskog savjetovanja, čini se, jeste: 1) saznanje iz prve ruke da stanje u dječijim domovima nije onakvo kako se mislilo, i 2) da su trenutna stajališta svih rezultat znatno poboljšanih opštih uslova u odnosu na ranije.

Naime, u pripremi savjetovanja Odjeljenje za domove Ministarstva prosvjete NRBiH sačinilo je dvije informacije o stanju i problemima dječijih i srednjoškolskih domova.²⁾ U prvoj informaciji upućenoj svima početkom 1948. godine govori se o oskudici svake vrste i o potrebi racionalizacije po svim osnovama, potkrepljujući to brojnim statističkim pokazateljima. Sugerise se **klasificiranje** dječijih domova po uzrastu djece i školskim obavezama, jer u mnogim dječijim

---

²⁾ Isto, K.241, dok. 1239 i 1254.

domovima borave i djeca koja pohađaju gimnazije i druge srednje škole. Predlaže se pretvaranje dječijih domova u Kaknju, Brčkom i "Kasim Hadžić" Banja Luka u srednjoškolske domove gdje bi bili smješteni svi srednjoškolci (ratna siročad) iz dječijih domova. Takođe se predlaže rasformiranje nekoliko dječijih domova (Livno, Pale, Petričevac, Sanski Most...) i otvaranje novih u skladu sa uslovima i potrebama. Problem stručnosti osoblja u dječijim domovima (upravnika, vaspitača i bolničarki) i u ovom dokumentu se ističe kao jedan od bitnih, sugerišući odgovarajuće mjere.

U drugoj informaciji upućenoj Kabinetu Ministarstva prosvjete 30. marta 1948. godine govori se konkretno o vrstama slabosti i problema u konkretnoj sredini, i predlažu mjere za poboljšanje stanja. Tako se konstatuje da je trenutni broj dječijih domova u nadležnosti ovog Ministarstva 35 sa 3.756 djece, od čega 2.670 ratne siročadi, i 42 srednjoškolska đaćka doma sa 5.827 štíćenika, od kojih je oko 50 posto ratne siročadi.³⁾

"Dječiji dom 'Šoša Mažar' u Banjoj Luci čije prostorije nisu odgovarale ni u kojem pogledu preseljen je u toku mjeseca januara o.g. u druge podesnije prostorije. Broj djece u ovome domu od 250 smanjio se na 125, s tim što su ostala djeca premještena u druge domove.

Iz Dječijeg doma Jajce premješteno je 37 pitomaca učenika osnovne škole u Dječiji dom Turbe, a u Jajcu smo prikupili preraslu mušku koloniziranu djecu (58) koja će putem tečajnih odjeljenja završiti osnovnu školu u kratkom roku.

Dom za djecu predškolskog uzrasta u Bijeljini u toku mjeseca januara preselio se u nove prostorije.

---

³⁾ U tom periodu egzistiralo je i 6 dječijih domova za specijalnu namjenu u nadležnosti Ministarstva zdravlja, pa ih je u tom vremenu bilo ukupno 83, sa oko 70 posto ratne siročadi.

Svršetkom školske godine namjeravamo izvršiti reviziju nad svom djecom u cilju otpuštanja iz domova djece sa oba roditelja, koji su u stanju da ih izdržavaju i pravilno vaspitaju. Ovom ćemo mjerom stvoriti mogućnost da se još više ratne siročadi smjesti u domove...

U ovom periodu (janura-mart) primljeno je u dječije domove 115 novih pitomaca”, piše u pomenutoj informaciji, između ostalog. Problemi sa zgradama i namještajem, sa sitnim i drugim inventarom, sa finansiranjem i odnosom nosilaca finansiranja prema domovima, sa stručnim kadrom na svim radnim mjestima, sa vaspitno-pedagoškim radom, sa higijensko-zdravstvenim stanjem itd. dominiraju u ovoj iscrpnoj informaciji, sa konkretnim primjerima. Očito je da su obje informacije pisali stručnjaci a ne političari, i da političari to ovog puta nisu prethodno “filtrirali”.

Savjetovanje, ipak, nije mnogo insistiralo na kadrovskoj problematici kako se očekivalo, mada je to bio jedan od glavnih problema domova na dostignutom stepenu razvoja. Mogući razlog: prisustvo u većini onih koji nisu bili dovoljno stručni i kvalifikovani, ali jesu uticajni. Tako je nauka opet ustuknula! I ne samo na tom pitanju, premda je učinjen značajan iskorak samim otvaranjem ovakve rasprave.

Odjeci Savjetovanja u Sarajevu bili su odmah vidljivi na terenu, čak i nama šticećenicima, mada nismo znali o čemu se radi. A radilo se o novom impulsu, akciji vlasti u nešto povoljnijim ekonomskim i drugim društvenim uslovima da poboljša stanje dječije zaštite putem dječijih i drugih domova za zbrinjavanje ratne siročadi. Dakle, akcija koja je započeta odmah nakon oslobođenja zemlje 1945. godine, ovog puta i uz vidljivije učešće nauke. Sve se odvijalo istovremeno: kadrovske promjene, dislokacije pojedinih domova, gašenje nekih domova i otvaranje novih, adaptacije objekata, opremanje namještajem i sitnim inventarom, oživljavanje domskih ekonomija, punjenje magacina odjećom i obućom, posteljinom, posuđem i hranom, reorganizacija domova iznutra itd. Kao neko veliko spremanje, ponegdje uz velike promjene praćene suzama i očajavanjem pojedinaca zbog tih promjena.

Prethodne godine započeta klasifikacija djece na ratnu siročad, polusiročad i onu ostalu nastavljena je, pa su domovi postepeno postajali ujednačeniji po sastavu. Klasificiranje je vršeno i prema uzrastu, zdravstvenom stanju i polu. Na taj način je donekle iznijansiran sastav djece prema određenim kriterijima, što je trebalo da omogući lakši i kvalitetniji rad u ovim ustanovama. Pritom su mnogi srodnici rastavljani i upućivani u različite domove, pa je bilo suza, tuge, bježanja iz domova, ali i žalosti zbog prinudnog napuštanja doma i odlaska roditeljima.

Neki domovi su zatvarani zbog lošeg stambenog prostora i druge imovine, pa su djeca raseljavana, ili su otvarani novi domovi u drugim sredinama. U svakom slučaju nastalo je novo, bolje stanje, sa manje stihije a više srede osmišljene i u svemu planom usmjerene organizacije.

Kadrovska struktura osoblja, naročito vaspitačkog i upravničkog, postepeno se poboljšavala, jer je usmjeravana odlukom na nivou Republike da su za te funkcije neophodni učitelji, nastavnici i profesori, ljudi sa što povoljnijom pedagoškom stručnom spremom.

I djeca su bila odraslija, prilagođenija domskom životu, nekako drugačija i izglednija. Njihova odjeća i obuća ujednačenija i sa manje šarenila, jednom riječju "domskija". Počeli su intenzivnije da se bave kulturnim sadržajima kao stalnim a ne povremenim aktivnostima, da formiraju literarne, recitatorske, folklorne, dramske, crtačke i druge sekcije, te sportske sekcije. Tako su zidne novine postepeno prestajale da budu jedini kulturno-zabavni sadržaj. Za sve te aktivnosti, odjednom i takoreći niotkud, pojavilo se mnoštvo talenata među djecom, pravih malih stvaralaca, što je mnoge iznenadilo. A talenti su "čučali" u toj do juče isprepadanoj izmučenoj masi malih ljudskih stvorova, opterećenoj raznim sjećanjima na tegobe prošlosti.

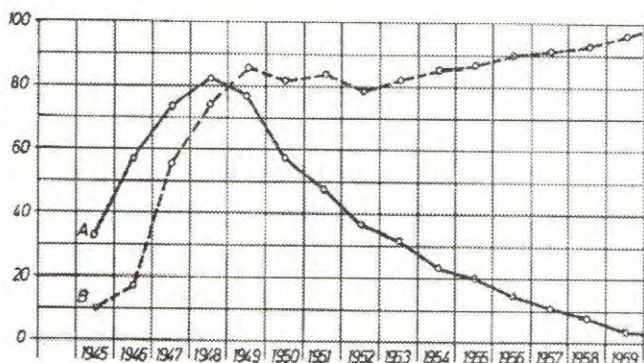
Domske kuhinje, iako još uvijek siromašne posuđem i drugim inventarom, postajale su sve popularnije među djecom i osobljem zbog kvaliteta i raznovrsnosti hrane, a i zbog recepata po kojima se hrana priprema. Tome je mnogo doprinosila i izdašna UNICEFOVA

(Međunarodni fond za pomoć djeci) i UNRINA pomoć, čiji dobar dio je išao u dječije domove. Čokolada, kakao, jaja i mlijeko u prahu, slatki kuhani kukuruz, mesne konzerve, mljeveni kikiriki itd. postali su uobičajeni prehrambeni artikli. Jedino hljeba nije bilo dovoljno, a u većem broju domova kukuruza je dominirala. Kakav apsurd: čokolade i jaja u izobilju, a kukuruze nedovoljno! Zato se među muškom djecom u mnogim domovima razvila svojevrsna trgovina: meso, kolač i čokolada mijenjani su za hljeb, koji je imao najvišu cijenu!

Ni drugi vidovi komfora u 1948. godini nisu izostali. Školski pribor, broj olovaka, gumica, šiljala, teka; kvalitet i količina papira za pisanje, hamera za crtanje, pak-papira, tuševa i boja - svega je bilo više i kvalitetnijeg nego ranije. Pa onda ekskurzije, izleti, ljetovanja na moru i planini prema zdravstvenom stanju djece...

Moglo bi se reći da je 1948. godina bila **granična godina** u nizu iz života i razvoja dječijih domova do koje je krivulja broja domova i broja djece bila u usponu, a nakon koje je poprimila postepeni silazni trend sve do gašenja domova pedesetih godina (Dijagram 1). Istovremeno, stalno je rastao životni standard domaca po svim osnovama. Tome je svakako doprinijelo i pomenuto Savjetovanje upravnika i vaspitača dječijih i đačkih domova iz BiH u organizaciji Ministarstva prosvjete.

Dijagram 1. Pokazatelji broja dječijih domova i djece (A) i životnog standarda u dječijim domovima (B)

Novе ideje i rješenja, novi kadrovi, novi materijalni uslovi i organizacija, vjerovatno potaknuti i pomenutim Savjetovanjem, osjećali su se u svim domovima. Racionalnost i svrsishodnost aktivnosti sve više je dolazilo u prvi plan, prije svega u glavama rukovodnog i vaspitačkog osoblja, a onda se to prenosilo i na odrasliju djecu. Za to je škola bila najrječitiji pokazatelj: djeca su znala šta hoće kada jure znanje i ocjene, kada izdvajaju pojedine predmete ili grupe predmeta i više ih uče, kada ne izbjegavaju fiskulturu, kada nastoje da se lijepo izražavaju, kada čuvaju ličnu i društvenu imovinu, kada uče o higijeni i zdravlju, kada obavljaju neke manuelne radove itd. O svemu tome vaspitačko i ostalo osoblje učili su ih kako da postupaju i zašto baš tako da postupaju, mada ni sami nisu bili dovoljno obrazovani, ali su imali veliku želju i volju da djeci pomognu. Dakle, svjesnost u radu bila je sve prisutnija kod djece, i to je najviše radovalo.

4.2. Vidljive promjene

U takvoj situaciji bilo je lakše organizovati i sprovoditi učenje i razne društveno-zabavne aktivnosti. Pogotovo kasnije, kada je takvo shvatanje među djecom uzelo maha. Pojavili su se prvi stvaraoci stihova, najprije kroz "VRABAC", a onda kroz lične spomenare, da bi se stidljivo okušali i u pravoj poeziji objavljivanoj putem **zidnih novina**, a najčešće skrivenoj od svih. I likovni talenti, crtači, pojavili su se u većem broju kada je trebalo nešto likovno ilustrovati, nacrtati, u krupnom planu nešto ispisati, pa se više nije morala tražiti pomoć sa strane. Likovni ilustratori pjesama u spomenarima bili su najoriginalniji. Tako se spontano stvaralo članstvo budućih literarnih, likovnih i recitatorskih sekcija. Ni na sportskom polju nisu zaostajali. U tom periodu kod mladeži u cijeloj zemlji razvijan je afinitet prema atletici i gimnastici, pa su ove discipline i u domu nalazile svoje ljubitelje.

Preko tih sekcija i grupa, a ne samo akcijaških i političkih aktivnosti, domska djeca su sve više sarađivala sa djecom i omladinom grada i okoline razmjenjujući znanja i iskustva i stvarajući brojna

prijateljstva. Sada su mogla da se takmiče i u domu, ali i izvan doma. Međutim, zatvorenost doma prema vanjskoj sredini i dalje se forsirala i održavala uprkos miješanju djece u školi, putem školskih vannastavnih aktivnosti i novih sekcijских sadržaja u domovima. Takva je bila "linija" nadležnog ministarstva u Republici, kao i u cijeloj zemlji kada su u pitanju ove dječije ustanove. Djeca su upozoravana da se u školi međusobno druže, a ne sa djecom izvan doma, da paze kako se ponašaju pred vanjskom djecom, da od njih ništa ne uzimaju itd. Nastojalo se da domska djeca ostanu izolovana čak i onda kada su, silom prilika, u fizičkom kontaktu sa vanjskom sredinom. U prvim godinama domskog života, dok su djeca bila mlađa, to je i išlo, provodilo se sto odsto, ali kasnije sve teže, jer su i mnoga domska djeca to doživljavala kao zatvor, apsurd, pa su se tome otimala. U školi su stvarana prijateljstva sa djecom izvan doma, odlazilo se u njihove kuće, primali pokloni, ljeti krišom odlazilo na kupališta i tamo družilo, naveče iskakalo kroz prozor pomoću čaršafa i išlo na ringipšil i zabavu, a sve mimo znanja uprave i vaspitača doma. Naime, djeca su rasla, sticala nova znanja, njihove potrebe se mijenjale, a stare regule kućnog reda i "linija" ostale i dalje na snazi, dok se upravno i vaspitačko osoblje teško i sporo prilagođavalo.

Okupljanjem po sekcijama i isticanjem u njima, djeca su svojim sklonostima i talentom skretala na sebe pažnju upravi doma i vaspitačima kamo ih treba usmjeriti na dalje školovanje. Nažalost, u praksi je to malo odlučivalo, već su djeca, većinom, planski upućivana na zanate i u škole prema društvenoj potrebi. Na taj način mnogi talenti zauvijek su ostali samo na tome, a završili su ono što im nije bilo po volji. Takav odnos može se uzeti kao greška onih koji su vodili brigu o ovoj djeci i planirali njihov razvoj, jer su ta djeca pretežno upućivana na razne zanate, u industrijske i slične niže škole da bi što prije došla do bilo kakve kvalifikacije i stavljena na raspolaganje kao stručna radna snaga u privredi i drugim djelatnostima. No, zbog toga ne treba biti nezadovoljan postignutim, imajući u vidu tadašnje društvene mogućnosti i veliki broj nezbrinute djece koja su čekala mjesto u

nekom dječijem domu. "Za nas iz uprave doma, a i za svo ostalo osoblje, bilo je najvažnije da nam djeca poštuju kućni red, da po njemu žive i rade, jer je sadržavao sve ono najbitnije što je djeci trebalo: vrijeme ustajanja, održavanje lične higijene, redovno pohađanje nastave, učenje, vannastavne aktivnosti, red..."

Zaista, **kućni red** je predviđao sve, i svaka moguća aktivnost mogla je u njemu naći svoje uporište i opravdanje. Doduše, neke odredbe jesu bile krute, zastarjele, ali su postojale i mogućnosti prilagođavanja. Što toga nije bilo više, razlog su ljudi u domu, njihova shvatanja, potrebe, a i mogućnosti. Zbog tih razloga i okolnosti kulturno-zabavni život u domu najviše je trpio, mada je bio kudikamo razvijeniji nego ranije. Nije se dovoljno težilo pokazivanju ostvarenja putem priredbi, izložbi, smotri, čak ni unutar doma, a pogotovo izvan doma, mada se imalo šta pokazati. Na tom polju - kako kaže upravnica jednog doma - bilo je dosta kampanjskog, od praznika do praznika, pa i tako nedovoljno koliko se moglo. A djeca su rasla i njihovi prohtjevi i potrebe na tom polju uvećavani...

a) Dvije pjesme štićenice **Janje Jurčević** iz okoline Žepča potvrđuju da su dječiji domovi skrivali mnoge talente među djecom:

RIJEKA BOSNA

*Sura i mutna
kroz polje grabi
njišu se vrbe
u polusnu zanosnom.
Šapuću vali
glazbenom stazom
i pjena leti
skrovištu svom.
A nad rijekom
oblaci bijeli
k'o balerine
plešu na vjetru.*

*Blizinska brda
stražari sivi
mrko se mršte
s prijestolja svog.*

NE ZABORAVI ME

*Tad bezbrižno trčah
bosonogo dijete
po brijegu sunčanom.
Spazih plavi cvijet
kolik ljubičica.
Ondesoh ga majci
i pitah radoznalo
kako mu je ime
a ona mi veli
"Ne zaboravi me".*

*Po brijegu istom
ja posrćem sada
tumaram
plavi cvijet tražim
naprežem oči
a suze me bile
ja tražim cvijet
"Ne zaboravi me".*

b) I jedna pjesma štićenika **Alije Selimovića**, inače legendarnog harmonikaša i zabavljača među "domcima", govori isto:

SPOMEN

*Suze teku niz obraze moje
jedva dišem spopala me tuga
rastajem se Dragane od tebe
od svog milog i najboljeg druga.*

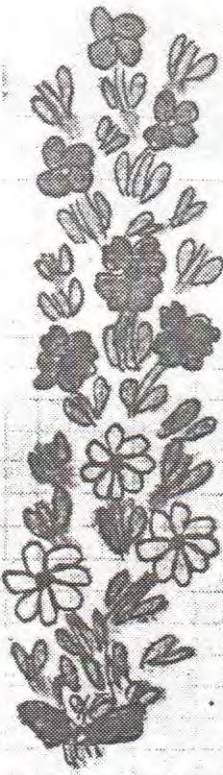

Sponza

4-24-9

Kada budeš sjeda
morica kad padaš
uladokt' hieo
sjeti se tada kad si
hlo ulada uženio

Nisam pjesnik da
stifove lidam niti
koe da pjesnik
medam nego budu
metuo ho ti svoji
ime potpisem
Tuzija Blagjose

Kada budeš u sauci
kad ti budu dugle
moći ti zapitaj
mei svoje doli
pauka iule svoje

Uog izto sa vodu pjes
ucluj da ga senti's
drugaricu koju voli's
ucluj da se 4uti's

Jate volim pamb
kote voli nia e
nek ti nia e
potpisem

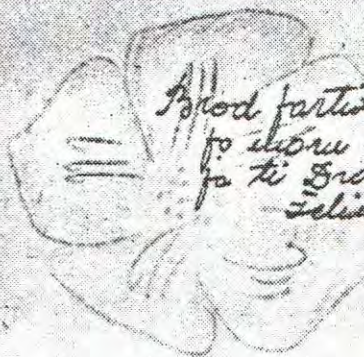
Ja mali zjet
mvoj deuskoj
drugaricu koju u
clavie od
Senti's
Blagjose

Ne piješ te, spomenu
za nekog gofatu vas
da mi se, hystis u
budućem životu.

Las što se roza olo
gucica blisto tako
nek ti korjet unjeb
bude ti sta.

Pod partizanku,
po izboru se kreće
po ti Brago u životu
želimo mnogo

Srećo

Više se bor uskad
i kolike drugarice,
a upredno i suru tu
kolagije

Lucije
Gajić

p-o-m-a-n

Lijepa je pirada
hoda, sunce, paha
a se ulodu glavu
rupje je ugrupa.

Lohno se rosa na
sunce lista, lohno
u u t: uzget uzget
hude vitta.

Sunce vrie, u u t: hie
u u t: hie u u
u u t: hie u u
u u t: hie u u

Ja u u t: hie u u
u u t: hie u u
u u t: hie u u
u u t: hie u u
u u t: hie u u

Ime predsjednika Tita često je ugrađivano u pjesmice djece,
kao i u druga lična ostvarenja

I stranica sa potpisima u spomenaru kružila je u svim dječijim domovima

d) Kulturno-zabavni život u dječijim domovima simbolično pokazuju i sljedeće fotografije koje prikazuju domsku djecu:

U kozaračkom kolu...

Bosonoge u kozaračkom kolu:
Ružica Cvijanović, Naranda Jelisić
i Borka Šarčević sa Kecman Kostom

... U gimnastičkim sekcijama

U dramskim sekcijama...

Glumačka ekipa za realizaciju "Hasanaginice" sa vaspitačem **Hulusijom Hajdarom** 1956. godine. S lijeva na desno, zadnji red: Šemso, Miladin, Sejfo, Desimir, Milan, Ljubinko, te prednji red: Muniba, NN, Bahra, Nada, NN

Stoga nije teško pogoditi zašto je etapa 1948-1952. djeci ostala u najljepšoj uspomeni. Prethodna etapa domskog života bila je opterećena strahovima zaostalim iz rata, nestašicom svega, pretrpanošću domova, raznim bolestima kao posljedicom rata, jednoličnošću života u domu, mladošću i nesnalaženjem (nižim nivoom znanja i iskustva). Onda dolazi ova etapa (1948-1952.) u kojoj su domovi reorganizovani, materijalno i kadrovski ojačani, ukupni komfor i standard poboljšani, društveni život postao raznovrsniji, djeca odraslija i obrazovanija itd. Svako, pa i najmanje poboljšanje stanja djeci je značilo mnogo, ona su to uočavala, bivala time zadovoljna i pamtila. Kasnija faza, period ranog mladićstva i djevojaštva kod većine je bila opterećena raznim nezadovoljstvima psihološke i lične prirode, mada je životni standard u domovima i dalje rastao. Zato toj etapi, mada o njoj lijepo govore, ne daju prednost nad onom srednjom. A baš ta srednja etapa domskog života ratne siročadi

najsiromašnija je pisanim podacima, izvještajima, zapisnicima, fotografijama, spiskovima i drugim dokumentima koji o njima govore. Otuda poteškoće na koje istraživači nailaze.

U izvještajima i inforancijama mnogih dječijih domova, u ljetopisima i drugim zabilješkama uočljiva je 1948. godina kao godina preokreta, krupnih događanja i nadanja. U žepačkom Dječijem domu, naprimjer, entuzijazma nikada nije nedostajalo, a od početka 1948. posebno. Žurilo se, sređivalo i u tome su svi učestvovali. I djeca. Ali prvih dana te godine dom napustiše vaspitačica **Desa Marjanović** i upravnica **Bisera Begović**, obje veoma omiljene među djecom. Ti iznenadni rastanci nisu prošli bez suza, obostrano.

Odmah zatim djecu su pritisle zimske bolesti... Sve to odrazilo se nepovoljno na zahuktali entuzijazam u podizanju na viši nivo organizacije i života u Domu. Privremeno, naravno. Jer, već 16. januara u dom je stigla nova vaspitačica, mlada, tiha Beograđanka **Ljubica Vrcelj**, pa je kontinuitet u započetim poslovima mogao biti nastavljen.

“Prvi moji utisci bili su vrlo povoljni: u domu je bilo sve sređeno, besprekorno čisto, dobro organizovano, domski krug uređen iako pod snegom, devojčice mirne i poslušne, ali i pomalo nestašica u koječemu. Tih prvih dana najviše sam bila angažovana na ažuriranju snabdevanja i na brizi oko bolesne dece od prehlada, kašlja i drugih zimskih bolesti, od kojih su se najviše razbolevala prilikom kupanja u improvizovanoj prostoriji pomoćne zgrade koja se teško zagrijavala i služila kao vešeraj. Zato smo vešeraj prebacili u podrumsku prostoriju glavne zgrade koja je bila toplija za kupanje dece. Taj posao je nadgledala bolničarka Munevera, koja je u međuvremenu od kuvarice preko domaćice doma unapređena u bolničarku!”, zapisala je vaspitačica a ubrzo i upravnica Vrcelj.

Ovdje je nužno ukazati na čudan običaj u svim dječijim domovima, pa i u žepačkom, da se na radno mjesto bolničara najlakše dolazilo i najmanje stručnog znanja tražilo! Za druga zanimanja to nije bio slučaj. Tako kuharica nije mogla to biti ako nije znala kuhati, krojačica ako nije znala krojiti i koristiti šivaću mašinu, biti ekonom ako nije znao knjigovodstvo itd. Samo je bolničar mogao postati i neko ko nije imao bilo kakvu

kvalifikovanost, iskustvo i znanje iz te struke! Istina, bilo je zamišljeno da ljekar dolazi u domove najmanje svake sedmice, ali se u praksi tako nije događalo, što smo vidjeli iz naprijed citiranih dokumenata, pa je dobar dio stručnih zdravstvenih poslova bio ostavljen nestručnim i neosposobljenim “bolničarkama”. Posljedice toga nikad niko nije utvrđivao...

“Veliki broj dječaka i djevojčica pohađali su završni razred, pa su već mislili na rastanak, izbor srednje škole i novog mjesta boravka. Među njima je bilo dosta izrazito dobrih učenika, perspektivnih. Kao i ranije kružili su od ruke do ruke spomenari i u njih, polutajno, upisivane želje i poruke. Djeca su dobro slušala, borila se, učila, prava divota. Upravnik im je zato svašta kupovao i uvijek tražio da im se kupi najbolje, ali da ne bude sve isto kako ne bi ličilo na uniformisanost”, sjeća se vaspitačica **Rada**.

“Za Prvi maj kolektivno se išlo na uranak na Kiseljak i ekonomiju i svima je bilo veoma lijepo i veselo. A koncem maja, sa odraslijim dječacima i djevojčicama, izvedena je ekskurzija u Sarajevo kojom prilikom su razgledali eksponate Zemaljskog muzeja, vozali se tramvajem, obišli Baščaršiju, parkove... Za to vrijeme mlađi su ponovo boravili na svojoj ekonomiji”, zapisano je u “Ljetopisu” jednog dječijeg doma 1948. godine.

“Nakon zaista burne školske (nastavne) godine, koja je od samog početka obilovala događajima, pitomice su s uspjehom završile razrede koje su pohađale. Većina je odahnula iščekujući odmor, ljetovanje, posjete rodbini, ali su neke odmah prihvatile knjige za naredni razred koji će vanredno polagati početkom naredne školske godine. Za njih nije bilo odmora i ljetovanja”, kaže se u izvještaju jednog dječijeg doma iz Bosanske krajine.

4.3. Korisne posljedice

Dakle, sarajevsko Savjetovanje iniciralo je i naložilo promjene u mnogo čemu kada su u pitanju nezbrinuta djeca, dječiji domovi, đaćki